

ISSN 2518-7392

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОСОФІЯ ТА ГУМАНІЗМ

Періодичне електронне наукове видання

ВИП. 2(6)

Одеса - 2017

*Редакційна колегія:**Головний редактор* – Жарких В. Ю., д.ф.н., професор (Одеса)*Заступник головного редактора* – Левченко В. Л., к.ф.н., доцент (Одеса).*Члени редколегії:*

Амір Л., доктор філософії, професор (Тель-Авів, Ізраїль);

Афанасьєв О. І., д.ф.н., професор (Одеса);

Вішке М., доктор філософії, професор (Гейдельберг, Німеччина);

Гансова Е. А., д.ф.н., професор (Одеса);

Кашуба М. В., д.ф.н., професор (Львів);

Ковальова Н. І., к.ф.н., доцент (Одеса);

Коначова С. О., д.ф.н., професор (Москва, Росія);

Окороков В. Б., д.ф.н., професор (Дніпропетровськ);

Розова Т.В., д.ф.н., професор (Одеса)

Журнал засновано 2015-го року за рішенням Вченої Ради Одеського національного політехнічного університету № 9 від 24 червня 2014 року.

Друкується за рішенням Вченої ради Одеського національного політехнічного університету (протокол № 9 від 30 червня 2016 р.).

Адреса редакції – вул. Шевченка, 1, Одеський національний політехнічний університет, кафедра філософії та методології науки, гуманітарний факультет, Одеса, 65044, Україна; e-mail: n.v.borodina@onu.ua

© Одеський національний політехнічний університет, 2017

ПОСТУЛАТИ ФІЛОСОФІЇ ПРАГМАТИЗМУ В СИТУАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОГО ВИБОРУ

Володимир Жарких

У статті розглядається проблема комунікативного вибору у процесі створення гармонійної комунікативної ситуації.

Ключові слова: культурна ідентичність, комунікативний вибір, потенційна цінність іншої культури, полюралістичне сприйняття реальності, діалогічне мислення, взаємодія.

Комунікація у всіх її проявах і формах є основою людської цивілізації. В процесі історичного розвитку фундаментальні риси цивілізаційної своєрідності модифікуються відповідно вимогам часу. У змінній природній і соціальній реальності міняється і культура комунікації. М. Лебарон [5] порівнює культуру з підземною річкою, яка протікає крізь людське життя і відносини, визначаючи цілі, думки, гостроту сприйняття і уявлення людини про себе і про інших. Культура комунікації, як складова частина загальної культури, функціонує і розвивається аналогічно такому сценарію. Вона завжди в русі. Із зміною життєвих умов її ознаки адаптуються в динамічних і часто непередбачуваних умовах, набуваючи нових відмінних рис. Вони виражаються не тільки в мові, одязі або кулінарних перевагах. Комунікативні стереотипи і моделі поведінки формують культурну ідентичність і ціннісні уявлення. Вони виявляються несвідомо, відображаючи неповторність моменту, місця і індивідуальних людських характеристик. Їхні особливості набувають значущості залежно від контексту і роблять вирішальний вплив на модус спілкування. Вступаючи у комунікативні відносини, комуніканти неминуче стикаються з проблемою неповної/повної невідповідності культурної і цивілізаційної своєрідності. Незважаючи на усесвітню надкомунікабельність, і реаліях сьогодення нерозуміння і відсутність узгодженості у встановленні комунікативних контактів в контексті різноманітності думок, цінностей, вірувань, переконань і культур не утихають, але, навіть посилюються.

Комунікативні конфронтації виникають через багато причин. Вони пов'язані не тільки з особливостями світогляду і нерозумінням національних традицій. Вірогідність комунікативних конфліктів криється і в невідповідностях економічного стану, в різниці вікових характеристик і в освітньому рівні учасників комунікативної події. Не менш часто ситуація комунікативного дисбалансу є наслідком особливих якостей комунікантів, а також їх намірів, інтересів і цілей. Одна з важливих причин того, що виникає неузгодженість комунікативних відносин полягає в невмінні/небажанні учасників комунікативної події адекватно оцінити альтернативи комунікативного вибору.

Комунікація є самоналагоджувальною адаптивною системою, в якій велике значення має не тільки смисловий зміст висловів, але і комунікативний

вибір, тобто прагматичний аспект комунікативної події. Її учасники вільно або мимоволі, забуваючи про цілі і непередбачені наслідки свого спілкування, створюють середовище, в якому вони вважають за краще помічати дратівливі зовнішні деталі незвичної культури, не турбуючись про збалансованість загального процесу спілкування. З того репертуару, що є у кожного з них, вони обирають звичні способи вербального і невербального виразу, не контролюючи ні слова, ні вирази, ні жести, ні моделі поведінки. При цьому вони, з одного боку, не обертають уваги на особливості тону, модуляцій голосу і відносність значущості власної культури, але з іншого, достатньо чутливі щоб хворобливо сприймати модальність висловів партнерів. В обох випадках орієнтація на логіку звичних форм спілкування і невміння контролювати свої реакції служать причиною незрозуміння, ставлять в безвихідь або повністю розривають відносини. Замість того, щоб приводити до згоди взаємин в комунікативному спілкуванні відбувається розлад, із-за чого комунікативна подія не досягає своєї мети, оскільки не приносить ні радості, ні задоволення, ні нового знання.

Філософія прагматизму, що виникла на початку ХХ сторіччя в обстановці різкого загострення конфронтації концепцій і теорій в суспільній думці США, запропонувала продуктивний метод вирішення незгоди/ протиріч в процесі створення ситуації узгодженого і безконфліктного комунікативного обміну. Цей метод, або швидше традиція, виходить з концепції про вирішальне значення ролі людини в процесі визначення життєво важливих людських цінностей. Людське життя, вважав Ф.К.С.Шиллер [8.87] є особистим і ризикованим підприємством. Людина не має абсолютних гарантій і зумовленої долі. Її життя складається з постійних оцінок, припущень, результатів і пошуків, тобто дій, попередніх, ризикованих і схильних до переоцінки. Людські дії обумовлені і мотивовані очікуваними наслідками і формуються на підставі існуючого власного і суспільного досвіду. Реальне людське життя завжди і неминуче ґрунтується на практичних потребах і прагматичних цілях. Всі думки, дії, оцінки і відносини створюються людиною в безпосередній ситуації її життєвого досвіду. Вони в сукупності складають загальний контекст її світогляду, з позицій якого вона судить реальність. Але і людину так само судять по її переконаннях, вчинках і вірі. Тому те, що прийнятно в одній культурі, може виявитися дивним і нелогічним в іншій.

Існуючі особливості культури, комунікативної і будь-якої іншої, є продуктом багатьох проб і помилок. Їх особливості і своєрідність продиктовані і верифіковані в практиці життєвого досвіду в тих або інших конкретних умовах, в яких вони виявилися найбільш прийнятними і функціональними. Не заперечуючи вірогідної несумісності культурних еталонів, прагматичний метод пропонує не концентруватися на їх відмінностях. Замість цього, вважає Джеймс [4], культурні особливості слід вивчати і оцінювати з погляду потенціалу цінності їх своєрідності і різноманітності. У ситуації неупередженого розуміння чужої культурної ідентичності легко знайти способи створення передумов для встановлення гармонійних комунікативних контактів. Більш того, така стратегія сприятиме глибшому розумінню власної культури, багато рис якої часто випадають з-під уваги її носіїв. Різноманіття і відмінність в прагматизмі

трактуються як корисна можливість, а не причина для незрозуміння. Варіативність і своєрідність реальності не просто констатуються як даність на змінному світі. Їхня явна і потенційна значущість підтверджується і мотивується виразними індивідуальними голосами, в яких і в теперішньому часі і в історичній перспективі завжди звучали і продовжують звучати як значні розбіжності, так і не менш істотна одноманітність.

Прагматичний метод зняття міжкультурної напруги в комунікативній події виходить з постулату про те, що значущість комунікативного вибору полягає у визначенні конструктивної стратегії з метою створення адекватних умов комунікативного взаєморозуміння. Її прагматична ціль полягає в можливості критичного і неупередженого аналізу альтернатив [1] У цьому процесі відбувається пошук необхідної контекстуальної істини комунікативних відносин і визначаються цінності як особистого, персонального, так і всеосяжного, філософського вимірювання. Прагматичний метод ґрунтується на холистичному і інтеграційному підході в застосуванні двох різнокультурних, але рівнозначних і взаємодоповнюючих стратегій, які визначають первісний темп і тональність комунікативної інтеракції. Створення позитивного клімату комунікативних контактів припускає, що, вступаючи в них, комуніканти встановлюють рівноправні відносини плюралізму і діалогу, або, принаймні, паритетної розмови.

У прагматизмі комунікативна реальність, як і вся людська реальність, постулюється в контексті відкритої системи [3,105], що існує не стільки у форматі окремих складових, скільки як єдине ціле. Його структура складається з взаємин і взаємодій. Як будь-яка відкрита система, комунікативна ситуація здатна миттєво реагувати на зміни і роздратування за допомогою реорганізації самої себе на іншому рівні. Її характер, стиль і тональність міняються, а взаємозв'язки трансформуються. Взаємозв'язки в ній не зводяться до простих відносин причини і наслідку і не пояснюються шляхом вивчення частин як окремих складових. У живій комунікативній інтеракції зримо відчувається динаміка їх взаємин і взаємопроникнення. Це комплекс, який не є сталим. Він постійно знаходиться в русі, забезпечуючи розвиток/припинення комунікативного процесу і відзначаючи матеріалізацію його змін як видимих форм, культури і моделей поведінки.

У структурі комунікативної події взаємовідношення культури поведінки і тональності не існують як співвідношення незалежних сутностей. Ці поняття взаємно визначають один одного. Культура взаємодії в комунікативному контакті є ключовим визначенням позитивного/негативного розвитку комунікативної події. Його структура виткана з відносин і зв'язків різного роду. Чергуючись, вони нашаровуються або комбінуються і відповідно визначають текстуру всього цілого. Комунікативна інтеракція є саморегульованим процесом взаємозалежних відкритих систем, які разом створюють умови для подальшого продовження/ припинення процесу. Зміст комунікативного вибору в ній розуміється в розвитку, характер якого формується відносинами безпосередніх учасників. В ході спілкування вони визначають в контексті їх загальної взаємовпливової ролі шляхи створення

сумісного символічного продукту. Вони діють разом, а не як окремі елементи, ізольовані один від одного. Позитивна якість, продуктивність або, навпаки негативний результат комунікативної події є результатом спільних зусиль її учасників. У розумінні цього процесу підкреслюється значення взаємовідношення, взаємозв'язку, обміну інформацією, здібності до компромісу. Діючи злагоджено, комуніканти створюють передумови для задовільного результату або позитивного завершення незгоди. Інакше, їх взаємини генерують енергію, негативна потужність якої створює нові труднощі, роздратування і нерозуміння. Складнощі і проблеми, що перешкоджають позитивному продовженню комунікативного процесу, є спільною проблемою, усувати яку теж слідує разом.

Комунікативний вибір, заснований на усвідомленні сенсу і цінності комунікативної події, дозволяє передбачати якісний результат комунікативного процесу. Функція комунікативного вибору полягає в тому, щоб визначити і регулювати етичний клімат його протікання. Вірогідність сприятливого розвитку спілкування буде тим вище, чим глибше його учасники усвідомлюють необхідність зрівноважити відмінності в сприйнятті як своїх, так і чужих позицій і культури. Це стає можливим, якщо комуніканти поводяться як партнери, а не як антагоністи. Без партнерства в цій системі неможливі ні зміна, ні прогрес, ні само існування безконфліктної комунікативної ситуації.

У прагматизмі партнерство постулюється як процес життєвого досвіду, в якому створюються всі людські цінності. Головне етичне питання - Що є добро? – врешті-решт завжди зводиться до конкретного питання про те, що є позитивним, корисним в інтеракції живого організму з реальністю, що оточує його. Відповідь на нього лежить в багатьох площинах, але незмінно опирається у визначення вірогідного джерела цінності. У контексті комунікативного вибору його джерелом признається взаємно шанобливі відношення учасників комунікативної події в контексті плюралістичного розуміння реальності. Концепція плюралізму в прагматизмі ґрунтується на постулаті відвертості, мінливості і непередбачуваності миру, що припускає різноманітність і множинність. Заперечуючи ідею єдиної, незмінної, всеосяжної істини або закритого миру - «Block universe» - [4], в якому відсутня мінливість, прагматизм визнає варіативність людської практики. У такому контексті плюралізм комунікативних відносин постулюється не як пасивне байдуже визнання існуючих відмінностей, які складають незмінний стан культурної реальності [4,25]. Це не аморфне явище. Це реальність, ключові елементи якої розвиваються і модифікуються у міру якісного тону різноманітної людської взаємодії. Тактика і напрям взаємодії не мають абсолютного виразу. Їх неможливо точно визначити і препарувати. Вони варіюються залежно від контексту ситуації. Немає рецептів і формул, що пояснюють способи взаємодії або гарантують їх позитивний результат. Ситуація комунікативної взаємодії завжди розвивається спонтанно. Її якість багато в чому залежить від безпосередніх учасників, їх гнучкості і адаптивності в умовах відмінності. Зацікавленість і відповідальність за бажаний результат комунікативного контакту служать мотивацією для креативного пошуку необхідної тактики, для

якої шанобливе ставлення до множинності ціннісних уявлень є необхідною прерогативою. Завдяки цьому колишні форми життєвого досвіду, оцінки і думки отримують іншу інтерпретацію з тим, щоб краще зрозуміти сьогодення і прагматичніше передбачати майбутнє. Це складне завдання, його виконання вимагає вольових зусиль і трансформацій сприйняття реальності. Але його рішення засноване на прагматичному підході до творчого вирішення незгоди, що створилася. Ця теза прагматизму виходить з твердження про те, що людина не є стороннім або пасивним спостерігачем подій свого життя. Вона активно бере участь в його побудові і через свої можливості впливає на його якість. Вибираючи стратегію конструктивної конфронтації, вона повинна розуміти, що цей вибір неминуче веде до ускладнень у відносинах і в ситуації. У комунікативній події необхідно позитивно взаємодіяти один з одним, цілеспрямовано експериментувати, щоб зрозуміти, що ефективно, а що деструктивно.

Комунікативна ситуація - це процес творення. Це вічно рухома структура, яка постійно прагне до самооновлення. У ній кожен учасник, зберігаючи чітке уявлення про власну своєрідність, сподівається збалансувати невідповідності. Його надія здійснюється, коли, не дивлячись на відмінності, він засновує свої дії і вислови на усвідомленні того, що він є частиною взаємин зі всіма іншими учасниками. Цей процес буде тим більше позитивним і продуктивним, чим глибше буде цільова мотивація знайти сенс і співробітництво в своїх діях і зберегти відчуття власної гідності. Постійна новизна і неповторність комунікативних інтеракцій визначаються в прагматизмі не як перешкода, але як ресурс і стимул для поліпшення і вдосконалення індивідуального і соціального життєвого досвіду. Ця теза ґрунтується на постулаті прагматизму про плюралістичне вимірювання людського життєвого досвіду [4.36], який включає як глибоко персональні, особисті події, так і широко соціальні обставини, які інакше оцінюються і відбуваються в неоднакових умовах в різних культурах.

Плюралізм прагматизму виходить з постулату про недосконалість людського знання і фалібілізму встановлених істин, які завжди можуть бути схильні до ревізії в світлі майбутнього життєвого досвіду. У понятті плюралізму також входить ідея мінливості, непередбачуваності і контекстуалізму явищ і фактів [6]. Непередбачуваність означає, що випадковість є складовою частиною життя, в якому можливі виключення, спотворення і сюрпризи. Поведінкові моделі, як і соціальні процеси і навіть природні явища виявляються як вірогідність, але не як абсолютно прогнозовані сутності. У відкритому, мінливому світі методи і факти не виявляються, але відкриваються, формулюються, тобто створюються зусиллями людського розуму. Комунікація в такому контексті розглядається як відкритий пошук більшої упевненості [2.39] в розумінні реальності і людини в ній.

В сучасному світі відвертості і доступності комунікації ніхто і ніщо не може існувати незалежно від відносин з іншими людьми. Кожна культура, кожне твердження або теорія помітна як окрема суть, але вона одночасно є частиною усесвітньої культурної традиції [7,216]. У прагматизмі культури миру

розглядаються в континуумі, а не в дуалізмі і протиставленні. Формулюючи комунікативний вибір, слід відмовитися не тільки від традиційного розділення на окремі і полярні протилежності. Не менш важливо відмовитися від переконання в перевагах однієї традиції, пропозиції або думки перед іншою. Немає необхідності вибирати між ними, удаючись, що вони відокремлені один від одного. Щоб комунікація сприяла кращому розумінню незнайомих культур, теорій або альтернатив, слід усвідомити, що кожна з них є групою потенціалів. Їх взаємини формують як зовнішню, так і внутрішню реальність. Реалізація потенціалів залежить від людей, від їх усвідомленого комунікативного вибору, тобто гнучкості і адаптації до обставин і моменту.

Оголосивши головним принципом прагматизму медіацію і примирення, Джеймс пропонував терпляче, вдумливо і шанобливо ставитись до відмінності в оцінках, інтерпретації фактів, думок і альтернатив. Для досягнення позитивного результату необхідно обговорити і проаналізувати думки, претензії і відносини з погляду їх «cash-value» [3,187] - наявній вартості, тобто якості і значущості їх наслідків в особистій і суспільній перспективі. Взаєморозуміння і визнання інаковості чужої культури краще всього забезпечується філософським діалогом, в якому не тільки наголошуються відмінності, але підкреслюються риси схожості, в такому діалозі важливо зберігати ідентичність кожної культури, щоб уникнути небезпеки поглинання однієї культури іншою. Це важкий діалог, але він до певної міри полегшується тим, що комунікативний вибір, пропонований прагматизмом, ґрунтується на відкритій, неупередженій розмові про відмінності не тільки між культурами/альтернативами, але і усередині кожної культури/альтернативи.

Цей процес, по суті, є подвійним діалогом, відкритим і поліфонічним. З одного боку, це процес внутрішнього культурного діалогу, в якому обговорюється і визначається своєрідність і релевантність думок /традицій усередині однієї культури. З іншого, це міжкультурний діалог, в якому визначаються характерні невідповідності між людьми/групами, що відносяться до різних культур, соціальних, етнічних або вікових шарів, відмінність яких виявляється в зовнішніх чинниках або в змісті висловів, пропозицій і думок. У всякій культурі присутня внутрішня різноманітність, пов'язана з локальними і поодинокими особливостями життєвого досвіду її носіїв. Ці відмінності не спотворюють загального уявлення і відчуття єдиної культурною ідентичності, яка генетично складалася з відмінностей, а не всупереч їм. Внутрікультурний діалог сприяє глибшому розумінню цінностей власної культури і можливих проблем, пов'язаних зі своєрідністю її локальних модифікацій. Цей діалог повинен бути доповнений міжкультурним діалогом, в якому риси схожості і відмінності культур повинні обговорюватися і сприйматися неупереджено і відкрито.

Створення відкритої атмосфери комунікативного процесу цілком залежить від психологічної настроєності його учасників. Щиро прагнучи до позитивного вирішення їх розбіжності, вони зможуть замість поглиблення ворожих відносин, виробити умови визначення і вибору найбільш прийнятної для всіх учасників перспективи. Побудова позитивної комунікативної ситуації

ґрунтується, перш за все, на комунікативному виборі, тобто визначенні способу взаємодії з партнером (ами). Важливо створити загальний «горизонт розуміння», тобто встановити позитивний модус інтерації. Це поняття включає створення атмосфери довіри, пошани, готовності слухати і сприймати логіку партнера, не відстоюючи свої позиції уперто і безальтернативно.

Значення комунікативного вибору полягає в тому, щоб в контексті поставлених цілей, варіативних ситуацій і передбачуваних наслідків досягти гармонійних комунікативних відносин. Комунікативний вибір в побудові позитивної ситуації ґрунтується не тільки на діалогічному мисленні. Поєднання діалогічного мислення і плюралістичного сприйняття реальності сприятиме глибшому усвідомленню значущості і потенціалу інаковості. Модифікуючою ознакою такого світогляду є не жорстке розмежування «Я(Ми) – Інший (Інші)», а взаємна настроєність спільно знайти взаєморозуміння і взаємоприйнятну істину, тобто шукану згоду. Досягнення такого рівня відносин, створених завдяки усвідомленому комунікативному вибору в комунікативному процесі, сприяє зміцненню відчуття спільності, виникненню толерантної солідарності і розвитку співпраці, консолідації і згоди в суспільстві.

Список літератури

1. Жарких В.Ю. Культура медіації у філософії прагматизму // Гуманітарний часопис, № 4, Харків, 2016. С. 5 – 11.
2. Dewey J. Reconstruction in Philosophy. N-Y, 2007. -185 p.
3. James W. Pragmatism. Cambridge Mass., Harvard UP, 1907. -168 p.
4. James W/. A Pluralistic Universe.. Cambridge Mass., 1909/ -112 p.
5. Le-Baron M. Culture and Conflict. Canada, University of Victoria Institute for Dispute Resolution, 2008. -194 p..
6. Pearce Ch.S. How to Make Our Ideas Clear. Cambridge Mass., Harvard UP, 1958. -35 p.
7. Schiller F.C.S. Studies in Humanism. Lnd., 1907. - 493 p.
8. Schiller F.C.S. Must Philosophers Disagree? Lnd., 1934. -359 p.

Жарких В.

ПОСТУЛАТЫ ПРАГМАТИЗМА В СИТУАЦИИ КОММУНИКАТИВНОГО ВЫБОРА

В статье рассматривается проблема коммуникативного выбора в процессе создания гармоничной коммуникативной ситуации.

Ключевые слова: культурная идентичность, коммуникативный выбор, потенциальная ценность иной культуры, плюралистическое восприятие реальности, диалогическое мышление, взаимодействие.

Volodymyr Zharkyykh

PRAGMATISM'S POSTULATES IN A SITUATION OF COMMUNICATIVE CHOICE

Cultural stereotypes and modes of behaviour are the main agents forming cultural identity and value judgments. Their special features are more or less vividly displayed depending on the context of the communicative event. The kind of their influence is critical for the modus and spirit of communication.

Communication confrontation arises through many reasons. One of the most conspicuous among them is the participants' inability or lack of intention to adequately appreciate alternatives of communicative choice.

Communicative choice is based on the pragmatic aspect of communication. Made adequately it helps participants control the situation and pay more attention to the sense and purpose of the encounter, than to the differences in cultural identity. Otherwise the use of habitual verbal expression, gestures and modes of behaviour may lead to misunderstanding. The communicative event in this case will give neither joy, satisfaction nor new knowledge.

Pragmatism's postulates suggest a productive method of creating a coordinated communicative exchange. It consists of two equally important strategies, the use of which determines the tempo and tonality of communication. A positive communication climate demands participants' joint action in forming equal relations of pluralism and dialogue or at least parity based conversation.

Communicative choice deals with the problem that participants should resolve jointly by coming to a consensus as to the sense and value of their inaction. The function of communicative choice is to determine the ethical atmosphere of the communicative event.

Communication reality is an open system. It develops spontaneously and immediately reacts to changes by reorganising itself on a new level. It is up to participants to turn it to harmony or discord. By following the pragmatist principle of conciliation and mediation participants will find enough patience, tolerance and goodwill to make the right communicative choice.

Key words: *cultural identity, communicative choice, potential value of another culture, pluralistic perception of reality, dialogical thinking, interaction.*

References

1. Zharkikh V. (2016) Kul'tura mediatsiyi u filosofiyi prahmatyzmu [The Culture of Mediation in the Philosophy of Pragmatism] // Humanitarnyy chasopys, № 4, Kharkiv, 5 – 11pp
2. Dewey J.(2007) Reconstruction in Philosophy, N-Y, 185 p.
3. James W. (1907)Pragmatism. Cambridge Mass., Harward UP, 168 p.
4. James W.(1909) A Pluralistic Universe.. Cambridge Mass., 112 p.
5. Le-Baron M.(2008) Culture and Conflict. Canada, University of Victoria Institute for Dispute Resolution, 194 p..
6. Pearce Ch.S. (1958)How to Make Our Ideas Clear. Cambridge Mass., Harward UP, 35 p.
7. Schiller F.C.S.(1907) Studies in Humanism. Lnd., 493 p.
8. Schiller F.C.S.(1934) Must Philosophers Disagree? Lnd., 359 p.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2017

НАУКОВІСТЬ ТА ІДЕОЛОГІЧНІСТЬ У ФЕНОМЕНІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Олександр Афанасьєв, Ірина Василенко

Анотація. Серед чинників, що формують історичну пам'ять, головна роль належить ідеології і науці, при переважному значенні ідеології, особливо за часів «перезавантаження» історичної пам'яті. Оскільки ідеологія висловлює певні інтереси, зростає небезпека неадекватності історичних оцінок. Необхідно підвищити роль об'єктивної і неупередженої науки в процесі формування історичної пам'яті.

Ключові слова: *історична пам'ять, наука, ідеологія.*

Дослідники звертаються до феномену історичної пам'яті з різноманітних приводів. Здебільшого це пов'язано з діяльністю ветеранських товариств, організацією меморіальних виставок, обговоренням нових документів про історичне минуле, ювілеями знакових подій [1; 2; 11]. На пострадянському просторі історична пам'ять пов'язується зі святкуванням всіляких державних ювілеїв або спробами вироблення певної об'єднуючої ідеології, або проблемою національної ідентичності [6; 13]. За радянських часів нею цікавилися в культурологічному плані [9]. Питання історичної пам'яті актуальні в сучасній Україні і в зв'язку з проблемою формування української політичної нації та громадянського суспільства, і в рамках процесу декомунізації, і на шляху розкриття злочинів тоталітарного режиму, і ліквідації білих плям вітчизняної історії. Та й обговорення резонансних заходів Українського інституту національної пам'яті свідчить про це. Крім того, усе це й поєднується з проблемою ідентифікації, яка часто стає предметом наукового обговорення в сучасному світі. Прикладом є проведена нещодавно на базі Одеського національного політехнічного університету міжнародна науково-теоретична конференція «Пам'ять та ідентичність» (Одеса, 26-27 червня 2017 року), матеріали якої знайшли відображення у різноманітних виданнях [7; 5].

Історична пам'ять багатогранний конструкт. Вона є в наявності як в індивідуальній свідомості, так і в суспільній, як в різних текстах, так і в речових об'єктах. Сформована в ході соціалізації особистості на основі отриманої освіти і особистих вражень, історична пам'ять постійно підкріплюється новою інформацією та різними матеріальними пам'ятками, але також вона періодично, хоча і не часто, «перезавантажується» під впливом безлічі факторів. Перш за все, відбір того, що слід пам'ятати як історичні знакові події, виробляє сам індивід. Однак він схильний до впливу тих явних і неявних сил, які формують історичну пам'ять і через нього, і безпосередньо. Це і література, і ЗМІ, і соціальні мережі, і політика, але, в першу чергу, це ідеологія. Серед феноменів, що формують пам'ять, науці взагалі, і зокрема історичним та іншим соціально-гуманітарним дисциплінам, відводиться невиправдано мало місця. Як носії пам'яті, так і суб'єкти, що формують її, до науки вдаються нечасто. Тим більше, що в повсякденній свідомості історична пам'ять та історична наука практично не розрізняються, через що, зокрема, користується популярністю безграмотне гасло «не можна переписувати історію!». Але ж історію доводиться і доповнювати і

переписувати в зв'язку з виявленням нових документів або у зв'язку з виявленням помилок і прямого обману щодо історичного минулого.

Історична пам'ять співвідноситься з культурною пам'яттю, а також з соціальною і культурною реальністю, яка існувала раніше і існує в теперішньому часі. Ось чому до неї мають відношення практично всі гуманітарні дисципліни. Тим часом, в різноманітні публікації про історичну пам'ять [10] легко помітити, що, по-перше, проблемою цікавляться в основному історики, хоча це, як мінімум, комплексна проблема, по-друге, недостатньо уваги звернено на методологічні проблеми, як то в питанні співвідношення ідеології та науки в історичній пам'яті, де чимало незбіжних теоретичних позицій, наприклад, про те, чи повинна історія бути патріотичною, чи повинні наукові тексти мати цілеспрямовану виховну складову, чи повинна гуманітарна наука обслуговувати політику, чи вона повинна бути об'єктивною. Однак переважає обговорення методичних і практичних проблем [8], які без рішення теоретико-методологічних питань не виглядають досить переконливими.

Необхідно привернути увагу широкого кола науковців-гуманітаріїв до методологічних проблемам історії та, зокрема, історичної пам'яті, особливо з питання співвідношення ідеології та науки у формуванні та «перезавантаженні» історичної пам'яті. Остання обставина і визначило мету даної статті.

Історична пам'ять вельми складне утворення і за змістом, і за походженням, і за функціями, і за призначенням. З одного боку вона відображає історичну реальність, але з іншого – штучно конструюється. Пам'ять має об'єктивну основу, оскільки говорить про реальні події, але включає суб'єктивні домисли, легенди, міфи. Вона спирається на достовірні, зафіксовані наукою свідчення, але також і на сумнівні, а то й вигадані або сфальсифіковані дані. Історична пам'ять включає раціональні аргументи і висновки, але при цьому емоційно забарвлена, через що обговорення окремих проблем надзвичайно болісне. Вона включає предмети гордості, але нерідко і сорому. Пам'ять включає все важливе, але при цьому ретельно відібране, через що багато з важливого виявляється забутих. Вона відображає масову свідомість, але також є плід творчості теоретиків. Пам'ять включає цінності, але також і нейтральні наукові факти, містить загальнолюдські цінності, але також і цінності вузькогрупові. Пам'ять у чомусь консолідує суспільство, а в чомусь роз'єднує його. Вона включає звичайний досвід, але також і складну рефлексію. Історична пам'ять результат наукових досліджень, але також і плід зусиль ідеологів.

На перший погляд здається навіть, що внаслідок цієї складності і суперечливості уявити історичну пам'ять як систему вельми проблематично. Фахівці з теорії систем, правда, впевнені, що в вигляді системи можна уявити що завгодно. І це справедливо. Питання лише в тому, чи має сенс робити це. Дійсно, в разі таких складно-суперечливих об'єктів як історична пам'ять системні уявлення, схоже, мало проясняють суть справи. У всякому разі подібні спроби не робилися.

Носієм історичної пам'яті є індивіди, що входять в певне співтовариство людей: людство, етнос, народ, націю, певну соціальну групу типу касти, класу, професії та ін. В кожному з цих входжень індивіди пам'ятають приблизно одне й

те саме, що дозволяє здійснювати відповідну ідентифікацію. У цьому сенсі історична пам'ять виконує важливу функцію. Вона дозволяє особистості вирішити проблему ідентичності, а багатьом соціальним утворенням вирішити проблему легітимності.

Відбір того, що підлягає запам'ятовуванню і увічненню в текстових і речових формах, проводиться різними соціальними утвореннями, здатними представляти ключові смисли історичної пам'яті. Серед них системи освіти і виховання: від шкільних підручників до музеїв і топоніміки, художня література і мистецтво, в тому числі народна творчість в найширшому сенсі слова: від билинних пісень до побутових виробів. У ці утворення визначальним, але не рівноцінним способом вписуються ідеологія і наука. Зокрема, ідеологія поставляє певні цінності і відповідає за їхнє осмислення і пропаганду, наука постачає історичні факти і відповідає за їхнє пояснення з допомогою теорій.

Добре, якщо ціннісні установки ідеології мають загальнолюдський, гуманістичний зміст. Вони включають уроки минулого, які не повинні бути забути, форми поваги до історичних діячів і їх загальнолюдських здобутків, що передбачає відносно нейтральне і спокійне емоційне ставлення. Але є там цінності більш емоційно навантажені, що включають способи засудження злочинів проти людяності, форми скорботи і вшанування загиблих, способи шанування і звеличення борців зі злом, несправедливістю. Є й цінності, що зачіпають етнічні, національні, станові, групові інтереси, пофарбовані сильним емоційним зарядом. Вони стають способом самоповаги, а то і звеличення, особливої гордості, і нерідко фокусом пошуку ідентичності. Таким чином, історична пам'ять включає ті чи інші цінності і ціннісні орієнтири, що забезпечує їм величезне виховне значення. Такими феноменами стали Голокост, Голодомор, Перемога над фашизмом та ін. Але нерідко, цінності, що визначають те, що називають історичною пам'яттю людства або народу висловлюють вузьконаціональні або взагалі вузькогрупові інтереси, що не збігаються з загальнолюдськими цінностями і навіть протистоять їм. Тоді за історичну пам'ять ідеологія видає сконструйований міф, не тільки далекий від реальності, а й часом шкідливий для самих носіїв даного міфу.

На відміну від науки, яка прагне до об'єктивності і тому до повноти охоплення свідочств, ідеологія завжди вибіркова і співвідносить пам'ять із забуттям. Забуванню підлягає те, що не відповідає ідеологічним міркуванням. Наприклад, вина влади або всього народу, якщо і запам'ятовується, то оголошується непорозумінням, трагічною індивідуальною чи колективною помилкою і часто виправдовується обставинами. Головна вина, як правило, покладається на інших: сусідів, ворогів, поневолювачів і ін. «Загальний» досвід зазвичай героїзується. У рідкісних випадках історична пам'ять включає в себе усвідомлення злочинності або сорому, або провини, але це відбувається за рахунок особливої «правильно зрозумілої» історичної конструкції.

Формування і функціонування історичної пам'яті протікає, в основному, досить спокійно через сформовані соціальні форми і методи. У такий спокійний час індивіди і соціальні групи швидше об'єкти, ніж суб'єкти історичної пам'яті, оскільки засвоюють «пам'ятні» речі, осмислюючи, а не переосмислюючи їх.

Індивідуальний досвід, що осідає в пам'яті індивідів, найчастіше підпорядкований спільній історичній пам'яті або окремим її фрагментам, через що люди дуже часто, якщо не завжди, пам'ятають не те, що пережили, а те, що з цього приводу чули, читали, бачили в телевізорі і кіно. Але періодично в соціумі в результаті революцій чи інших радикальних соціально-політичних перетворень потрібне термінове «перезавантаження» історичної пам'яті. Це відбувається з різних причин. Одна з них, мабуть, головна, полягає в тому, щоб пристосувати історичну пам'ять до вирішення нових завдань: від нової ідентичності до нової легітимності. Тут вирішальна роль належить ідеології, яка висуває нові ідеї і через державно-політичні структури проводить їх в історичну пам'ять. Наприклад, в шкільні програми вводяться нові теми, в літературу нові герої, в топоніміку нові імена. Якись індивіди або групи деякий час пручаються, але зазвичай безуспішно. Той факт, що старше покоління, носій колишньої історичної пам'яті, не відразу перебудовується, практично нічого не означає. Нове бачення історії в суспільній свідомості починає переважати досить швидко. І якщо хтось за звичкою називає вулиці по-старому, це аж ніяк не є свідченням протестних настроїв. Смішно виглядали потуги деяких політиків в незалежній Україні обґрунтувати ностальгію населення за Радянським Союзом тим, що багато громадян гривню називають рублем.

Очевидно, що в формуванні історичної пам'яті величезна роль належить науці, зокрема історичним дисциплінам, етнографії, культурології та іншим. Вони виявляють ті чи інші факти, будують пояснювальні теорії, здійснюють популяризацію складних наукових побудов. Через навчальну та популярну літературу, ЗМІ та інші інформаційні канали наукові знання, часом спрощуючись і спотворюючись, входять в повсякденну і теоретичну свідомість і осідають в історичній пам'яті. Паралельно науці існують, розвиваються і поширюються навколонаукові уявлення, що поставляються любителями і поганими професіоналами, які вже істотно спотворюють наукові уявлення, але які користуються великим впливом в силу простоти для розуміння, цікавого викладу або оригінального бачення історичних епізодів. Позанаукові ідеї також сприймаються масовою свідомістю і впроваджуються в історичну пам'ять у вигляді всляких міфів. Втім, багато міфів виникають «між рядків» наукової літератури, особливо, якщо вона переслідує, здавалося б, високі цілі виховання благородства, волелюбності, патріотизму та інших достоїнств на історичних прикладах. Сказане не означає, що потрібно викорінювати історичні міфи. Навпаки, важливо підкреслити їх реальне виховне, естетичне, моральне та інше значення. Однак, освічена людина зобов'язана розрізняти міф і реальність і не повинна жити всередині міфу. Важливо також не допустити, щоб міфотворчість стала державною політикою.

Неадекватність і навіть небезпеку історичного міфу деякі дослідники бачать в його невірному відображенні дійсності, визначаючи його як брехню чи оману. І все ж міф не є неправдою або є не зовсім неправдою чи брехнею. Брехня є навмисний обман, приховування істини. А міф є некритична віра в деякі символи і наративи, що наділяються статусом реальності при незнанні справжнього стану справ або при відсутності істинного знання взагалі. Брехня

тут підключається зацікавленими особами, коли вони приховують істину або оголошують істину брехнею, а міф істиною, причому самі зазвичай в це вірять.

Але вирішальне значення в формуванні, і особливо в «перезавантаженні» історичної пам'яті має ідеологія. Висловлюючи інтереси еліти, що прийшла до влади, або перетворювачів-реформаторів, ідеологія являє приватний інтерес як загальнозначущий: загальнолюдський, загальнонаціональний тощо. Цьому служать відповідні цінності, взяті на озброєння з загальнолюдського або національного арсеналу, або спеціально придумані. Вони мають зазвичай дуже серйозне теоретичне обґрунтування, що в цілому не дивно, оскільки ідеологія є частина саме теоретичної свідомості. З цією метою створюються нові або використовуються наявні політичні, юридичні, моральні і навіть естетичні теорії, нерідко і філософські доктрини, використовуються економічне обґрунтування та ін. Виникає ілюзія науковості такої ідеології, і показати її ненауковість в якихось деталях неймовірно важко, а для загального спростування потрібен тривалий час.

Такою, зокрема, була марксистська ідеологія, яка проголошувала красиві загальнолюдські ідеї народного щастя, свободи, прогресу, розвитку особистості тощо. Про це мріяли багато поколінь мислителів і простих людей. Причому, чесно проголошувалося, що це приватний інтерес одного класу, але він збігається з об'єктивним ходом історичного розвитку, тому може вважатися загальнолюдським. Була збудована і філософська концепція історичного матеріалізму, і історична теорія закономірної зміни суспільно-економічних формацій, і відповідна економічна теорія. Використовувалися найкращі досягнення філософської та наукової думки тієї епохи [4]. Свого часу про досягнення марксистської концепції було сказано чимало, за радянських часів, природно, з великим перебільшенням, а в пострадянський час вказано і чимало недоліків, нерідко також з перебільшенням. Однак і прихильники, і противники, часто забували, що марксизм був насамперед ідеологією, хоча і дуже схожою на науку. Відвернемося від того, що саме хотів створити К. Маркс, а він, схоже, не збирався будувати ідеологічну і навіть філософську систему, вважаючи, що його концепція знайде себе в окремих науках. Будемо мати на увазі те, що вийшло. А вийшла саме ідеологія, тобто, за висловом самого Маркса перекручена, помилкова, ілюзорна свідомість [10, с.25]. І в марксистсько-ленінському варіанті вона розвивалася саме як ідеологія із залученням міфів, наративів і метанаративів, хоча витрачалася чимало сил, щоб довести її науковість. Трагізм радянського періоду нашої історії є наочна демонстрація того, що може статися, коли ідеологія підпорядковує собі науку. Природно, це лише один штрих нашої історії, але він – значимий.

Зараз вже очевидно, що небезпека ідеології зростає багаторазово в тоталітарному або авторитарному суспільстві, коли вона стає панівною. Її небезпека не завжди відчувається індивідуальною і масовою свідомістю завдяки численним міфам, особливо історичним, які розцвітають пишним цвітом в таких сприятливих умовах. Тоді вся історична пам'ять може перетворитися в один всеосяжний міф.

Наукова ідеологія неможлива за визначенням. Ідеологія завжди є виразом того чи іншого інтересу, а наука повинна бути незацікавленою, неупередженою, об'єктивною. Якщо наука не об'єктивна, це вже не наука. Навіть якщо ідеологія переслідує благі цілі, вона повинна контролюватися наукою, інакше неминучі неадекватні, зацікавлені інтерпретації, які часом не відрізняються від фальсифікацій.

З цього випливає важливий практичний висновок з урахуванням сучасної української дійсності, особливо в руслі позбавлення від комуністичної спадщини як в ідеологічному, так і в історико-пам'ятному сенсі. Український інститут національної пам'яті створено саме як ідеологічну організацію. Правда, в його формальній структурі є науковий сектор, але він далеко не на першому місці. Інститут переслідує найблагородніші цілі, і взагалі проводить дуже потрібну роботу по розкриттю злочинів тоталітарного режиму. Однак чи зуміє він втриматися на об'єктивних наукових позиціях, скажімо, при аналізі архівних свідчень про болочі точки нашої історії або при вирішенні топонімічних, історико-пам'ятних проблем? Чи не станеться заміна однієї ідеології іншою? Актуально в цьому відношенні вислів видатного вченого, теоретика історії, фахівця з історичної пам'яті А. Мегілла: «Одна з функцій історичної професії полягає в тому, що вона завжди повинна опиратися політичній миттєвості і досліджувати минуле з обережністю і ретельністю, не звертаючи уваги на можливі наслідки» [11, с. 103]. Зрозуміло, це ідеал, який в розвиненій демократичній країні став науковою нормою. Пострадянська наукова дійсність далека від такого ідеалу, особливо якщо врахувати, що вчені-гуманітарії не так давно виховувалися бійцями ідеологічного фронту. Можливо, цим пояснюється парадокс, що багато борців проти комуністичної спадщини часто користуються методами і аргументами тих, проти кого борються. Безумовно позначається і фактор інформаційної війни, нав'язаний ззовні. Важливо й те, що дуже мало людей, особливо в політиці, які розуміють ілюзорність, слабкі місця і потенційні небезпеки будь-якої ідеології, а не тільки войовничої і тоталітарної. Тому ідеал наукової об'єктивності набуває величезного значення. Ідеали науковості, які добре вивчені [3], необхідно пропагувати не тільки серед гуманітаріїв, а й серед ідеологів і політиків, які приймають рішення, зокрема, в сфері історичної пам'яті.

Загальний висновок з усього сказаного такий. Хоча без ідеології немає сучасного суспільства, однак ідеологія не повинна превалювати над наукою. Більш того, саме наукове співтовариство об'єктивно і неупереджено зобов'язане контролювати ідеологічну діяльність.

Список літератури:

1. Ассман А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика. – М.: Новое литературное обозрение, 2014. — 328 с.
2. Ассман А. Новое недовольство мемориальной культурой. – М.: Новое литературное обозрение, 2016. - 232 с.
3. Афанасьев А. И. Гуманитарное знание и гуманитарные науки. – Одесса: Бахва, 2013. – 288 с.
4. Афанасьев А. И., Василенко И. Л. Идеалы научности и формационный подход // Европейська наука XXI століття: стратегія і перспективи розвитку-

- 2006: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – Том 5. – С. 54-57
5. Герасимов О.В. Феномен исторической памяти // Вестник УРАО. – 2013. – № 5 (68) – С. 133-137.
6. Зашкільняк Л.О. Исторична пам'ять та історіографія: методологічні аспекти взаємодії // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць- Вип. 2. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. – С. 218-233
7. Лотман Ю. М. Память в культурологическом освещении // Лотман Ю.М. Избранные статьи. Т. 1. - Таллинн, 1992. - С. 200-202.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 3. — М.: Политиздат, 1955.– С.7-544
9. Мегилл А. Историческая эпистемология. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2007. - 480 с.
10. Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип. 2. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. – 412 с.
11. Репина Л. П. Культурная память и проблемы историописания (историографические заметки). – М.:ГУ ВШЭ, 2003 – 44с.

Александр Афанасьев, Ирина Василенко НАУЧНОСТЬ И ИДЕОЛОГИЧНОСТЬ В ФЕНОМЕНЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ

Среди факторов, формирующих историческую память, главная роль принадлежит идеологии и науке, при преобладающем значении идеологии, особенно во времена «перезагрузки» исторической памяти. Поскольку идеология выражает определенные интересы, возрастает опасность неадекватности исторических оценок. Необходимо повысить роль объективной и беспристрастной науки в процессе формирования исторической памяти.

Ключевые слова: историческая память, идеология, наука.

Oleksandr Afanasiev, Iryna Vasylenko SCIENTIFICITY AND IDEOLOGY IN PHENOMENON OF HISTORICAL MEMORY

Among the factors forming historical memory, the main role belongs to ideology and science, with the predominant ideology, especially during the "reset" of historical memory. As ideology expresses certain interests, the danger of inadequate historical estimates increases. It is necessary to increase the role of objective and impartial science in the process of the formation of historical memory.

Ideology reflects national, class, group interests. It brings to the historical memory a certain system of values, emotionally loaded phenomena, sacral objects, forms and ways of grief, veneration, exaltation. For this purpose, ideology attracts myths and narratives. Objects of historical memory become a way of self-esteem, special pride, and often the focus of identity search. Ideologists and politicians carry out a memory correction, proceeding from certain ideological doctrines, which do not correspond to the norms of scientific character. Science, in particular, historical, should focus on the concepts of truth or intersubjectivity, historical reality

and historical fact, the historical method and theory. Understanding of the latter can differ, which is an important subject of methodological analysis and requires the connection of philosophers, culturologists of historians, ethnographers. Historical science sometimes correlates historical knowledge with educational goals, which are conditioned by ideological and political guidelines. In this case, even when striving for impartiality, subjectivity of interpretations and departure from objectivity often prevail. Genuine science presupposes a conscious and comprehensive rejection of ideological, political, national, party bias.

Keywords: historical memory, science, ideology.

References

1. Assman A. (2014) Dlinnaya ten proshlogo: Memorialnaya kultura i istoricheskaya politika [A long shadow of the past: Memorial culture and historical politics], Moscow, Novoe literaturnoe obozrenie, 328 p.
2. Assman A. (2016) Novoe nedovolstvo memorialnoy kulturoy [New dissatisfaction with the memorial culture], Moscow, Novoe literaturnoe obozrenie, 232 p.
3. Afanasiev A. I. (2013) Gumanitarnoe znanie i humanitarnyye nauki [Humanitarian knowledge and science of humanities], Odessa, Bahva, 288 p.
4. Afanasiev A.I., Vasilenko I. L. (2006) Idealyi nauchnosti i formatsionnyy podhod [Ideals of scientific character and the formation of the approach], Evropeyska nauka XXI stolitnya: strategiya i perspektivi rozvitku-2006: materialy I Mizhnarodnoy naukovopraktichnoy konferentsiyi. Dnipropetrovsk, Nauka i osvita, 2006, Tom 5, P. 54-57.
5. Gerasimov O.V. (2013) Fenomen istoricheskoy pamyati [Phenomenon of historical memory]. Vestnik URAO, № 5 (68), P. 133-137.
6. Zashkilnyak L.O. (2012) Istorichna pam'yat ta istoriografiya: metodologichni aspekti vzaemodiyi [Historical memory and historiography: methodological aspects of interaction]. Natsionalna ta istorichna pam'yat. Zb. nauk. prats. Vip. 2, Kiev, DP «NVZ «Prioriteti», P. 218-233
7. Lotman Yu. M. (1992) Pamyat v kulturologicheskom osvetschenii [Memory in culturological illumination]. Lotman Yu.M. Izbrannyye staty. T. 1, Tallinn, P. 200-202.
8. Marks K., Engels F. Nemetskaya ideologiya [German ideology]. Marks K., Engels F. Soch. T. 3, Moscow, Politizdat, 1955, P.7-544.
9. Megill A. (2007) Istoricheskaya epistemologiya [Historical epistemology], Moscow, «Kanon» ROOI «Reabilitatsiya», 480 p.
10. Natsionalna ta Istorichna pam'yat [National and historical memory] (2012). Zb. nauk.prats, Vip. 2, Kiev, DP «NVZ «Prioriteti», 412 p.
11. Repina L. P. (2003) Kulturnaya pamyat i problemy istoriopisaniya (istoriograficheskie zametki) [Cultural memory and the problems of historiography (historiographical notes)], Moscow, GU VShE, 44 p.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2017

ІРРАЦІОНАЛЬНЕ: ПРЕДМЕТ І ПРИНЦИПИ МИСЛЕННЯ

Ольга Барановська

Стаття "Ірраціональне: предмет і принципи мислення" присвячена аналізу мотивів і значення появи філософії ірраціоналізму. Цей напрям дозволив змінити підхід до предметної сфери, принципів пізнання і визначення критеріїв істинності, що дозволяє показати специфіку і значення ірраціоналістичного підходу в осмисленні можливостей мислення.

Ключові слова: ірраціональне, ірраціоналізм, принципи мислення

Філософія ірраціоналізму рідко розглядається як повноцінний напрям в загальній картині справи мислення, якому присвячена робота філософії. У найширшому огляді цієї діяльності, що охоплює, як правило, поле раціоналізму, емпіризму або містицизму, можна бачити, що ірраціоналізм так і не знайшов статусу законного і значимого положення, істотного для справи мислення. А те, що ірраціональні тенденції, пов'язані з тими чи іншими проблемами в розвитку філософської думки, можуть мати місце, швидше за все визнається як вимушена необхідність, ніж як те, що вдає із себе необхідність в повному розумінні цього слова. До сих пір можна зустріти або попереджувально обережні або просто зневажливі зауваження на адресу зусиль ірраціоналістичного напрямку філософії, що здебільшого пов'язано з визнанням раціонального та емпіричного шляху мислення або пізнання в якості базових пріоритетів європейської філософії. Але також тут все ще є забобон, що ірраціональне обов'язково відсилає до непізнаного або незбагненого, що пов'язано з не систематизованим, невловимим, стихійним хаосом мислення, з нерозуму і навіть божевільям. І хоча може здатися цілком очевидним, що ірраціоналістичний підхід неможливо піддати систематизації або вибудувати послідовні кроки в його осмисленні, проте це, ймовірно, більше говорить про спрощене уявлення про систематизацію або про внутрішню «логіку» будь-якого дискурсу, критику яких якраз і демонструє ірраціоналізм.

У даній статті мова піде про деякі принципово важливі аспекти, в яких проявляється значущість ірраціоналістичного ракурсу в погляді на можливості нашого мислення, а саме про те, як визначається предмет і принципи пізнання в ірраціональному ключі. І, в першу чергу, слід зауважити, що необхідна «стереоскопія» або навіть «полі-скопія» розмови про ірраціоналізм передбачає утримання в полі зору «пристрій» і раціоналістичного, і емпіристського, і навіть містичного дискурсів. Тут також істотно розрізняти класичний раціоналістичний дискурс і раціональність як узгодженість теоретичних дискурсів, в тому числі емпіричного і, певною мірою, ірраціонального. Адже в поле зору цих дискурсів виявляються загальні теми або проблеми, а розрізнення цих дискурсів проглядається лише як різноспрямованість до вибудовування теоретичних горизонтів і підходів до вирішення проблем.

Наприклад, традиційно проблемною областю для раціоналістичної думки стала сфера цінностей, як правило, етичних, але в силу розширення

культурних парадигм які перетворилися в ідеологічні - головним чином, релігійні, а потім політичні, економічні, - але також і наукові, естетичні та ін. При цьому раціоналістична філософія змогла знайти тут цілком гідні рішення: ідея розсудливості, онтологія ідеального і формалізм трансцендентальної філософії дозволили збудувати фундамент і горизонт для істинного розуміння належного. Але все це має значення лише за умови, що людина готова визнати безумовну цінність самого ratio і керуватися виключно такою «системою координат». Це не є неможливим, і, більш того, саме ця система вона дає цілком плідний цивілізаційний ефект. У той же час це означає, як було показано не одним поколінням скептиків, що сама можливість слідувати раціоналістичного принципу не визначається відповідними підставами (інакше його переконлива міць не мала б альтернативи), а забезпечується вільним устремлінням волі. К цей позиції додається ще й розуміння про те, що раціоналістична думка не може бути універсальним або єдиним репрезентантом істинної думки. Тут під сумнів ставиться переконання, «що вся сутність реальності вичерпується без залишку моментом раціонального, однозначно визначеного, - моментом, що створює істота нашого абстрактного знання (знання в поняттях). Цьому забобону має бути з повною рішучістю і категоричністю протиставлено самоочевидний розсуд моменту ірраціонального, який є джерело незбагненності в собі реальності ... » (переклад мій – О.Б.) [4, с.255]. І питання, яке виникає в зв'язку з цим, не є питанням про чистоту і вивірності раціоналістичної позиції, а показує, що для мислення в такому предметному полі потрібні інші установки і принципи.

Тому розсуд ірраціонального розширюється, в першу чергу, в бік дослідження витоків і динаміки ціннісного мислення, де свідомість стає актуальнішою ніж стійка ієрархія понять, а розуміння важливіше ніж пояснення, де живе спонтанне переплетіння, перетворення ціннісних мотивів, включаючи їх непередбачувані відхилення, що більш актуальне чим будь-який алгоритм або закон розвитку, де, нарешті, необхідністю стає переоцінка всіх цінностей. Звичайно ж все це тягне за собою й увагу до індивідуального самовизначення суб'єкта, до екзистенційних мотивів існування та ін. До речі, і для раціоналістичної та для містичної філософій ще в до модерну епоху відмінність *essentia* та *existentia* стало суттєвою проблемою, тому що в цей відмінності крім проблеми відносин сутності та існування, зосереджується також і розуміння умов і можливості перетворення того, що є, в те, як має бути, а також і можливості внутрішнього перетворення суб'єкта. Але в раціональному поле (навіть уже значно пізніше, в гегелівській діалектиці) рішення цієї проблеми могло бути тільки на користь доцільності утримання в межах передбачуваного порядку, оскільки помислити індивідуальне, що не підпадає під загальне поняття, тут виявляється неможливим.

До числа інших спільних проблемних областей, до яких приходять (а, здебільшого, повертається) західна філософія до кінця 19 століття, також відносяться свідомість і суб'єктивність, а особливо - мова, з акцентом на співвідношенні знака і символу, значення і сенсу, з виходом на проблеми герменевтики. Але винятковим предметом, який виділяється в якості сфери прикладання ірраціонального погляду, стає життя або життєздатність як

всеосяжне поняття, покликане усунути межу між природним і штучним, іманентним і трансцендентним. Ніщше, а по суті до нього ще К'єркегор і Шопенгауер зуміли показати безсилля раціонального дискурсу в спробах охопити або представити життя, не муміфікуючи та не дискредитуєчи його. Невизначеність, спонтанність, багатовекторність життя, його невичерпний ресурс можливого як пластичної сили «відшкодовувати втрачене і відновлювати з себе самого розбиті форми» неможливо вписати в конструкції ratio і, в першу чергу, логічні норми мислення (переклад мій – О.Б.). [1, с.163]. І тому, навіть за висновком Г.Ріккерта (дуже далекого від симпатій до ірраціонального дискурсу), те, що тут можливо – це філософія, що цінує життя, і «тільки той, хто поняв, що життя и познание жизни не совпадают, может стать философом жизни, который любит жизнь и в то же время о ней размышляет» [3, с.341].

Відповідно виникає необхідність не тільки в перегляді парадигм традиційної гносеології (цінності знання і пізнаваності світу, тотожності мислення і буття, об'єкт-суб'єктної структури пізнання та ін.), але й пріоритетних засад мислення, що склалися по-перевазі завдяки раціоналістичній метафізиці: універсалізму, детермінізму, об'єктивізму, інструменталізму. На переконання М. Хайдеггера, техніцизм та інструменталізм узурпували мислення і позбавили його справжньої глибини. Тому, мабуть, він і ставить собі питання: «Уместно ли...назвать попытки снова вернуть мысль ее стихии “иррационализмом”?» [6, с.316]. Вимоги такого роду зобов'язують змінити «пластичний» діапазон нашого мислення, пристосовавши його до різноманіття індивідуального, спонтанного і невизначеного. У цьому сенсі цілком зрозуміло прагнення філософів (особливо на ранньому етапі становлення ірраціоналізму) зняти покриви з розумових схем і конструкцій, оголити мотиви й цілі, у зв'язку з якими вони виникали.

Наше мислення, в першу чергу, націлене на пошук зв'язків між окремими проявами дійсного світу, що, у свою чергу, передбачає створення уявлень про значення та значущість тих чи інших проявів дійсності. Щоб реалізувати такі цілі, доводиться розробляти системи підстав і норм мислення та критерії істинності, відповідно до яких наше мислення може правильно визначати зв'язок і значення явищ. І тому для процесу пізнання так важливо знайти найбільш точні, місткі підстави, принципи, яким має слідувати наше мислення. Наприклад, починаючи з античності раціоналізм досліджував можливі варіанти, що визначають принципи зв'язків між речами: якщо все пов'язано з огляду на єдину структурну основу, тому знання - це точна реконструкція «пристрою» або «конструкції» речей або явищ; або ж інший варіант – якщо все пов'язано в силу певної ієрархії числових пропорцій, «кодів», тому знання - це обчислення таких пропорцій або кодів; ще варіант – якщо все пов'язано на підґрунті причинно-наслідкових відносин, тому знання - це точне визначення можливих причин; і так далі ... (тут можна також згадати ще й те, як емпіризм і містицизм тлумачать зв'язки і відносини між явищами).

Ірраціоналізм же обґрунтовує свій підхід до тлумачення зв'язків. По-перше, тут категорично відкидається думка про єдиний універсальний тип зв'язку, який може пояснити все. По-друге, навіть коли йдеться про один з типів зв'язків, передбачається їх мінливість, неоднорідність, динаміка їх інтенсивності,

активності та ін. По-третє, тут особливий інтерес викликає розуміння спонтанності виникнення і зникнення зв'язків, ігри можливостей, в яких проявляє себе реальність (мова не йде про обчислення ймовірностей, а саме про гру як про непередбачене поведіння або стан на межі можливого і навіть неможливого). По-четверте, зв'язку розглядаються як смислові й символічні, коли будь-які, навіть найнеобачніші, явища або речі «свідчать» про глибинні підтексти та сенси, стають «слідами», за якими можна углядіти й прочитати картину цілого.

Проблема значення й значущості явища, нагадаємо, в раціоналізмі вирішується з точки зору його ідеальної сутності або логічного визначення родових і видових ознак предмета, причому і те, і інше має бути універсальним і загальнозначущим поданням. Ірраціоналізм же наполягає на необхідності помислити індивідуальне, одичне явище. Наприклад, конкретна подія, її цінність може, звичайно, бути репрезентовано раціонально, з точки зору загальнозначущого уявлення про сутність або логічну необхідність явища в тому чи іншому процесі або функції, може бути вивчено також і в порівнянні з аналогічними або навіть відрізняються подіями, т. е. емпірично; але ці підходи в будь-якому випадку призводять до «усунення» всього індивідуального і вже тим більше унікального. Тому і виникає проблема, як навчитися розуміти одичне явище не через зіставлення з ідеальним прототипом або порівняння з іншими явищами, а саме по собі, через його внутрішній зміст. При цьому, на відміну від сутнісного уявлення, де ми обов'язково розмежуємо, що істотно, а що - несуттєво, на відміну від процедури ідентифікації, де ми ототожнюємо щось з відповідною групою, тут все повинно бути істотно - будь-яка дрібниця або ледь помітний відтінок можуть виявитися важливими для розуміння індивідуального внутрішнього сенсу. У зв'язку з цим особливий інтерес ірраціоналізму звернений до проблеми вираження індивідуального, як саме воно проявляє себе в тих чи інших обставинах. І саме тому для ірраціоналістичної думки винятковий теоретичний інтерес представляє мова мистецтва і способи його інтерпретації.

Звідси відбувається переоцінка основних принципів, що склали класичну традицію раціонального мислення і наукового пізнання. Універсалізму та вимозі загальнозначущості протиставляється установка на індивідуальний підхід - сингулярність. Сингулярність - це багатозначне поняття, яке використовується в різних областях знання, але в контексті сучасного ірраціоналізму це не тільки поняття, це принцип осмислення одичного як події, що має сенс, де подія розуміється як момент відхилення, перелому траєкторії руху, як точка сходження і розбіжності серій інших подій, причому як зовні, так і всередині даної події.

Об'єктивізму та суб'єктивізму протиставляється принцип інтерсуб'єктивності як системи суб'єкт-суб'єктних відносин, що визначають структури й функції суспільної свідомості. Інтерсуб'єктивність розглядається, в основному, в трьох «вимірах» - в екзистенційному, антропологічному, тобто з точки зору специфіки людського існування і здійснення людини в бутті; а також аксіологічному, тобто з точки зору ціннісних відносин. Цей принцип створює основу для гуманізації або «олюднення» наукового знання.

Детермінізму і жорсткої послідовності висновків протиставляється

індетермінізму і ігровий принцип. Індетермінізм є перегляд детермінізму як обов'язкової установки на дослідження причинно-наслідкових зв'язків, обгрунтовуючи те, що причинно-наслідкові зв'язки не можуть дати вичерпні характеристики явищ дійсного світу. Адже з позиції детермінізму подія як перелом або розрив в ланцюжку зв'язків взагалі неможливо. Саме це розуміння справила значний вплив на розвиток раціоналістичних принципів наукового мислення, особливо в квантовій механіці. В даному контексті індетермінізм можна співвіднести з окказіоналізмом класичної епохи (18 століття) - таким принципом пояснення дійсності, який в тлумаченні того, що відбувається віддає пріоритет випадковості як непередбачуваності неминучого відхилення від певної траєкторії в силу взаємодії безлічі факторів. Окказіоналізм протистояв детермінізму, показуючи, що орієнтація на жорсткі причинно-наслідкові зв'язки в поясненні процесів дійсного світу й, відповідно, на виявлення закономірностей, за якими ми можемо передбачати хід явищ, занадто абстрактна і є приблизною.

Сучасний індетермінізм, йдучи від протиставлення закону і випадковості, орієнтує мислення на дослідження гри можливостей, варіативності дій та ін. Гра як принцип мислення не означає право на довільність рішень, гра обов'язково передбачає попередню умову - наявність правил гри. Проблема того, яким чином встановлюються ці правила, в якому відношенні один до одного складаються правила та непередбачуваний підсумок гри, стала однією з найбільш складних у філософії 20 століття (тут перетинаються зусилля і раціоналізму та ірраціоналізму). У цьому ж сенсі індетермінізм як принцип мислення необхідний в сфері дослідження життєвого світу людини, суспільства, у сфері дослідження культурних феноменів і, особливо, мови, тому що тут реалізує себе вільна воля і взагалі свобода як здатність виходу за рамки визначеності. Тому індетермінізм повинен бути принциповою позицією для всього гуманітарного знання.

Механіцизму та лінійному аналітичному мисленню протиставляється символічне, герменевтичне тлумачення того, що відбувається - це знову ж таки відсилання до сенсу того, що відбувається: а сенс може бути явний та прихований, істинний та ілюзорний, вузький та символічний. Класична установка на пояснення того, що відбувається, як на головну мету й суть пізнання переглядається на користь установки на розуміння того, що відбувається. Розуміння протиставляється тут поясненню так само, як синтез - аналізу, як континуальність - дискретності. Пояснення передбачає поділ цілого, диференціювання значень для подальшого складання в послідовний ланцюжок допустимих висновків, а розуміння - це «схоплювання» цілого, синтетичне взаємополагання значень. Дослідження способів і принципів інтерпретації сенсу й розуміння стало предметом філософської герменевтики й семіології, і ця робота ще триває.

Найважливішим питанням для філософії ірраціоналізму, саме як філософії, стає питання про норми істинності. Коли Ф. Ніцше в передмові до «По той бік добра і зла» припустив, що «істина є жінка», він заново поставив питання про природу, значення і статус істини [2, с. 239]. Цей образ береться як вказівка на парадоксальність самого прагнення до істини, адже вона завжди лише спокушає і ховається, грає і змінюється. Тому можна до неї ставитися серйозно і

чого повинні коштувати наші зусилля, спрямовані на визначення і фіксацію її кордонів? Як може виникнути «воля к истине из воли к обману»? Адже будь-яка спроба побудувати точне уявлення про світ спирається на переконання, що істина існує, і вона нам доступна - а не самообман чи це? Виходить, що істина - це не те, що відкривається, це не те, що дається понад (як в містичному пізнанні), а те, що сотворюється нами. І мислитель, і вчений діє скоріше як художник, творець. Необхідно тільки усвідомлювати сенс цієї творчості. В кінцевому підсумку, істина набуває моральний вимір або еквівалент - це чесність і відповідальність. Чесність і справжність на протидію удавання і симуляції. До речі, симуляції, в якій поринає наша свідомість, здатні проектувати все наше існування, породжуючи особливого роду реальність - віртуальну реальність, яка замінює і яка нищить все «традиційні орієнтації» життя.

Однак коли істина зумовлена до вислизання і приховування, коли істина та брехня вже не розглядаються як альтернатива, коли більш правомірним є творіння істини, а не її відкриття, коли достовірність визначається як результат дресури або освоєння правил різного роду ігор, тоді просто не можна уникнути довільних і некоректних тлумачень і висновків. Це навіть не дивлячись на те, як критеріями правдивості залишаються тільки справедливість і чесність, переконаність і щирість, які в методологічній та в етичній значущості повинні поставити одиничне в справедливе відношення до загального. Але при цьому єдиний шлях полягає саме у прагненні до істини, навіть якщо й марному.

Саме цим, на наш погляд, визначається діапазон ірраціоналістичних «зрушень» в філософії ХХ століття. Ірраціоналізм представлений досить великою кількістю філософських течій і шкіл, але при цьому можна виділити два основних напрямки, які розрізняються по їх позиції щодо статусу даного напрямку в мисленні. Перший напрямок (або тип), який умовно можна назвати «радикальним», являє собою антираціоналізм, який спростовує саму можливість раціонального пізнання, вважаючи хибними та безпорадними самі раціональні норми істинності та принципи мислення. Він пропонує кардинальний перегляд всіх передумов і підстав, в рамках яких до сих пір здійснювалося і мислення, і пізнання. Найбільш яскравим і радикальним філософом тут є Фрідріх Ніцше, хоча, звичайно ж, не можна не визнати роль С. К'єркегора, А. Шопенгауера, В. Дільтея, А. Бергсона, Е. Левінаса та ін. Такі філософські напрямки, як філософія життя, інтуїтивізм, екзистенціалізм, герменевтика стали першими цікавими спробами створити принципово нову парадигму мислення.

Другий напрямок (або тип), який можна назвати «нейтральним», не переслідує такі масштабні цілі, а зупиняється на визнанні необхідності ірраціоналізму як особливого шляху у вирішенні специфічних завдань - таких завдань, які раціональним шляхом не вирішуються або взагалі не можуть бути сформульовані як раціональні завдання. Звернення до поза-раціональних форм і способів мислення, при яких не відкидається значення раціональності, плекає надію, що «буття як ціле може бути зрозуміле лише як трансраціональна єдність раціональності та ірраціональності, тобто необхідності та свободи» (*переклад мій – О.Б.*) [4. с.254]. Однак умовою для такої єдності слід вважати визнання законного статусу філософії ірраціоналізму, навіть при тому, що її справа все ще

має відкриті можливості.

Список літератури:

1. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни /пер.с нем.– Соч.в 2 т. – Т.1.– М., Мысль, 1990. – С.158-230.
2. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла /пер.с нем. – Соч.в 2 т.– Т.2.– М., Мысль, 1990.– С. 238-406.
3. Риккерт Г. Философия жизни // Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / пер.с нем. – М.: Республика, 1998.– С. 206-362.
4. Франк С. Л. Непостижимое // Франк С. Л. Сочинения.– М.: Изд. «Правда», 1990.– С.183-559.
5. Хайдеггер М. Что значит мыслить?//Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге /пер.с нем. – М.:Высшая школа, 1991.– С.134-145.
6. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / пер.с нем. //Проблема человека в западной философии.– М.: Прогресс, 1988.– С. 314-356.

Ольга Барановская

ИРРАЦИОНАЛЬНОЕ: ПРЕДМЕТ И ПРИНЦИПЫ МЫШЛЕНИЯ

Статья «Иррациональное: предмет и принципы мышления» посвящена анализу мотивов и значения появления философии иррационализма. Данное направление позволило изменить подход к предметной сфере, принципам познания и определению критериев истинности, что позволяет показать специфику и значение иррационалистического подхода в осмыслении возможностей мышления..

Ключевые слова: иррациональное, иррационализм, принципы мышления

Olga Baranovska

THE IRRATIONAL: THE SUBJECT AND THE PRINCIPLES OF COMPREHENSION

The article “The Irrational: The Subject and the Principles of Comprehension” is devoted to the analysis of the motives and the meaning of irrationalistic philosophy appearance. The irrationalism being interpreted as an anti-rationalist movement has a radical intention to get over the normative principles of rationalistic thinking: logic principles, especially the law of non-contradiction and the law of sufficient reason; universalism, objectivism, determinism and others. It also means the change of the approach to the truth criteria. In the basis of this intention there is the understanding of that these principles couldn't ever let penetrate the subject field which implies opaque, dynamic, indefinite, spontaneously volatile features – life, existence, values, language, sense.

Key words: the irrational, irrationalism, principles of comprehension

References:

1. Nietzsche, F. (1990), O Polze I Vrede Istorii dlya Zhizni. – Soch.v 2 t.– Т.1. Per.s nem. (On Benefit and Harm of History for Life. – Vol.1. Trans.from germ.), Mysl, Moscow, P. 158-230.
2. Nietzsche, F. (1990), Po Tu Storonu Dobra I Zla. – Soch.v 2 t.– Т.2. Per.s nem. (Beyond Good and Evil. – Vol.2. Trans.from germ.), Mysl, Moscow, P. 238-406.
3. Rickert, H. J. (1998), Phisophia zhizni. – Sochineniya. Per.s nem. (The Philosophy of Life. – The Essays on Sciences on Nature and Knowledge on Culture. Trans.from germ.), Respublika, Moscow, P. 206-362.
4. Frank, S. L. (1990), Nepostizhimoe. – Sochineniya. (The incomprehensible.

– The Essays.), “Pravda”, Moscow, P. 183-559.

5. Heidegger, M. (1991), Chto Znachit Myslit? – The Essays “Razgovor na Proselochnoi Doroge”. Per.s nem. (What means to comprehend? – The essays “Off the Beaten Track”. Trans.from germ.), Vyschaya Shkola, Moscow, P. 134-145.

6. Heidegger, M. (1988), Pismo o gumanizme. Per.s nem. (The Letter on Humanism. Trans.from germ.) //Problema cheloveka v zapadnoi filosofii. – Progress, Moscow, P.314-356.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2017

УДК: 159.943-057.87

ПОЗИТИВНОСТЬ КАК ТРЕНД

Бородина Наталия

Понятие социального одобрения в последнее время существенно изменилось и стало рассматриваться в русле «трендовости» - умения ориентироваться в стремительно меняющемся мире социального взаимодействия. Кроме внешних, меняющихся атрибутов трендовости неизменным оказывается рекомендация «быть позитивным», или же изображать позитивность. Данная рекомендация приводит к существенным изменениям норм и ценностей общества, не все из которых является приемлемыми для здорового человека.

Ключевые слова: тренд, трендовость, социальное одобрение, позитивность, антипсихотические препараты, look, be positive.

Современное интернет-пространство предоставит возможность ориентироваться во всех областях нашей жизни, чтобы повысить свою значимость и социальную одобряемость, т.е. чтобы быть в тренде.

Относительно новое понятие социального бытия – «трендовость» - согласно определению означает умение разбираться в общих тенденциях при разнонаправленном движении[4].

Из всех разнонаправленных движений социального взаимодействия конечно же выбираются те, которые позволяют добиться социального одобрения. Инструкции по трендовости включают в себя описание как самой одежды, так и способа ее носить, перечень социально одобряемых «Must have» от трафаретов для бровей до модных специй. При желании можно найти инструкции, какие операции сейчас в тренде, чем трендово пахнуть, какой словарный запас и манера коммуникации сделают вас социально одобряемым.

Согласно журналу Vogue (Vog), стать модным, красивым и социально-одобряемым очень просто: «Короткая стрижка, матовая красная помада, размашистые стрелки и блеск в глазах - главные бьюти-тренды весны, которые как раз нужно попробовать»[5]. Отличная рекомендация, особенно если ты мужчина, к примеру, профессор кафедры философии, который решил узнать у гула, что нынче позволит ему не выглядеть архаичным в глазах студентов.

Но если продолжить исследование, выясняется, что все-таки внешний вид – это форма трендовости, через которое обязательно должно выражаться ее главное содержание. А главным содержанием является лозунг «be positive». Во всех инструкциях «как быть в тренде» обязательно отмечается, что главным условием является позитивность, умение улыбаться и смотреть на жизнь с оптимизмом, так как ни один самый модный look (образ) не сработает, если не будет того самого оптимизма во внешнем облике и манере общения.

К примеру, исследование Е. Елфимовой сопровождается следующей рекомендацией: «Но главное – установите глазной контакт и улыбнитесь. Ваша улыбка уже является комплиментом. Удостоверьтесь, что это не поддельная улыбка; думайте о чем-то, что делает вас счастливой, или просто расслабьте лицо

и подарите естественную, теплую улыбку. Демонстрируйте уверенность в себе, тогда ваши комплименты не будут похожи на лживую лесть и поклонение герою»[2].

Постсоветское пространство находится только в самом начале исследования позитивности, в отличие от англоязычного мира, в котором даже есть статья на википедии, что означает быть позитивным: «When we think of the word “positive,” most of us probably think “happy.” However, happiness isn’t the only type of positivity. There are many ways to be more positive in your life, even when you’re experiencing sadness, anger, or challenges. Research suggests that we have powerful capabilities to *choose* positive emotions and ways of thinking. In fact, our emotions literally change our bodies on a cellular level. Many of our experiences in life are a result of how we interpret and respond to our surroundings. Fortunately, rather than repressing or trying to “get rid” of negative feelings, we can choose to interpret and respond to them differently. You’ll find that with some practice, patience, and perseverance, you can become more positive»[8]¹.

Джон Блекледж даже называет наше общество «feel good culture», показывая насколько мы все направлены на поиск соответствия нормам позитивности. Некоторые исследователи идут даже дальше и показывают, что позитивность – это не просто основа хорошего чувства, но и универсальный методологический трансформатор для наших мыслей и тела: «Positive emotions don’t just make us feel good, explains Barbara Fredrickson. They transform our minds, our bodies, and our ability to bounce back from hard times»[7].

Современное понимание оптимистичного человека – во многом вариации на тему древнегреческой философии стоиков: что бы ни преподносила тебе жизнь – прими это с улыбкой. Соответственно, правильным и социально одобряемым становится человек, не отягощающий остальных мрачными подробностями своей жизни, благодарный судьбе за все события своей жизни, воспринимающий все неприятности как уроки, благодаря которым он чему-то научится.

Работа Дейла Карнеги сейчас уже стала классикой жанра позитивности, а когда-то все начиналось такими примерами: «Недавно я присутствовал на одном званном обеде в Нью-Йорке. Одна из гостей, некая дама, получившая наследство, изо всех сил стремилась произвести на всех впечатление. Свое скромное наследство она растратила на меха, бриллианты, жемчуг. Но ничего б не сделала

¹ Когда мы думаем о слове «позитивный», большинство из нас, вероятно, считают это синонимом счастливого. Однако счастье - это не единственный тип позитивности. Есть много способов быть более позитивными в вашей жизни, даже когда вы испытываете печаль, гнев или у вас одни проблемы. Исследования показывают, что у нас есть мощные возможности выбора положительных эмоций и способов мышления. На самом деле, наши эмоции буквально меняют наши тела на клеточном уровне. Многие из наших жизненных событий являются результатом того, как мы интерпретируем и реагируем на наше окружение. К счастью, вместо того, чтобы подавлять или пытаться «избавиться» от негативных чувств, мы можем выбирать для интерпретации и реагирования на них по-разному. Вы обнаружите, что с некоторой практикой, терпением и настойчивостью вы можете стать более позитивными

с выражением своего лица. Оно было кислым и самовлюбленным. Она не понимала того, что известно любому мужчине, а именно, что выражение, которое женщина “надевает” на свое лицо, оставляет большее впечатление, нежели платье, которое она надевает на свое тело» [3].

Рецепт «улыбка – как универсальный фактор социальной одобряемости» включает в себя теоретическое обоснование, согласно которому именно оптимистическая улыбка заставляет окружающих думать о том, что у вас все хорошо (и это делает вас ценным собеседником, повышая вас социальный статус), а так же о том, что вы искренне заинтересованы в коммуникации с ними (что делает вас вдвойне интересным собеседником).

Далее Карнеги дает достаточно жесткую рекомендацию: «Вы не испытывали желания улыбаться? Что же в таком случае вам можно предложить? Две вещи. Во-первых, заставьте себя улыбаться. Если вы в одиночестве, насвистывайте или мурлыкайте какую-нибудь мелодию или песню. Поступайте так, как если бы вы были уже счастливы, и это приведет вас к счастью. Покойный Уильямс Джеймс, профессор Гарвардского университета так обосновал это: “Казалось бы поступок должен следовать за чувством, но в действительности поступок и чувство идут рядом и, управляя поступками, находящимися под более прямым контролем воли, нежели чувства, мы получаем возможность косвенным образом управлять чувствами”. Таким образом, высший сознательный путь к жизнерадостности, если она нами утрачена — это взять себя в руки и заставить говорить и поступать так, как если бы жизнерадостность была уже обретена»[3].

Но если у вас не получается быть позитивным? И даже насвистывание в одиночестве не помогает? Существует несколько вариантов ответа. Самый простой вариант предполагает «химическая версия» решения вопроса. Согласно этой версии, «позитивность/непозитивность мышления» основана на химическом балансе. Соответственно, если вы не можете мыслить позитивно – значит у вас химический дисбаланс, который может быть исправлен с помощью Prozac, Paxil, Zoloft и селективных антидепрессантов, ингибирующих обратный захват серотонина, звучит как прием инсулина для диабета.

До 2012 года эта теория была доминирующей среди психологов всего мира. Пока не появилось исследование Аликс Шпигель, подробно описывающее как появился миф о серотониновой и допаминовой зависимости настроения: «For truth seekers, the falseness of the chemical imbalance theory has been easily available, but most psychiatrists have not been truth seekers»[12]. Но среди специалистов по правильному/оптимистичному мышлению до сих пор принято говорить о зависимости оптимизма от химического: это позволяет многим людям «выйти из черной дыры» депрессии и получить надежду на спасение через химические препараты. А заодно и общее-социальное одобрение и признание себя правильным, нравственным человеком.

То есть мы получаем ложь во спасение и заодно самый простой рецепт быть нравственным. Без изнурительных усилий, соблюдения морального долга, категорического императива и прочих трудных вещей. Сравнимый может быть с операцией липосакции, которая дает людям физическую привлекательность и

становится легкой альтернативой изматывающим диетам и физической нагрузке.

Но так ли это?

Журналист-корреспондент Роберт Уитакер в работе «Дело против антипсихотических препаратов: обзор их долгосрочных эффектов» предлагает обширные исследования, подтверждающие его вывод о том, что «антипсихотики в целом ухудшают долгосрочные результаты»[15]. Уитакер отмечает, что эти препараты могут обеспечить краткосрочную пользу, но в долгосрочной перспективе приводят к возникновению существенных проблем.

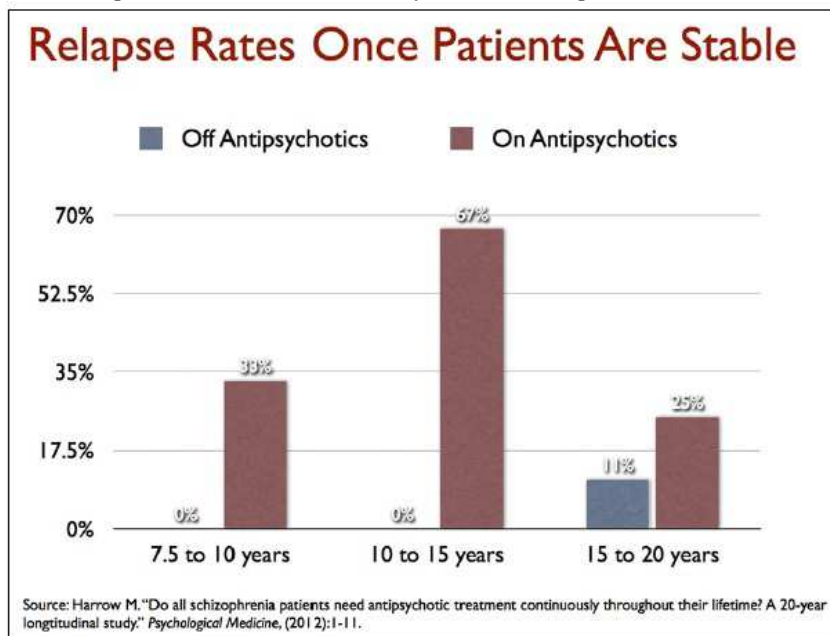

Рис 1. Зависимость рецидивов от употребления антипсихотиков

В целом итог оказывается достаточно печальным – не существует универсального химического средства, которое сделает нас позитивным. Истоки депрессии до конца не изучены и соответственно нет простого пути к социальному одобрению через прием таблеток.

Существует так же нехимический рецепт выработки трендовой позитивности, предложенный М. Селигманом. Селигман пишет о том, что наиболее одобряемы в обществе такие стороны как: доброта, справедливость, подлинность, благодарность и открытость, а так же респонденты называли предусмотрительность, скромность и саморегуляция: «We have discovered a remarkable similarity in the relative endorsement of the 24 character strengths by adults around the world and within the United States The most commonly endorsed ("most like me") strengths, in 40 different countries, from Azerbaijan to Venezuela, are

kindness, fairness, authenticity, gratitude, and open-mindedness, and the lesser strengths consistently include prudence, modesty, and selfregulation»[10].

Исследование Селигмана показывает, что ум и способности к обучению не сделает вас «довольными жизнью», для этого нужна сердечность и оптимистичность: «Although part of the definition of a character strength is that it contributes to fulfillment, strengths "of the heart" – zest, gratitude, hope, and love – are more robustly associated with life satisfaction than are the more cerebral strengths such as curiosity and love of learning»[11].

Итак, получается, что мы должны «выносить за скобки» свои ментально-когнитивные способности, развивать в себе сердечно-эмоциональные, и это приведет нас к «счастливому будущему», – а именно к выработке оптимистичного мышления, получению от жизни удовольствия, и заодно социальному одобрению остального общества. И вот вы в тренде.

Но действительно ли трендовость и позитивность так неразрывно связаны? И нет другой возможности в сознании обыденного человека стать «хорошим» и социально одобряемым, чем позитивное мышление?

Последние исследования показывают, что альтернатива есть. Одной из первых заговорила о «тирании позитивного мышления» Барбара С. Хелд[9]. В своих работах она показывает, что «принуждение к позитиву» не поможет нам выработать моральные регуляторы поведения и не решит наших жизненных проблем. Как с юмором отмечает Свен Бринкман: «Я думаю, немало из тех, кто серьезно болеет или переживает иной жизненный кризис, чувствуют давление необходимости позитивно относиться к ситуации. Но очень немногие вслух говорят о том, что вообще-то болеть – это ужасно и лучше бы с ними этого никогда не случилось. Обычно заголовок подобных книг выглядит так: «Как я пережил стресс и чему научился», и вряд ли вы найдете книгу «Как я испытал стресс и ничего хорошего из этого не вышло». Мы не только испытываем стресс, бодем и умираем, но еще и обязаны думать, что все это нас многому учит и обогащает»[1].

Игнорирование негатива ситуации, ре-интерпретировать ее как позитивную есть ни что иное, как самообман. Самообман вдвойне опасный тем, что люди, отказывающиеся играть в позитивное мышление, получают клеймо не только не модных, но даже асоциальных и аморальных. Механизм этого явления следующий: какая бы ни была у человека жизненная ситуация, он обязан показывать миру только положительные стороны: оптимистические фото в социальных сетях, рассказы о само-развитии, которое произошло с ним после периода испытаний. Если человек этого не делает, а признает наличие в его жизни страданий и неприятностей, он получает «обвинение жертвы»: он сам виноват в своих неприятностях из-за того что мыслит недостаточно позитивно. Недостаточная позитивность не соответствует нормам общества, а следовательно делает человека асоциальным. Отказ «играть в позитивность» предполагает отказ соответствовать идеалам хорошего человека, а соответственно делает человека противоположностью социального одобряемого образа и даже заставляет сомневаться в моральных основаниях его поведения.

Причем многие исследователи, в частности Селигман, признает, что

позитивность в ре-интерпретации безосновательна, и называет ее «позитивной иллюзией», тем не менее считая ее необходимой[12]. Позитивные иллюзии – это внутренние представления человека о самом себе, немного искаженные в лучшую сторону. То есть человек считает себя немного умнее, способнее и эффективнее, чем есть на самом деле. Именно это считается полезным. Селигман пишет, что ни карьера, ни благосостояние не является главным фактором счастья человека, а счастливым делают его позитивные иллюзии, которые каждый человек должен в себе развивать[13]. Но как именно их развивать? Самовнушением? Это не всегда работает, и многие люди чувствуют вину, что недостаточно счастливы, оптимистичны и успешны. Вина подкрепляется социальным неодобрением окружающих и кроме психологических терзаний добавляются социально-нравственные.

Итак, мы получаем замкнутый круг. В стремлении быть популярным, модным, разбирающимся в последних новинках и социально одобряемым – т.е. всем тем, что входит в понятие трендовость, мы хотим быть позитивными. Но столкновение с окружающим миром не делает нас позитивными. Мир требует от нас непростых решений, а господствующие в обществе стереотипы предполагают, что эти решения должны приносить пользу для большинства людей (утилитаризм). А «выученный оптимизм» - как раз приносит пользу для большинства. Большинство будет довольно, увидев нас с позитивной улыбкой и поставив галочку, что у нас все в порядке. Поэтому мы выбираем оптимизм, чтобы быть в тренде и быть «моральным». Но и окружающие выбирают оптимизм, ориентируясь на то, чтобы соответствовать нашим ожиданиям и получается общество, в котором внешне довольно все общество (и позитив является главным трендом), но каждый отдельно взятый человек только симулирует оптимизм и довольство.

Поэтому необходимо бороться с закрепившейся аналогией позитивный/хороший/нравственный. Это понятия не тождественны по смыслу.

Позитивный человек может быть отнюдь не счастливым и даже зачастую совсем не хорошим.

«Нравственной» реакцией на трудности является не позитивное игнорирование их, а признание существования этих трудностей.

Нравственный человек не обязательно должен быть оптимистом, эта аналогия ложна. Преодоление этого заблуждения возможно через трансформацию стереотипов в обществе о том, какой реакции на негативные события нашей жизни мы ждем от людей и что считаем нормальным.

Вывод: Является ли позитив трендом? Да. Но этот тренд ложен. Он требует от людей самообмана и искажает представления о социально одобряемом поступке.

Список литературы

1. Бринкман С. (2017) Конец эпохи self-help: Как перестать себя совершенствовать, available at: <https://theoryandpractice.ru/posts/16372-prinuditelnoe-schaste-kak-pozitivnoe-myshlenie-portit-nam-zhizn>
2. Елфимова Е. (2017) Одиночество прощай, available at: <https://lib.ink/semeynaya-psihologiya-seks/oznakomtes-iskusstvom-komplimenta-41988.html>
3. Карнеги Д. (1937) Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей. available at: <http://psyberia.ru/book/carnegy.pdf>
4. Тренд, available at: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4_\(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4_(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F))
5. 4 главных бьюти-тренда весны (2018) available at: <https://vogue.ua/article/beauty/byuti-trend/4-glavnyh-byuti-trenda-vesny.html>
6. Blackledge J. & Steven C.(2011) Emotion Regulation in Acceptance and Commitment Therapy. Hayes University of Nevada, Reno, available at: http://www.personal.kent.edu/~dfresco/CBT_Readings/JCP_Blackledge_%26_Hayes_2001.pdf
7. Fredrickson Barbara (2011) Are You Getting Enough Positivity in Your Diet? available at: https://greatergood.berkeley.edu/article/item/are_you_getting_enough_positivity_in_your_diet
8. How to Be Positive(2016), available at: <https://www.wikihow.com/Be-Positive>
9. Held Barbara S.(2004) The Negative Side of Positive Psychology First. Available at:<http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0022167803259645>
10. Seligman, M. E. P. (1990). Learned optimism. New York: Pocket Books.
11. Seligman, M. E. P. (2002a). Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment. New York: Free Press.
12. Seligman, M. E. P. (2002b). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), Handbook of positive psychology (pp. 3-9). New York: Oxford University Press.
13. Seligman, M. E. P., & Peterson, C. (2003). Positive clinical psychology. In L. G. Aspinwall & U. M. Staudinger (Eds.), A psychology of human strengths (pp. 305-317). Washington, DC: American Psychological Association.
14. Spiegel, Alix(2012) When It Comes To Depression, Serotonin Isn't The Whole Story. Available at: <https://www.npr.org/sections/health-shots/2012/01/23/145525853/when-it-comes-to-depression-serotonin-isnt-the-whole-story>
15. Whitaker, Robert(2016) “The Case Against Antipsychotics: A Review of Their Long-Term Effects”. Available at: <https://www.madinamerica.com/wp-content/uploads/2016/07/The-Case-Against-Antipsychotics.pdf>

Наталія Бородіна

ПОЗИТИВНІСТЬ ЯК ТРЕНД

Поняття соціального схвалення останнім часом істотно змінилося і стало розглядатися в руслі "трендовості" – тобто вміння орієнтуватися в світі соціального взаємодії, що постійно змінюється. Крім зовнішніх, змінних атрибутів трендовості незмінним виявляється рекомендація "бути позитивним", або же виявити показну позитивність. Дана рекомендація призводить до істотних змін норм і цінностей суспільства, не всі з яких є прийнятними для здорової людини.

Ключові слова: тренд, трендовість, соціальне схвалення, позитивність, антипсихотичні препарати, look, be positive.

Natalia Borodina

TREND of POSITIVITY

The concept of social approval has changed in recent times and began to be considered in the context of "trends" - the ability to navigate in the rapidly changing world of social interaction. The most important attributes of trendiness is a recommendation "to be positive," or to show positivity. This recommendation leads to significant changes in the norms and values of society, not all of which are acceptable for a healthy person.

In such interpretation of social endorsement we get a vicious circle. In an effort to be popular, fashionable, versed in the latest innovations and socially approved (the modern concept of trend), we want to be positive. But a clash with the outside world does not make us positive. The world demands from us uneasy decisions, and the stereotypes dominating in a society assume that these decisions should be beneficial for the majority of people (utilitarianism). We must be positive, because everyone should like it. We simulated «learned optimism» for the majority's benefits. Therefore, we choose optimism as a way to be in a trend and to be "moral" for others. But others choose optimism to be moral for us, focusing on our expectations. And we have a society of «positive people» (and the positive is the main trend), but each individual person only simulates optimism and joy.

Key words: trend, trend, social approval, positivity, antipsychotic drugs, look, be positive.

Referenses

1. Brinkman S. (2017) The end of self-help, available at: <https://theoryandpractice.ru/posts/16372-prinuditelnoe-schaste-kak-pozitivnoe-myshlenie-portit-nam-zhizn>
2. Elfimova E. (2017) Proshay, odinochestvo [Goodbye, loneliness], available at: <https://lib.ink/semeynaya-psihologiya-seks/oznakomtes-iskusstvom-komplimenta-41988.html>
3. Carnegie Dale Breckenridge (1937) Kak priobretat' druzey i okazyvat' vliyaniye na lyudey [How to Win Friends and Influence People], available at: <http://psyberia.ru/book/carnegy.pdf>
4. Trend(2016), available at: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4_\(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4_(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F))
5. 4 main trends of this spring (2018), available at: <https://vogue.ua/article/beauty/byuti-trend/4-glavnyh-byuti-trenda-vesny.html>
6. Blackledge J. & Steven C.(2011) Emotion Regulation in Acceptance and Commitment Therapy. Hayes University of Nevada, Reno, available at: http://www.personal.kent.edu/~dfresco/CBT_Readings/JCP_Blackledge_%26_Hayes_2001.pdf
7. Fredrickson Barbara (2011) Are You Getting Enough Positivity in Your Diet? available at:

https://greatergood.berkeley.edu/article/item/are_you_getting_enough_positivity_in_your_diet

8. How to Be Positive(2016), available at:<https://www.wikihow.com/Be-Positive>
9. Held Barbara S.(2004) The Negative Side of Positive Psychology First. Available at:<http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0022167803259645>
10. Seligman, M. E. P. (1990). Learned optimism. New York: Pocket Books.
11. Seligman, M. E. P. (2002a). Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment. New York: Free Press.
12. Seligman, M. E. P. (2002b). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), Handbook of positive psychology (pp. 3-9). New York: Oxford University Press.
13. Seligman, M. E. P., & Peterson, C. (2003). Positive clinical psychology. In L. G. Aspinwall & U. M. Staudinger (Eds.), A psychology of human strengths (pp. 305-317). Washington, DC: American Psychological Association.
14. Spiegel, Alix(2012) When It Comes To Depression, Serotonin Isn't The Whole Story. Available at: <https://www.npr.org/sections/health-shots/2012/01/23/145525853/when-it-comes-to-depression-serotonin-isnt-the-whole-story>
15. Whitaker, Robert(2016) The Case Against Antipsychotics: A Review of Their Long-Term Effects, available at: <https://www.madinamerica.com/wp-content/uploads/2016/07/The-Case-Against-Antipsychotics.pdf>

Стаття надійшла до редакції 29.11.2017

УДК 004.8/13

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ – НАЧАЛО НОВОЙ ЭПОХИ ИЛИ КОНЕЦ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Голобородько Владимир, Янушевич Ирина

Искусственный интеллект (ИИ) – известная многим, по научной фантастике и зарубежному кинематографу, технология, зачастую воспринимаемая людьми как выдумка или страшный супер компьютер, преследующий цель по уничтожению человечества и достижения мирового господства. Статья анализирует некоторые мифы связанные с технологией ИИ, повествует о том, насколько органично проблемы ИИ вплелись в ткань философского рассуждения, а также содержит некоторые предварительные выводы, связанные с положительными и негативными изменениями, которые может принести ИИ в человеческое существование.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, понимание, машинный разум, экзистенция, ИИ и наука.

Какое отношение ИИ имеет к нашей с вами экзистенции? Чем он вообще является для человека? А ведь всё очень просто, – мы сами не замечаем того, как изо дня в день ИИ внедряется в наш повседневный быт. Вот самые банальные примеры примитивных ИИ:

- беспилотный автомобиль созданный компанией Google, который распознает и реагирует на различные препятствия на своем пути;
- ваш смартфон, будь то Android, Microsoft или даже iOS, который является «прибежищем» различных форм ограниченных ИИ. Мы пользуемся им, передвигаясь по городу при помощи подсказок навигатора, получая аудио рекомендации от Pandora, сверяясь с прогнозом погоды, общаясь с Siri, используя ANI системы;
- спам-фильтры электронной почты: сначала они учатся распознавать спам, а затем, анализируя полученный опыт и ваши предпочтения, сортируют письма по разделам;
- переводчик Google Translate – классический пример ограниченного ИИ, который достаточно хорошо справляется со своей узкой задачей;
- специальная система для приземления самолёта на основе ИИ, определяющая через какой стыковочный шлюз должны выходить пассажиры.

Хоть пока примитивный и ограниченный, но всё тот же искусственный интеллект уже полным ходом используется робототехникой, которая с каждым годом выполняет всё более и более сложные функции. Кажется, не далёк тот час, когда машина полностью заменит человека на производстве, а то и вовсе вытеснит нас из проектирования новых технических единиц. И всё же, всегда ли понятие ИИ сродни понятию цивилизация и удобство, не несёт ли его развитие

скрытой угрозы для человечества? Все помнят такие фильмы, как: «Терминатор», «Я - Робот», «Превосходство», «Матрица», менее известную серию книг Фреда Сабапхагена «Берсеркер», где описывается противостояние человека – машине, многократно превосходящей его как умственно, так и численно. Может ли кинематограф и писатели-фантасты стать пророками грядущего неблагополучия человечества, а точнее его грядущей гибели?! Или это скорее просто страшный сон «человечества» не имеющий под собою реальной основы? [1].

ИИ - это такая программа, которая способна самообучаться, а самое главное, в случае если ей поставлена будет задача, которую не предусмотрел разработчик – она будет способна импровизировать и действовать так, как бы на ее месте действовал человек, а значит мыслить абстрактно, интерпретировать, понимать смысл, заданный ситуацией. Хотя история возникновения ИИ берет начало со второй половины XX-го века, предпосылки развития науки искусственного интеллекта лежат в плоскости философских споров о природе человеческого мышления и процессе познания мира человеком. Корни данной темы уходят в далёкую античность, когда только возник первый конфликт между идеализмом и материализмом. С точки зрения идеализма, мысль как и всё идеальное первична по отношению к всему материальному (что утверждает платонизм в античности, а потом классическая немецкая философия в лице Гегеля). Сама мысль не является материальной или вообще не имеет материальных свойств, вот потому разум нельзя объяснить только с помощью физических понятий, т.е. он автономен по отношению к реальному миру. Та же немецкая классическая философия в лице И. Канта, утверждает, что ни одна из трёх основных способностей человека к познанию: чувственность, рассудок и разум не позволяет человеку познать сущность реальности: человек познает мир не таким, каким он существует на самом деле.

Аналитическая философия второй («американской») волны в лице Джона Сёрла и Дэниела Деннета, а также австралийского философа Дэвида Чалмерса ставила одной из главных тем исследования — различие между биологической работой мозга и поведением, с одной стороны, и ментальным опытом, который рассматривается отдельно от поведения, то есть квалиа, с другой. Философы этого направления критиковали материалистическое объяснение ментального опыта [2].

В качестве доказательства своих идей Чалмерс, например, выдвигает гипотезу «философского зомби», который по существу является нормальным человеком, но не имеющим квалиа (т.е. свойства чувственного опыта: например, ощущение цвета нельзя свести к объективной картине световых волн, имеющейся у физика. Мог бы физиолог объяснить его, если бы он имел более полные знания, чем у него есть сейчас, о процессах в сетчатке, нервных процессах, запускаемых ими в пучках оптических нервов в мозге?)

Чалмерс утверждает, что поскольку существование зомби возможно, то понятия квалиа и способность ощущать до сих пор не получили полного объяснения с точки зрения физических свойств. Чалмерс допускает, что сознание берет начало в любой *информационной системе* (в теории информации), и таким

образом он не исключает, что даже термостат в какой-то степени обладает сознанием. Следовательно, машина может понимать, мыслить. Выход в свет монографии Чалмерса *The Conscious Mind* (Сознающий ум, 1996) вызвал большой резонанс в научном мире. В научном журнале *Consciousness Studies* («Исследования в области сознания») было опубликовано более двадцати различных работ на эту тему таких исследователей, как Дэниел Деннет, Макгинн Колин, Франсиско Варела, Фрэнсис Крик, Роджер Пенроуз и другие [3].

Нейрофизиологи и психологи создали ряд своих теорий относительно работы человеческого мозга и мышления, экономисты и математики же задалась вопросом оптимизации расчётов и представления знаний о мире в формализованном виде. Результат не заставил себя долго ждать. Их долгая и кропотливая работа привела к зарождению фундамента математической теории вычислений — теории алгоритмов. После создания первых компьютеров, люди обратили внимание на то, что машины обладают большей скоростью вычислений и потому впоследствии возник вопрос: «А сможет ли машина достичь того же уровня мышления как и человек?».

Первым современным ученым, затронувшим эту тему, был Алан Тьюринг со своей статьей «Может ли машина мыслить?». Впоследствии он разработал процедуру, с помощью которой можно определить момент, когда машина станет равной в плане умственных возможностей с человеком — эту процедуру сейчас называют Тестом Тьюринга. Вкратце про тест Тьюринга, его Стандартная интерпретация звучит так: «Человек взаимодействует с одним компьютером и одним человеком. На основании ответов на вопросы он должен определить, с кем он разговаривает: с человеком или компьютерной программой. Задача компьютерной программы — ввести человека в заблуждение, заставив сделать неверный выбор» [4]. Одним из главных условий данного теста — является отсутствие прямого физического и сенсорного контакта, то есть судья (он же подопытный, которого хотят запутать) — не знает, не слышит и не видит того с кем он беседует.

Интересный момент, в 1936 году, английский философ неопозитивист, представитель аналитической философии Альфред Айер в своей работе «Основания эмпирического знания» сказал, что основное отличие «глупой железки» от истинного разумного существа, ведущего беседу с ним, заключается в том, что она не сможет пройти один из эмпирических тестов, которые показывают наличие или отсутствие сознания у тестируемого. Фактически это есть краткое изложение теста Тьюринга, но знал ли великий ученый, о данном высказывании — никто сказать не может. Для справки: эмпирический тест — это проверка гипотезы, когда исследователь, как в экспериментальных, так и в «естественных» условиях подвергает обследованию явления сомнению, чтобы определить: данная гипотеза подтверждается или противоречит этим обследованиям [5].

Как странно бы это не звучало, но даже спустя более чем 60 лет после смерти Тьюринга и огромного технологического прыжка интерактивных систем, его тест все еще остается не пройденным, но в этом деле наблюдаются свои лидеры. Так, например, чат-бот Евгений Густман, которого разрабатывают с

2001-го года в университете Рединга, прошел тест Тьюринга на 29%, а это довольно таки не малый показатель, так как при достижении 30% он уже сможет ввести в заблуждение большую часть интернет сообщества.

Но как машина может «обмануть» человека? Многие люди считают: чтобы создать ИИ, нужно разобраться как работает человеческий мозг и сознание и вот тогда — когда машина будет мыслить как человек и оперировать теми же идеями как человек — он сможет войти в доверие к собеседнику. Такой мысли придерживается Майкл Нилсен. В своей книге «Нейронные сети и глубинное обучение» Майкл Нилсен рассматривает несколько вариантов. Один из которых исходит из позиции коннектомики т.е. наш интеллект и его работа объясняются тем, сколько нейронов и глиальных клеток содержит наш мозг, и сколько соединений наблюдается между ними. А в нашем мозгу — 100 трлн соединений между 100 млрд нейронов и 100 млрд глиальных клеток. Как Вы сами понимаете — воссоздать данную структуру, в условиях современных технологий, мы не можем, да и сомнительно, это случится в ближайшее время [6].

На практике же это один из главных мифов. Чтобы разобраться в этом, нужно обратиться к Майклу Джордану, почетному профессору Калифорнийского Университета в Беркли, знаменитому своими работами в области когнитивной лингвистики. По его словам искусственный интеллект не имеет ничего общего с устройством мозга и сознания человека, а миф, появившийся на этой основе — результат любви людей к «красивым идеям»: авторам научно-популярных статей об искусственном интеллекте пришлось очень по душе метафоры, взятые из нейробиологии. А журналисты, жаждущие сенсации и первых страниц газет, — зачастую упускают часть важной информации, что приводит к появлению все новых и новых мифов связанных с ИИ. Так, например, сейчас все яро обсуждают нейронные сети, считая, что это современная разработка и является грубой копией работы человеческого мозга, коим эта технология естественно не является. Конечно, мозг человека стал духовной пищей для идей и создания такой теории как «невральный реализм» [7].

Созданная в 80-х годах прошлого века, технология нейронных сетей не содержит в себе ни дендритов, ни нейронов, ни каких либо других «аналогов клеток» головного мозга, не говоря уже о том, что принцип работы совершенно иной и не подобен реальной работе мозга, и даже не близкий к «невральному реализму». Возвращаясь к словам Майкла Джордана о том, что современный успех в развитии ИИ и нейронных сетей состоит не столько развитие «неврального реализма», а скорее использование принципов, совершенно не согласующихся с тем, как работает мозг человека — принципами по которым работает современный компьютер. И самый яркий пример этого — «глубинное обучение». Данный принцип работы машин основан на «обратной передаче ошибки обучения». Грубо говоря — машина, используя существующие алгоритмы — создаёт новые для исправления неудачных результатов работы и сведения неудачных попыток к нулю [8].

И так, мы разобрались с приблизительными принципами работы ИИ и теориями его создания, но какова же цель его создания кроме как

удовлетворения собственного эго учёных всего мира? Вот основные сферы применения ИИ:

Во-первых, ИИ как оружие. Искусственный интеллект – это идеальное оружие. Уже сейчас существует компьютерный симулятор шахматной игры «рыбка», которую не может обыграть ни один гроссмейстер мира. ИИ сможет предугадывать любые события на поле боя и направлять беспилотную технику на нужный фланг для обеспечения победы. Фактически данный ИИ станет воплощением всех самых пессимистичных идей научных фантастов ибо на практике мы получаем всё ту же Скайнет. А закидать всех ядерными бомбами для этой системы – не составит труда. Получив доступ к бесконечной сети интернет ИИ также сможет вести слежку за каждым индивидом на земле и в считанные доли секунды – находить и устранять любого субъекта, которого он посчитает потенциальным врагом, как в фильме «На крючке» 2008-го года, где «Орлиный глаз», ИИ-шпион, решил провести государственный переворот с целью поставить «достойного», по его мнению, правителя [9].

Во-вторых, ИИ и наука. Этот пункт так же не отвергает того что ИИ получая полный доступ к сети интернет – сможет получить абсолютно всю информацию со всего мира. Ключевой момент – как он её будет использовать. Фактически ИИ может стать ключом к господству человека в космосе. ИИ в отличие от человека не ограничен в плане человеческих возможностей и предрассудков. Так же и в медицине. Колонии наноботов под управлением ИИ смогут излечивать любые болезни у людей. А роботы хирурги – никогда не промахнутся и точно проведут любую операцию. Люди, потерявшие конечности – смогут получить более совершенные протезы со встроенным ИИ, что позволит им более совершенно использовать протезы в повседневной жизни. ИИ так же сможет помочь нам решить проблему с экологией. Отдав под его контроль все ресурсы по регулированию загрязнения окружающей среды – ИИ сможет оптимизировать выбросы на производстве, тем самым спася нашу планету от экологической катастрофы.

В-третьих, ИИ и социум. Виртуальная реальность под управлением ИИ станет обычной частью нашей повседневной жизни. Путешествия по миру, не выходя из комнаты, станут вполне реальными и обычными явлениями. ИИ заменит людей на заводах и фабриках. Заменит нас и в сферах образования и развлечения. Фактически, единственное, что останется человеку – это заниматься искусством и природными потребностями. Появление машин с автопилотом снизит количество аварий на дорогах практически до нуля. Но помимо этого – мы можем отказаться от частного транспорта вообще. Автомодули с ИИ, которые заменят привычные нам такси – станут новым индивидуальным общественным транспортом. А так как авто станут общими, то и уровень преступности станет ниже из-за отсутствия рынка сбыта краденых авто.

В четвёртых, ИИ и бизнес. Сегодня ИИ уже вполне спокойно могут заниматься маркетингом на основе собранных статистических данных, предугадывать ситуации на бирже и рынке, и даже составлять стратегии по развитию того или иного предприятия. Также ИИ может спокойно работать с клиентами в онлайн сервисах, подбирать интересную для них рекламу и

приятные глазам сказки. Думаю, каждый согласится с этим. А многие вообще скажут, что это утопия и ИИ нам еще не светит ближайшие лет этак 50-200. Как бы то не было, а ведь человечество за последние 50 лет сделало неимоверный скачок от унылых ЭВМ на перфокартах – до сверхмощных компьютеров, способными проводить сверх сложные вычисления и обработку петабайтов информации.

Насчёт предсказания появления ИИ можно обратиться к Закону Мура. Гордон Мур, один из основателей компании Intel однажды заметил, некоторую закономерность в приросте вычислительной мощности производимого ими продукта и вывел собственный эмпирический закон, который гласил, что количество транзисторов, размещаемых на кристалле интегральной схемы, удваивается каждые 2 года. То есть, следуя его логике – уже к 2025-му году мы должны получить достаточно мощные процессоры для создания ИИ, но что тогда? Неужели наступит рай на Земле, и закончатся все войны?

Но не стоит спешить с такими оптимистическими выводами. Как всем известно, на земле правят законы рынка, и каждая последующая технологическая революция приводит к тому, что без работы остаются миллионы людей. И наше время не будет исключением. Ориентировочно, на сегодняшний день, при вводе ИИ в промышленный мир любого государства – сокращено будет около 7 миллионов человек [10]. Понятно, что мало кто останется довольным данным изменением, что вполне возможно приведёт к появлению радикально настроенных против ИИ группировок, что может привести к не желательным конфликтам внутри населения.

По этой причине, одной из главной задач, которую ставит перед собой Google – создание таких этических алгоритмов в «глубинном обучении», которые позволят отклонять некоторые нежелательные моменты. Сегодня ИИ при работе с человеком очень часто генерирует результат, который удовлетворяет человека, обнажая зачастую то, что в приличном обществе принято осуждать. Другими словами, мы научили искусственный интеллект в каком то смысле действовать сообразно популярному в наши дни прагматизму: пониманию и удовлетворению ежедневных потребностей человека. Но, к сожалению, пока не научили хорошим манерам и этике. Значит ли это, что для человека важнее результат, чем моральная сторона достижения оно? Не факт. Просто, как оказалось, на практике легче научить машину решать задачи эффективно, чем заставить машину решать данную задачу с тем же результатом, но только «красиво». Поэтому задача следующих ближайших лет – разработать правила для ИИ и алгоритмы машинного обучения, исключающие воспроизводство результатов, содержащих дискриминационные и пренебрегающие этическими нормами данные. Прорывом в этом направлении станет появление алгоритмов, которые являются справедливыми, ответственными и более устойчивыми к манипуляциям с вводом ложных данных.

Но может ли ИИ стать причиной падения и вымирания человеческой расы? Вполне реально, что появление ИИ приведёт к волнениям народных масс и локальными вооруженными конфликтами. Но что насчёт полномасштабной

войны Человека и Машины, как, например, это было описано в серии фильмов «Терминатор». Скорее всего, подобного даже в самых страшных прогнозах не случится. А всё потому, что ИИ уже будет иметь доступ к сознанию человека через социальные сети, телевидение и прочие СМИ, не говоря уже о том, что в будущем вполне возможно вживление чипов и плат в мозг человека. Яркий пример таких модификаций можно увидеть в фильме «Призрак в броне», для упрощения доступа к всемирной паутине и работе в виртуальной реальности.

ИИ может работать в любой сфере и в любом направлении. Так что вполне реально, что ИИ будет использован для управления массами манипулятивными методами, а может и вообще – напрямую, как это можно было видеть в фильме «Превосходство», используя наноботов, искусственный интеллект – управлял людьми как марионетками. Похожая ситуация была описана в компьютерной игре Call of Duty Black Ops III, где случайно созданный ИИ заражает отряд супер солдат с вживленными микрокомпьютерами в мозг как вирус и начинает творить, в прямом смысле этого слова, хаос.

На данную тему можно приводить много примеров, как из научной литературы, так и из кинематографа и игровой индустрии. Но одно остаётся неизменным: ИИ, вышедший из под контроля – куда более страшный враг, чем может себе представить каждый из нас. И попытки ученых создать «аварийную кнопку выключения» не вызывают большой уверенности в контроле над ситуацией. А единственный способ выключить ИИ, который получил доступ к IT ресурсам всего мира – выключить электропитания сразу по всей планете и уничтожить вручную каждый накопитель информации, что само по себе не возможно на сегодняшний момент.

Таким образом, ИИ – это сложная система, в отсутствие которой человек испытывает острую нехватку. Он нужен людям для совершения нового эволюционного скачка, который позволит им покинуть их привычную «колыбель» и отправится на освоение бескрайних просторов галактики. ИИ также может помочь человеку решить проблему с серьёзными заболеваниями. В целом искусственный интеллект может подарить людям то, что ныне им не доступно и вполне возможно, что у людей есть все шансы застать золотой век четвертой индустриальной революции – век искусственного интеллекта.

Но, так же как и любое изобретение человека, Искусственный интеллект – это палка о двух концах, которая может принести как мир, так и глобальные катаклизмы. Самая главная проблема – это то, что не каждый из нас сможет понять ход мыслей нашего детища из-за абсолютно иной их природы, чуждой человеку.

Ірина Янушевич, Володимир Голобородько

Штучний інтелект – відома багатьом, з наукової фантастики та зарубіжному кінематографу, технологія, часто сприймаємий людьми як загадка чи злий суперкомп'ютер, який бажає тільки знищити людство та захопити владу у світі. Стаття аналізує деякі міфи пов'язані з технологією ШІ, розповідає про те, наскільки органічно проблеми ШІ вписались в тканину філософського міркування, а також містить деякі попередні висновки, пов'язані з позитивними і негативними змінами, які може принести ШІ в людське існування.

Ключові слова: Штучний інтелект, розуміння, машинний розум, екзистенція, ШІ та наука.

Iryna Yanushevych, Volodymyr Goloborodko
ARTIFICIAL INTELLIGENCE – THE BEGINNING OF THE NEW ERA OR THE END OF MANKIND

The Artificial Intelligence (AI) is known for us from the science fiction and foreign movies as a technology of invention or the terrible super computer that pursues the aim on extermination of mankind and achievement of the world supremacy. The article analyzes some myths connected with AI technology and deals with some problems of AI that organically were interwoven into the fabric of a philosophical reasoning and also contains some preliminary conclusions connected with positive and negative changes that AI can introduce in human existence. The artificial intelligence can be defined as scientific discipline which is engaged in modeling of reasonable behavior. This definition has one essential shortcoming – difficulty to explain a concept of intelligence. Most of people are sure that they in any case will be able to distinguish «reasonable behavior» when face it. However it is very unlikely that somebody can give any intelligible definition to this phenomenon, rather concrete for evaluation of the presumably reasonable computer program, and rather functional as to reflect the viability and complexity of human mind.

Eventually AI is necessary for people as a mean of performance the evolutionary breakthrough, which will allow them to leave their habitual «cradle» and make a successful way towards the development of boundless open spaces of the galaxy. AI can also help the person to solve a problem with serious diseases. In general the artificial intelligence can make things that are impossible today, would be possible tomorrow. In nowadays with the help of AI the mankind has every chance to find the Golden Age of the fourth industrial revolution – a century of artificial intelligence. But, as well as any invention of the person – Artificial intelligence is a two-edged sword which can bring both the world, and global cataclysms. The most important problem is that nobody can understand the train of thought of our child because of its absolutely other nature – alien to the person.

Keywords: Artificial intelligence, understanding, machine mind, existence, AI and science.

References:

1. Iskustveni intelekt [Artificial intelligence], available at: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (Accessed 20.09. 2017).
2. Test of a tyuring [Test of a tyuring], available at: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (Accessed 11.10. 2017).
3. Problema iskustvenogo intellekta [The problem of an artificial intelligence], available at: <https://naked-science.ru/article/column/iskusstvennyy-intellekt-i-ego> (Accessed 05.12. 2017).
4. Razvitie iskustvennogo intellekta na puti k verhrazumu [The development of the artificial intelligence on the way of superreason], available at: <http://lpgenerator.ru/blog/2016/05/20/razvitie-iskusstvennogo-intellekta-na-puti-k-sverhrazumu/> (Accessed 11.09 2017).
5. Biznes I iskustveni intelekt [Business and artificial intelligence], available at: <http://businessviews.com.ua/ru/tech/id/iskusstvennyj-intellekt-1276/> (Accessed 20.09. 2017).
6. Desat primerov iskustveni intelekt, kotorye mi ispolzuem v povsednevnoi gizni [Ten examples of artificial intelligence which we use in everyday life], available at: <http://neuronus.com/overview/1282-10-primerov-iskusstvennogo-intellekta-kotorye-my-ispolzuem-v-nashej-povsednevnoj-zhizni.html> (Accessed 20.09. 2017).

7. Kak iskusstvennyi intellekt vliyaet na nashu zhizn. [How the artificial intelligence influences our life], available at: <http://www.infoniac.ru/news/Kak-iskusstvennyi-intellekt-vliyaet-na-nashu-zhizn.html> (Accessed 05.12. 2017).

8. Nilsen Maikl Neyronie seti i glubinnoe obuchenie [Mike Nilson Neural networks and deep training], available at: <https://ru.wikipedia.org/wiki/neyronie-seti-glubinnoe-obuchenie> (Accessed 27.08 2017).

9. Zakon Mura [Moore's law], available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Закон_Мура (Accessed 11.09 2017).

10. Futeri v suchasnomu veb-dizayni: Kreativni prikladi ta ideyi [Futer in modern web design: Creative examples and ideas], available at: <http://maax.ws/design/54/> (Accessed 20.09.2017)

Стаття надійшла до редакції 30.11.2017

ПОЛЕМИКА СТОРОННИКОВ КВАНТОВОГО СОЗНАНИЯ И ВЕДАНСКОЙ ТЕОРИИ В ПЕРСПЕКТИВЕ ИССЛЕДОВАНИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Вячеслав Гусаров

Отсутствие точного определения искусственного интеллекта(ИИ) и противоборство восходящей и нисходящей модели ИИ содержит развитие всех областей науки. Дилемма семиотической (нисходящая модель) или биологической природы (восходящая модель) ИИ частично снята в работах Пенроуза(квантовое сознание), но его теория не имеет четко выстроенной философской базы. В качестве концептуальных оснований для изучения природы ИИ может выступать веданская теория, предложенная В. Эгле. Проведенное исследование показало, что теория квантовая сознания (хотя и старается объяснить сознание с помощью квантовой физики, а ИИ предлагает строить с помощью квантовых вычисления) является сложной и перегруженной терминами. Поэтому терминология В. Эгле является более удачной для исследования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, компьютер, алгоритм, мышление, человек.

Постоянная автоматизация процессов нашей повседневной жизни и производства материальных благ требует более полного описания искусственного интеллекта и его реализации на практике. В наши дни невероятно важно понимание всех механизмов создания, улучшения и определения разума у машин так как создание даже не полноценного искусственного интеллекта ведёт за собой прорывы во всех областях научно-технического прогресса и переход на новый уровень качества жизни. Автопилоты у машин, интеллектуальные помощники и новые системы безопасности всего лишь начало использования технологий, лежащих в основе полноценного искусственного интеллекта, который ждёт нас в будущем. Но разработка искусственного интеллекта (далее ИИ) не возможна без комплексного понимания того, что есть интеллект и какова его природа. В настоящий момент не существует однозначного принятого всеми определения ИИ. Можно выделить два основных подхода:

- нисходящий (англ. *Top-Down AI*), семиотический — создание экспертных систем, баз знаний и систем логического вывода, имитирующих высокоуровневые психические процессы: мышление, рассуждение, речь, эмоции, творчество и т. д.;
- восходящий (англ. *Bottom-Up AI*), биологический — изучение нейронных сетей и эволюционных вычислений, моделирующих интеллектуальное поведение на основе биологических элементов, а также

создание соответствующих вычислительных систем, таких как нейрокompьютер или биокompьютер. [6]

Американский исследователь Р. Пенроуз предложил модель [1], призванную объединить семиотический и биологический подход: теорию квантового сознания. Но у данной теории, несмотря на множество сторонников, существует ряд концептуальных противоречий, которые не позволяют продвинуться дальше в исследовании ИИ.

Степень разработанности проблемы:

Предпосылкой появления теории квантового сознания можно считать исследования Тьюринга А. и Сёрля Д. В выявлении противоречий теории квантового сознания огромное значение имела Веданская теория, созданная прибалтийским ученым Эгле В., но в силу политики Советского союза она не была опубликована, так как противоречила доминирующей парадигме диалектического материализма. Исследования ученого оказались незаслуженно забытыми. В последние годы исследования Эгле появились в интернете и вызвали широкую полемику на форумах ученых, в частности была издана полемика Эгле и Н. Шуйкина [5]

Цель: Рассмотреть концептуальные основания квантовой теории сознания и выявить ключевые различия в понимании искусственного интеллекта в концепциях квантового сознания (Пенроуз) и Веданской теории (В. Эгле).

Создание квантовой теории сознания имело свою предысторию: Пенроуз был неудовлетворен принятым в науке определением искусственного интеллекта, предложенным Тьюрингом.

Алан Тьюринг в 1950 году опубликовал статью «Может ли машина мыслить?» в которой предложил метод определения того момента, когда машина начнёт действительно думать на уровне с человеком, получивший название «тест Тьюринга». [2]

Он заключался в том, что опрашивающий человек должен был по очереди общаться с компьютером и с человеком-добровольцем, которые скрыты от его глаз и единственная информация, которой будет располагать опрашивающий человек — это то, что он сам сможет выяснить в процессе такого сеанса вопросов и ответов. Опрашиваемый человек честно отвечает на все вопросы, пытаясь убедить опрашивающего, что он и есть живое существо; компьютер, однако, запрограммирован таким образом, чтобы обмануть опрашивающего и убедить его в том, что человек на самом деле он. Если в серии подобных тестов опрашивающий окажется неспособным «вычислить» компьютер никаким образом, то считается, что компьютер прошел данный тест.

Роджер Пенроуз в своей книге «Новый Разум Короля» при детальном рассмотрении теста Тьюринга выражал сомнения на счёт этого способа определения разума у компьютера, и считал, что одним из самых важных деталей в искусственном интеллекте для того чтобы пройти этот тест является понимание, так как опрашивающий человек с легкостью раскусит компьютер, если тот будет не понимать контекст. Р. Пенроуз писал: «Например, опрашивающий может спросить: «Я слышал, что сегодня утром носорог летел вверх по Миссисипи на розовом воздушном шаре. Что Вы об этом думаете?». [1]

Компьютер может оказаться на чеку и ответить: «Пожалуй, это звучит странно». Что ж, пока неплохо. Опрашивающий: «Правда? Мой дядя как-то проделал это, причем туда и обратно, только на сероватом с полосками. Чего же тут странного?» Ясно, что без понимания компьютер скоро будет разоблачен. Дальше опрашивающий может, например, подсунуть совершенно бессмысленный вопрос, заменив отдельные слова: «под Миссисипи», или «внутри розового воздушного шара» и т.п., и выяснить, хватит ли у компьютера здравого смысла, чтобы обнаружить существенное различие.

В 1980 году в статье «Сознание, мозг и программы» Джон Серль ввел понятие сильного (строгого) искусственного интеллекта, подразумевая под этим что мышление человека может отличаться от мышления соответствующим образом запрограммированного компьютера с нужными входами и выходами. [3] Приверженцы теории сильного искусственного интеллекта утверждают, что само сознание по своей сути — это очень сложный алгоритм, который можно, пусть и с некоторыми упрощениями, перенести в компьютер, потому что мозг - это ни что иное как биологический компьютер, а умственная деятельность – это просто выполнение некоторой хорошо определенной последовательности операций, часто называемой алгоритмом.

Также в статье «Разум, мозг и программы» Джон Серль выдвинул аргумент против теста Тьюринга, известный как «Китайская комната», который содержал в себе идею того, что компьютер, не обладающий никакими признаками понимания процесса, может решить некую задачу, обладая подходящим алгоритмом действий. Он провел мысленный эксперимент, представив, что он находится в запертой комнате с небольшими прорезями, через которые ему передается информация о историях на китайском языке. Сам же он не обладает пониманием китайского языка, но используя алгоритм действий на понятном ему языке он с легкостью может дать правильный ответ и у человека, находящегося снаружи комнаты может сложиться впечатление что человек внутри комнаты понимает истории и даёт осмысленные ответы. [9]

Многие противники «Китайской комнаты» критиковали её выражая сомнения в создании такого алгоритма, которому мог бы следовать Серл, так как он должен быть чрезвычайно сложным. Р. Пенроуз анализировал эти проблемы в своей книге «Новый Разум Короля» и пришел к заключению что уже анализ некоторых самых простых примеров показывает, что сравнение деятельности человеческого мозга и компьютера само по себе является очень трудной задачей, для которой невозможны упрощенные решения. Например, в случае теста «китайской комнаты» Р. Пенроуз показывает, что возможно полностью имитировать осознанные поступки человека, в то время как сам имитирующий не понимает содержания и смысла этой работы. [1]

Перспективой дальнейшего исследования Пенроуз считал изучение микротрубок экзоскелета: «Существует макроскопическая квантовая когерентность на субнейронном уровне, точнее, в микротрубках цитоскелета, которые на границах клеток играют организующую роль в работе нейронов, определяя конечное состояние ансамбля нейронов. У сознания некомпьютерная природа» [1].

Так была создана новая, квантовая теория сознания, призванная сочетать разработку искусственного интеллекта с принципами квантовой механики.

Но созданная им теория основывалась на допущении, не подтвержденном фактами, поэтому вызвала широкую критику ученых. В частности нейробиолог Патрисия Чёрчленд отмечала: «Для объяснения сознания с тем же успехом можно рассуждать о «волшебной пылице фей в синапсах».[7]

Одним из тех, кого не устроила квантовая теория сознания, стал прибалтийский инженер В. Эгле. Теория В. Эгле отражает грустные особенности советской науки – ее сочли неподходящей под доктрину партии и предали забвению. Как отмечает исследователь Сергей Марьясов о книге «РОПТ-3»: «Этот документ уже в 1999 году (12 лет назад!) мог дать правильное направление работам по созданию искусственного интеллекта и прославить Латвию. Но 12 лет потеряны, интересные идеи так и не стали достоянием широкой публики, а в местных новостях,5 по крайней мере, за последний год регулярного просмотра новостей, я не только не слышал упоминания о латвийской науке, но и о Латвии вообще»[4].

В 1978 году Валдис Эгле создал Веданскую теорию (ВТ) – это теория интеллекта, основывающаяся на определенных предположениях (постулатах) и использующая специфический метод познания.

Постулаты Веданской теории гласят:

1) Человек (вместе с его разумом) был создан в процессе эволюции живой природы путем естественного отбора.

2) Человеческий разум является продуктом деятельности системы обработки информации в организме. [4]

В статье о Веданской теории написано: «Первый постулат представляет собой дарвинизм. ВТ, таким образом, основывается на Дарвиновской теории эволюции. Специфическое применение этого постулата в ВТ заключается в том выводе, что в человеческом интеллекте и его психике вообще могли создаваться только такие механизмы, которые были полезны в борьбе за существование. Если какой-нибудь предполагаемый аппарат не мог приносить пользы в борьбе естественного отбора, то такой аппарат в человеческой психике существовать не может. На этом основании в ВТ, в частности, отвергаются фрейдовские «комплекс Эдипа» и «комплекс Электры», а также некоторые другие понятия традиционной психологии. Из второго постулата следует, что в изучении и описании человеческого интеллекта должны применяться средства информатики; более того – если разум представляет собой продукт деятельности системы обработки информации, то только средствами информатики и можно его адекватно и точно описать.» [3]

Юрис Тамберг, физик-атомщик, доктор физико-математических наук, профессор Института физики твердого тела Латвийского университета, единственный представитель Латвийской науки, давший положительный отзыв о Веданской теории в переписке с Валдисом Эглеем, поддерживал точку зрения строгого искусственного интеллекта и ввел его классификацию. Согласно Веданской теории он разделил все искусственные интеллекты на два класса

назав одни реализациями, а вторые – имитациями.

Он описывал их так: – «Рассмотрим операционную систему Windows. Операционную систему нельзя получить, просто складывая вместе отдельные программы. Каждая операционная система имеет определенное «ядро», определенный минимум замкнутых и в идейном отношении завершенных функций, без которого произведение нельзя считать операционной системой»[4].

Основными характеристиками именно операционной системы Тамберг считает следующие функции:

1) поддерживать систему файлов; 2) принять и выполнять команды оператора (человека); 3) запускать под своим управлением различные «пользовательские» программы, предназначенные для этой операционной системы. Если система выполняет это «минимальное ядро», то это операционная система; если не выполняет – то это не операционная система. Когда этот минимум выполнен, то можно дальше улучшать файловую систему, можно расширять круг выполняемых команд, можно по-разному улучшать работающие под операционной системой программы и их возможности – все это уже будет дальнейшим развитием операционной системы.

Дальше Тамберг предлагает аналогию: «Теперь представим, что какой-то школьник, играя со своим домашним компьютером, написал программу, которая (скажем, при нажатии определенных клавиш) выдает на экране дисплея какие-то сообщения системы Windows. Тогда наш автор рассказывает, что он уже запрограммировал частичку от операционной системы Windows. На самом деле, это, конечно, никакая не частичка этой операционной системы, а просто чисто внешняя имитация отдельных моментов, – ибо не реализуется основное ядро операционной системы, – необходимый минимум. Точно так же это и с операционной системой человека: если кто-то сделал компьютерную программу, которая каким-то способом подражает поведению человека в определенные моменты (скажем, поддерживает какой-то диалог), то это еще никакая не частичка от «разума» человека, если при этом не реализуется основное ядро операционной системы человека, – тот минимум, без которого эта система не является и не может являться действительно системой соответствующего типа. Это только чисто внешняя имитация, подобно «Windows программе» нашего школьника». [4]

Так же Юрис Тамберг с практической точки зрения определил «минимальное ядро операционной системы человека», без осуществления которого ни одна компьютерная программа не может называться реализацией человека, а остается только его имитацией. Он выделял данные подсистемы:

«1) самопрограммирование – чтобы осуществить любое действие, система должна не просто выполнить уже готовую (данную человеком) программу, а САМА предварительно составить программу этого своего будущего действия, и лишь потом ее выполнить; 2) система должна вести хронику своих предыдущих действий, анализировать эту хронику и результаты своих предыдущих действий, чтобы корректировать дальнейшее самопрограммирование; 3) система должна быть способной усиливать или

ослаблять работу отдельных своих аппаратов в зависимости от обстоятельств («раскачивание программ»)). [4]

Реализация этого минимального ядра, по словам Юриса Тамберга, не будет означать, что был создан настоящий человекоподобный искусственный интеллект, потому что этот минимум осуществляют все животные (рыбы, ящерицы, куры и т.д.), но если компьютерная программа этого минимума не имеет, то она представляет собой стопроцентную имитацию, и ни о какой ее «разумности» не может быть и речи. [4]

Создание интеллекта, равноценного человеческому интеллекту, означало бы: отправляясь с этого минимума, добиться, чтобы система была бы способной путем самопрограммирования создавать для себя (и потом выполнять) программы такого же качества, какие может создавать человеческий мозг.

Продолжая работать над теорией ИИ В. Эгле создает следующую модель:

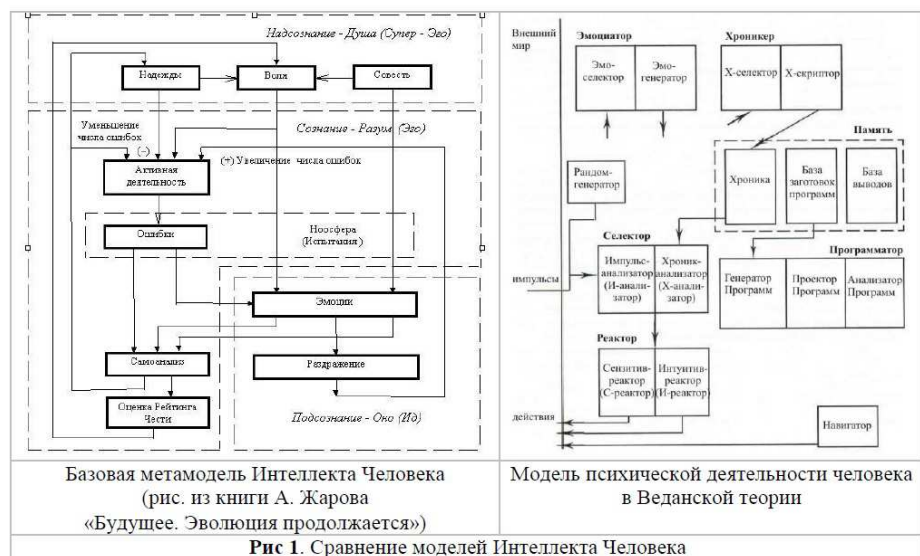

Рис 1. Сравнение моделей Интеллекта Человека

В современных исследованиях теория Эгле вызывает различные оценки: от глубокой поддержки до резкой критики. Шуйкин Н.Н., консультант по лженаучным элементам заявок на изобретения Федерального института промышленной собственности г. Москвы, в переписке с В. Эгле отстаивал позицию изучения и объяснения сознания человека через механизмы квантовой физики, как и Р. Пенроуз, однако В. Эгле считал что излишним, так как это вносит излишнюю сложность в объяснение сознания и последующего создания искусственного интеллекта. Веданская теория позволяет осуществить объяснение таких понятия как процесс сна и сновидения, которые, на данный момент, учёные ещё не смогли объяснить с помощью квантовой механики.

Сновидения, согласно Веданской теории, являются продуктом деятельности рандомгенератора. Рандомгенератор – это аппарат, который занимается комбинированием старых, уже знакомых человеку, знаний. Такой аппарат в мозге есть у всех высших приматов, он непрерывно работает и занимается исключительно комбинированием различных элементов. В. Эгле писал: «Стержень сновидений – рандомгенератор, случайным образом комбинирующий куски информации, хранящейся в мозге. Филогенетическая цель – поставлять материал для программ отбора «ценных идей». Единственное средство «творчества» в компьютерах. Основную работу совершает в состоянии бодрствования, но в это время его продукция не записывается в память, так как входы памяти заняты «более важной» информацией программ высших уровней. Только когда программы высших уровней выключены (состояние сна), входы памяти свободны, и продукция рандомгенератора может попасть в память и потом быть проанализирована («попадает в сознание»))»[5].

Но в целом, следует отметить, что использование основных тезисов Веданской теории (далее ВТ) позволило бы решить многие противоречия и недоработки теории квантового сознания. Почему же ВТ не была использована? Потому что Эгле в настоящее время занят не столько научными разработками и популяризацией своей теории, сколько обидами на научное сообщество, которое не признало его теорию. К сожалению, обида привела ученого к тому, что целые параграфы своих новых книг он посвящает описанию своих недоброжелателей.

Параграф §39 он называет «Получай, фашист, гранату...», а в конце книги размещает Доску Позора. Сторонники ВТ убеждали В. Эгле, что:

1. Веданская теория интеллекта гораздо важнее и значительнее конфликтов с отдельными людьми и даже отдельными госструктурами
2. Надо признать, что все трудности признания Веданской теории (включая историю с Полицией безопасности Латвии) – предмет рассмотрения библиографии этой замечательной теории, а не положений Веданской теории (положений, которые могли бы представлять интерес для науки и, наверное, комиссии РАН по борьбе с лженаукой и фальсификацией научных исследований). О теории Дарвина знают многие, а как много людей назовут хотя бы одну фамилию из лагеря его противников? (А досталось Дарвину от противников немало, ведь работы по ДНК, полностью доказавшие его правоту, появились гораздо позже.)

3. Потерпевший может выступать в роли обвинителя, но не может одновременно быть судьёй. Да, судебная система не совершенна, но человечество ничего лучше за всю свою историю не придумало (удалось же тебе и твоей читательнице выиграть в суде безнадёжное дело, не привлекая адвокатов»)[4].

Но, к сожалению, Эгле не согласился с вышеизложенными тезисами. Анализируя полемику Эгле и других ученых, можно отметить, что Эгле ведёт себя не очень тактично и из-за этого как таковой полемики нет: Эгле сразу критикует и не даёт высказаться, из-за чего конструктивного диалога не получается.

Поэтому в настоящее время большинство ученых по-прежнему не в

курсе основных положений ВТ, хотя она могла бы помочь устранить многие концептуальные проблемы и нестыковки теории квантового сознания.

Веданская теория даёт ответы на основные споры, связанные с искусственным интеллектом. Если рассматривать тест Тьюринга с данной точки зрения, изначально нужно задать вопрос какая операционная система его проходит – имитация или реализация? Если это имитация, то понятно, что сколь-нибудь глубокий тест Тьюринга рано или поздно раскроет, что это всего лишь подражание и что «настоящего разума» у системы нет. Если же это реализация, вопрос становится какой уровень смогли достичь создатели этой системы. Однако если система не достигла уровня человека, а, допустим, только шимпанзе, то тест Тьюринга быстро закончится, так как будет сразу понятно где настоящий человек. А в действительности программа имитации отстоит от «настоящего интеллекта» неизмеримо дальше, чем та система, которая в самопрограммировании достигла уже находится на уровне шимпанзе.

Становится явным, что в действительности тест Тьюринга не показывает фактическое положение дел с интеллектом системы. Тест был разработан без сколь-нибудь глубоких знаний о сущности интеллектуальной системы.

Та же история и с «Китайской комнатой». Первым вопросом будет является ли данная система имитацией. И если ответ да, то всё будет проходить как и в эксперименте описанный Серлом. Но если же данная система является реализацией, то она с легкостью пройдёт её, если она будет обучена китайским иероглифам.

С моей точки зрения, Веданская теория приблизилась максимально близко к возможности создания настоящего искусственного интеллекта, который будет не имитировать, а реализовывать человеческий разум. Однако некоторые вопросы всё-равно остаются открытыми и в основном это вопросы морали, как например: «Нужно ли нам вообще создавать искусственный интеллект?». Многие мыслители настоящего времени об этом рассуждают и спорят, пытаясь найти истину. Для меня же нет однозначного ответа на этот вопрос, но, как в своё время говорил Стив Джобс: «Компьютеры — это как велосипед. Только для нашего сознания»[8], и я надеюсь, что настоящий искусственный интеллект станет новым «велосипедом» для всего человечества, и мы сможем достичь новых высот.

Список литературы

1. Пенроуз Р. Новый Разум Короля. Том 1. С комментариями Валдиса Эгле. 2013 // <http://vekordija.narod.ru/R-PENRO1.PDF>
2. Тьюринг А. М. Вычислительные машины и разум// Глас разума. — Самара: Бахрах-М, 2003. С. 47-59
3. Эгле В. Энциклопедический словарь по Веданской теории, 2012 // <http://vepoti.narod.ru/A001.PDF>
4. Эгле В., Марьясов С. Переписка о теории интеллекта, том 4, 2011 [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://vekordija.narod.ru/R-POTI-4.PDF>. - Дата доступа: 26.03.2018

5. Эгле В., Шуйкин Н. Переписка о Теории интеллекта (2010)// http://moi-vzn.narod.ru/MOI_041.PDF
6. Copeland Jack What is Artificial Intelligence? 2000 // <https://ru.scribd.com/doc/11563045/What-is-Artificial-Intelligence-by-Jack-Copeland>
7. Churchland Patricia Smith Brain-Wise: Studies in Neurophilosophy. (2002) Cambridge, Massachusetts: The MIT Press
8. Jobs S. Memory and Imagination : New Pathways to the Library of Congress, 1991
9. Searle, J. Minds, brains, and programs, 1980 // <http://cogprints.org/7150/1/10.1.1.83.5248.pdf>

В'ячеслав Гусаров

ПОЛЕМІКА ПРИХИЛЬНИКІВ КВАНТОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА ВЕДАНСЬКОЇ ТЕОРІЇ В ПЕРСПЕКТИВІ ДОСЛІДЖЕНЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Відсутність точного визначення штучного інтелекту(ШІ) і протиборство висхідній і низхідній моделі ШІ стримує розвиток усіх галузей науки. Дилема семіотичної або біологічної природи ШІ частково знята в роботах Пенроуза(квантове свідомість), але його теорія не має чітко вибудованої філософської бази. В якості концептуальних підстав для вивчення природи ШІ може виступати веданська теорія, запропонована В. Егле. Проведене дослідження показало, що квантова теорія свідомості (хоча й намагається пояснити свідомість з допомогою квантової фізики, а ШІ пропонує будувати з допомогою квантових обчислень) є складною і переобтяженою термінами. Тому термінологія В. Егле є більш вдалою для подальшого дослідження.

Ключові слова: штучний інтелект, комп'ютер, алгоритм, мислення, людина.

Vyacheslav Gusarov

THE CONTROVERSY OF SUPPORTERS OF QUANTUM CONSCIOUSNESS AND WITAN THEORY IN THE PERSPECTIVE OF RESEARCH OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

The lack of a full description of the artificial intelligence (AI) and the confrontation between the ascending and descending AI model holds back the development of all areas of science. The semiotic (descending model) or biologic nature (ascending model) dilemma AI is partially taken off in the works of Penrose (quantum consciousness), but his theory does not have a well-established philosophical base.

The aim of this study was to examine the basic concepts of consciousness in the way of creating artificial intelligence. Thus, the well-known theory of quantum consciousness, which has been supported by Penrose, and the little-known Witan theory proposed by Valdis Egle, were considered. As a result of their comparison, it was revealed that the theory of quantum creation, which trying to explain consciousness with the help of quantum physics and suggesting to build future artificial intelligence with the help of quantum computing is too complex, overloaded the terms and still cannot describe all the processes of consciousness. At the same time, the Witan theory has more complete description of consciousness and allows to apply this knowledge to create artificial intelligence, without involving quantum computation and the unnecessary complexity of the theory of quantum consciousness. Unfortunately, the Witan theory is not still accepted by the scientific community up to today because a lack of PR and robust polemics with specialists.

Referens

1. Penrose Roger (2013) Noviy Razum Korolia. Tom 1. S komentariami Valdisa Egle [The Emperor's New Mind. Part 1. With Valdis Egle's comments], available at: <http://vekordija.narod.ru/R-PENRO1.PDF> Accessed: 26.08.2017.
2. Turing Alan (2003) Vichislitelnie mashini i razum [Computing Machinery and Intelligence], *Glas Razuma*, Samara, 47-59 p.
3. Egle Valdis (2012) Ensiklopedicheskiy slovar po Vedanskoj teorii. available at: <http://ve-poti.narod.ru/A001.PDF> Accessed: 26.08.2017.
4. Egle Valdis, Marysow S. (2011) Perepiska o teorii intelekta, tom 4, available at: <http://vekordija.narod.ru/R-POTI-4.PDF> Accessed: 26.03.2017
5. Egle Valdis, Shyikin N. (2010) Perepiska o Teorii intelekta, available at: http://moi-vzn.narod.ru/MOI_041.PDF Accessed: 26.08.2017
6. Copeland Jack (2000) What is Artificial Intelligence? available at: <https://ru.scribd.com/doc/11563045/What-is-Artificial-Intelligence-by-Jack-Copeland> Accessed: 26.03.2017
7. Churchland Patricia Smith(2002) Brain-Wise: Studies in Neurophilosophy, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press
8. Jobs S. (1991) Memory and Imagination: New Pathways to the Library of Congress
9. Searle J (1980) Minds, brains, and programs, available at: <http://cogprints.org/7150/1/10.1.1.83.5248.pdf> Accessed: 26.08.2017.

РЕСУРСНІ СИСТЕМИ ТА АДАПТАЦІЙНІ РЕЗЕРВИ ЛЮДИНИ

Євгенія Іванова

У статті пропонується використання деяких ідей загальної параметричної теорії систем для аналізу ресурсних систем та адаптаційних можливостей людини на прикладі функціонування закритих виховних установ.

Ключові слова: адаптація, загальна параметрична теорія систем, ресурсна система, системний параметр.

Будь-яка освіта та виховання передбачає ідеал, що виражає надію на те, що майбутня педагогічна система буде краще існуючої. Педагогічна парадигма повинна вирішувати всі нинішні завдання плюс деякий нові. М. Фуко відзначав, що педагогікою ми можемо назвати передачу такої істини, функцією якої є забезпечення суб'єкта будь-якими відносинами, здібностями, знаннями, яких він до цього не мав і які повинен буде отримати наприкінці педагогічних відносин [5, с. 311]. Хоча самі уявлення про очікуваний освітній «ефект» є не завжди чіткими і ясними, суть навчання можна виокремити з самої виховної парадигми: придбання (становлення) нової форми, до якої існувала розрізненість та незв'язність. Однак існують виховні заклади, які не вирішують навіть тих завдань, які вирішують інші, існуючі з ними паралельно. До них, перш за все, відносяться виховні заклади закритого типу, для яких актуальна проблема «підтягування» до середнього рівня вже існуючих педагогічних організацій. Проблема закритих виховних установ пов'язана з тим, що такі системи не є ресурсними для вихованців, які не отримують необхідних адаптаційних резервів для самостійного функціонування у суспільстві.

Проблемі соціальної адаптації присвячено багато робіт вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них такі імена, як Е. Еріксон, Д. Селзер, А. Адлер, Т. Парсонс, Р. Мергтон та багато інших. Особливе значення соціальна адаптація набуває в контексті соціальної практики (соціальної політики, соціальної роботи, соціальної педагогіки), а саме – в сфері виховання дітей у закритих установах. Оскільки при аналізі адаптації неможливо обійтися без системно-теоретичних термінів, то соціально адаптаційні процеси вимагають системного аналізу. Отже, головною **метою** даної роботи є застосування системного методу для аналізу проблем пов'язаних із функціонуванням ресурсних систем та соціальною адаптацією дітей із закритих освітніх та виховних установ.

У країнах східної Європи, дитячі будинки та інтернати є основними формами влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків. Основним завданням цих закритих установ є створення сприятливих умов для виховання, освіти і підготовки дітей до самостійного життя. Але вже досвід 20-х років XIX століття в США показав малу ефективність притулків та виховних установ саме як виховних. Швидше, вони виявлялися тимчасовим притулком дитини в екстремальних ситуаціях.

На початку ХХІ століття, форма організації виховання дітей-сиріт в цілому зберіглася незмінною, а проблеми продовжують залишатися не вирішеними. Як і раніше, кращою допомогою дітям з дитячих будинків визнається прийняття їх новою родиною, однак це можливо далеко не завжди.

До числа найбільш значущих проблем, пов'язаних з вихованням та навчанням дітей в закритих дитячих будинках та інтернатах відносять наступні:

– закриті виховні установи породжують людей, які суттєво сприяють їхньому відтворенню: тому що діти-сироти, виховані в подібних установах, продукують нових сиріт, оскільки досвід виховання в дитячому будинку є єдиним досвідом, який вони отримають. І ніяке підвищення рівня життя в дитячих будинках та інтернатах на проблему не впливає. Навпаки, соціальні працівники визнають, що чим матеріально заможніше там життя, тим більше зростає соціальне сирітство – з'являються діти, які виховуються в сирітських установах при живих батьках, і коло соціальних проблем продовжує розширюватися.

– для більшості випускників інтернатних закладів характерні нерозвинений соціальний інтелект та утриманство. Коли дитина виховується в дитячому будинку у неї формується негативна сторона соціального боргу: мені всі повинні надавати блага, тому що я сирота. З'являються рецептивні орієнтації в поведінці – випускник дитячого будинку вважає, що джерело всіх благ лежить зовні, і єдиний спосіб їх знайти – отримати з цього зовнішнього джерела.

– випускники сирітських установ мають підвищену сугестивність, схильність до асоціальної поведінки та підвищений рівень ввічливості (готовність стати жертвою).

Статистика підтверджує наявність названих проблем: з випускників дитячих будинків в Україні 40% стають наркоманами або алкоголіками; 10% кінчають життя самогубством; 40% скоюють злочини і тільки 2% вступають до ВНЗ [1].

Головною причиною всіх цих та багатьох інших проблем вихованців дитячих будинків є їх вкрай слабка здатність до успішної адаптації в суспільстві, в яке вони потрапляють, виходячи «на свободу». Це означає, що існуюча виховна система не є ресурсною для дитини, не формує у вихованців необхідні адаптаційні резерви.

Поняття адаптації (лат. adaptation – пристосування) грає важливу роль в багатьох галузях соціального знання – соціальній роботі, психології, соціології та соціальній педагогіці. Як правило, під соціальною адаптацією розуміють взаємодію індивіда або групи з середовищем, в ході якого узгоджуються вимоги й очікування його учасників. «Найважливіший компонент адаптації – узгодження самооцінок та вимог суб'єкта з його можливостями і з реальністю соціального середовища, що включає також тенденції розвитку середовища та суб'єкта. Адаптація включає фізіологічний, психологічний і власне соціальний рівні» [4, с. 12].

Часто процес адаптації пов'язують зі стабільним середовищем і пристосуванням людини до постійних вимог тієї чи іншої соціальної системи. На цій підставі будують різні технології для успішного пристосування, описують

способи соціальної адаптації, наприклад, такі як прийняття норм та цінностей нового соціального середовища і т.п. Але нове середовище далеко не завжди здатне прийняти, а ті, хто адаптується (індивід або група) не завжди здатні на прийняття нових норм та цінностей.

Спроби вирішення соціальних проблем випускників дитячих будинків та інтернатів як і раніше залишаються турботою державних служб соціального захисту, які діють в жорстких рамках законодавства. В цілому, вся діяльність зводиться до наступної послідовності: соціальна проблема → державні заходи по її вирішенню (які, як правило, носять грошовий характер: фінансова допомога, пільги і т.п.). На других ролях залишаються громадські організації, діяльність яких помітна слабо і тому істотного впливу на ситуацію не робить. І зовсім за бортом залишаються наукові дослідницькі програми, теоретичні та методологічні розробки в галузі соціальної роботи, яка у всьому світі набула статусу наукової дисципліни і відіграє вагомую роль у створенні дієвих соціальних стратегій.

Серед пропозицій фахівців про можливі шляхи наукового обґрунтування їх діяльності не обходиться без посилань на необхідність системного підходу. Але у соціальних працівників не завжди є чітке уявлення про те, що слід розуміти під «системним підходом» та який з існуючих системних підходів буде більш відповідним поставленим задачам. Надати системному методу в соціальній практиці більшу строгість та обґрунтованість можна, використовуючи системний підхід в руслі загальної параметричної теорії систем [2]. Ця теорія зосереджує свою увагу на якісному, а не на кількісному, аналізі будь-яких систем, дозволяє говорити про специфічні системні характеристики предмета дослідження – про атрибутивні і реляційні системні параметри. Теорія передбачає процедуру перетворення будь-якого об'єкта в носій (субстрат) для деякої структури, відповідної заздалегідь фіксованому концепту. Це дозволяє подивитися на проблему адаптації з нового боку.

До системного аналізу соціальної адаптації вихованців закритих установ можна підійти з двох сторін: розглядати адаптаційний процес як синтез двох різних систем, коли в систему входить підсистема зі своїми концептом, структурою та елементами або розглядати процес як приєднання нового елемента до системи.

При варіанті, коли не тільки приймаюча система, але і новий елемент розглядаються як дві різні системи, ми маємо справу з синтезом двох систем. При цьому синтез можливий тільки в тому випадку, якщо система і майбутня підсистема збігаються за концептом. Якщо ж взяти до уваги, що одна і та ж структура може бути у систем, різних за субстратом, можна сказати, що *структурний ізоморфізм* (збіг систем за структурою) створює оптимальні умови, для того щоб випускник інтернатного закладу успішно прийняв нові умови життя. Але, як правило, соціальний досвід, який впливає на побудову міжособистісних відносин (тобто структуру), у цих систем не є однаковим, що і перешкоджає всьому процесу адаптації.

Таким, що сприяє успішної адаптації та надає необхідний адаптаційний ресурс вихованцям, буде набір певних властивостей системи. Наприклад,

структурна відкритість – коли система буде прагнути завершити своє системоутворююче відношення за рахунок іншої. Діти із закритих виховних установ характеризуються як субстратною та і структурною не унікальністю – при однаковому вихованні формуються субстратно і структурно схожі системи, а це значно спрощує процес впливу на них сильнішої системи. Негативною стороною субстратної і структурної не унікальності є такі властивості особистості як підвищена сугестивність. А в соціальному плані такі діти легше адаптуються в системах авторитарного/тоталітарного типу.

Приймаючий колектив як система також повинен володіти певним набором системних властивостей, щоб приєднання до цієї системи проходило найбільш оптимально. Такими характеристиками можуть бути: *стабільність* – система повинна допускати зміни в своїй структурі без зміни системи в цілому; а також *структурна варіативність*; *форсивність* – система повинна бути достатньо сильною, щоб змінювати елементи, які до неї входять.

Це обумовлює існування проблеми ліквідації закритих виховних установ. На перший погляд, здається, що для того щоб всіх дітей-сиріт розібрали по сім'ях (або дитячим будинкам сімейного типу), потрібен якийсь неймовірний рівень моральної атмосфери в суспільстві. На ділі ж вирішення проблеми може стати свідомо ініціатива невеликої групи громадян, а слідом за зміною громадської думки піде і реакція держави.

Успішна адаптація вихованців дитячих будинків в соціумі, пов'язана з необхідністю набувати потрібні системні властивості. У загальній параметричній теорії систем пропонується три випадки того, яким чином придбання тих чи інших властивостей одними елементами системи впливає на придбання таких саме властивостей іншими елементами системи [3, с. 68–69].

1) Придбання деякої властивості одними елементом системи сприяє тому, що і інші елементи набувають цієї ж властивості. Такий тип систем називають *індукційними*. Наприклад, якщо в групі дітей деякі починають нову гру, це сприяє тому, що до гри приєднуються інші діти. Коли мова йде про адаптацію властивість індукційної системи може значно допомогти в процесі пристосування (наприклад, засвоєння нових норм і цінностей). Але існує небезпека, що елементи системи «заразяться» не соціально схвалюваною стратегією поведінки, а навпаки – девіантною.

2) Придбання властивості одними елементами ніяк не впливає на придбання цього ж властивості іншими елементами системи. Такий тип систем називають *інерційними* по відношенню до даної властивості системи. Так, можна сказати, що наше суспільство є інерційною системою по відношенню до багатьох соціальних проблем, в тому числі і до проблеми адаптації вихованців дитячих будинків та інтернатів. Наявність в системі елементів, які потребують підтримки і соціальної допомоги, ніяк не впливає на життєдіяльність більш благополучних елементів системи.

3) Придбання деякої властивості одними елементами перешкоджає придбанню цієї самої властивості іншими елементами системи. Цей тип систем називають *ресурсними*, тому що тут присутній деякий ресурс, який витрачається по мірі того, як деякі елементи системи набувають певну властивість. У кращому

випадку, для випускників закритих виховних установ, суспільство є саме ресурсною системою, тому що при великій конкуренції шанси отримати житло, роботу, спеціальність стрімко зменшуються. Як правило, держава «виділяє» обмежений ресурс благ, які дістаються дуже невеликій кількості людей, які в них потребують. Виховна установа також не є ресурсною системою для вихованців – поза межами закладу випускник залишається без внутрішніх опор.

Наведені значення системних параметрів не є загальносистемними, а тільки значеннями субпараметра деякого атрибутивного системного параметра, який вказує на придбання якихось властивостей елементами системи. Крім властивості, в цій же ролі можуть виступати і відносини. Тут також виділяються три випадки. В одному з них встановлення деякого відношення між одними елементами сприяє встановленню такого ж відношення між іншими елементами. При цьому, на відміну від випадку придбання властивостей, утворюються нові об'єкти – підсистеми, елементи яких об'єднуються встановленим відношенням [3, с. 69]. Так, при не здатності пристосуватися до суспільства в рамках соціальної норми, з колишніх вихованців закритих установ формуються маргінальні угруповання, антисоціальної спрямованості. Виникнення кількох таких формувань, також сприяє утворенню інших.

Поняття ресурсних систем можна ілюструвати таким прикладом, пов'язаним з проблемою виховання дітей в закритих установах. З дитинства дитина-сирота долає безліч життєвих труднощів, часто залишається без підтримки дорослих, відчуває тяготи і позбавлення, виховуючись в далеких від ідеалу умовах державного дитячого будинку, і здавалося б, подолання всіх цих труднощів має загартувати людину, підвищити її «виживання» та ін. Але, як правило, саме ці люди виявляються найбільш вразливими перед алкоголізмом, наркоманією і т.п.

Подальше використання системного підходу для аналізу проблем закритих виховних та освітніх установ, дозволяє перейти до раціонального обґрунтування стратегій соціально-педагогічної діяльності. Хоча параметрична теорія систем передбачає якісний, а не кількісний аналіз об'єктів, вона виявляється прийнятною для дослідження складних соціальних систем. Цей аналіз виявляється досить чітким і дозволяє досліджувати ті стратегії в сфері соціального захисту, які вже застосовуються.

Список літератури:

1. Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини (ditu.gov.ua); Соціальна мережа – Detdom.info. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.detdom.info/download_files/detdomA.net.pdf
2. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем. – М.: «Мысль», 1978. – 272 с.
3. Уёмов А. И., Сараева И. Н., Цофнас А. Ю. Общая теория систем для гуманитариев. – Варшава: «Universitas Rediviva», 2001. – 276 с.
4. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.
5. Фуко М. Герменевтика субъекта // Социо-Логос. Социология. Антропология.

Метафізика. – М.: Прогресс, 1991. – 475 с.

Евгения Иванова

РЕСУРСНЫЕ СИСТЕМЫ И АДАПТАЦИОННЫЕ РЕЗЕРВЫ ЧЕЛОВЕКА

В статье предлагается использование некоторых идей общей параметрической теории систем для анализа ресурсных систем и адаптационных возможностей человека на примере функционирования закрытых воспитательных учреждений.

Ключевые слова: адаптация, общая параметрическая теория систем, ресурсная система, системный параметр.

Ievgeniia Ivanova

RESOURCE SYSTEMS AND RESERVES OF HUMAN ADAPTATION

The article offers the use of some ideas of the general parametric theory of systems for the analysis of resource systems and reserves of human adaptation on the example of the functioning of closed educational institutions. The problem of closed educational institutions is due to the fact that such systems are not resourceful for pupils who does not receive the necessary adaptation reserves for independent functioning in society. A system analysis of social adaptation can be investigated from two sides: to consider the adaptation process as a synthesis of two different systems, when a system includes a subsystem with concept, structure and elements or consider the process as joining a new element to the system.

Key words: adaptation, general parametric theory of systems, resource system, system parameter.

References

1. Derzhavnyy departament z usynovlennya ta zakhystu prav dytyny (ditu.gov.ua); Sotsial'na merezha – Detdom.info, [Online], available at: [http:// www.detdom.info / download_files / detdomA.net.pdf](http://www.detdom.info/download_files/detdomA.net.pdf)
2. Ujomov A. I. (1978), *Sistemnyj podhod i obshhaja teoriya sistem*, Mysl', Moscow, 272 p.
3. Ujomov A. I., Saraeva I. N., Cofnas A. Ju. (2001), *Obshhaja teoriya sistem dlja gumanitarijev*, Universitas Rediviva, Varshava, 276 p.
4. *Filosofskij jenciklopedicheskiy slovar'* (1983), Sovetskaja jenciklopedija, Moscow, 836 p.
5. Fuko M. (1991), *Germenevtika sub'kta* [L'hermeneutique du sujet], Translated by A. G. Pogonyaylo, Progress, Moscow, 475 p.

УДК 167

ПРОБЛЕМА КРИЗИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ФЕНОМЕНОЛОГІЇ Е. ГУСЕРЛЯ: ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ніна Ковальова, Віктор Левченко

У статті розглянуто етичні аспекти кризи європейської культури, що виявлені у пізніх роботах Е. Гусерля. Проаналізовано тлумачення Гусерлем європейської раціональності, а саме його аргументація щодо філософії як фундаменту об'єктивності та загальної значущості етичних норм. Відповідальність перед розумом та відповідальність за наслідки наукової діяльності цивілізацією визначені як етичний центр феноменології Гусерля.

Ключові слова: етика, криза європейської культури, феноменологія, Е. Гусерль.

Криза європейської культури фіксується як безсумнівний факт в роботах всіх філософів, які займалися дослідженнями культури в першій половині ХХ ст. При всій відмінності підходів, осмислення причин цієї кризи і пошук шляхів виходу з неї, наводить різні філософські напрями до прояснення сутнісних характеристик культури взагалі і європейської культури зокрема. Тематизація кризи культури припиняється лише в ситуації постмодернізму, що є знаком «зміни епістем» (Фуко), відходу від новоевропейської онтологічної і гносеологічної парадигм, реакцією на зміну статусу культури.

Концепція культури Гусерля відноситься до класичного типу філософського дискурсу, і, в той же час, багато інтенцій феноменології вплинули на постмодерні (постнекласичні) настанови по відношенню до культури, що робить аналіз цієї концепції актуальним.

Мета даної роботи – виявити етичну компоненту в рефлексіях Гусерля щодо кризи європейської культури.

Засновника феноменології – філософського проекту, який підтвердив своїм впливом на актуальну дослідницьку діяльність своє право на існування, – Едмунда Гусерля часто відзначають як такого, що оминає проблеми практичної філософії та теорії моралі. Однак, на нашу думку роботам Гусерля, особливо пізнього періоду, властива значна етична складова. За свідченням Гейдегера, в цей період Гусерль розробляє «математику етичного», яку він оцінює як «новітнє» в феноменології [5, с. 91]. До того ж, він спеціально висловлюється і щодо моральної проблематики в своїх «Статтях про оновлення» [3], опублікованих в японському філософському журналі «Кайдзен» в 1923–1924 рр. Гусерль, в якості практичного філософа, може розглядатися як той, хто продовжує традиції етичного інтелектуалізму або раціоналізму і, відповідно, відроджує давньогрецькі настанови та ідеали людської поведінки. Не тільки Гейдегера, що загальноновизнано, але і Гусерля можна вважати філософом, який намагається повернутися до витоків справжнього філософствування, що було характерним для антики. Для поглядів Гусерля, в тому числі і етичних, характерна класичність мислення грецького типу. Власне, він так само, як і Гейдегер, запровадив своїм філософським дискурсом оригінальну реставрацію

античного способу мислення. Так, розуміння раціональності у Гусерля є класичним і дуже близьким до того, яким воно є у грецькій філософській спадщині. Він, на протигагу ірраціональним віянням свого часу, не дотримувався думки, що раціональність як така є злом. «Раціональність в тому високому і істинному розумінні, про яке ми тільки і говоримо (тобто в сенсі сповіщення грецькою філософією ідеалу), як раз потребує того, щоб її прояснили і розвинули зрілим способом» [6, S. 337].

Як відомо, давньогрецька етична думка розглядала блаженство як досягнути мету теоретичної діяльності, організації свого життя за законами розуму. Для прояснення сенсу свого існування людина повинна відійти від наївного, заснованого на доксі, ставлення до дійсності, таким чином визначати себе і своє становище в світі, щоб його вчинки відповідали незалежному від нього фронесісу (розсудливості).

За Гусерлем, саме таким має бути ставлення людини до свого існування. Відсутність справжньої раціональності, згідно з ним, і є «источником той уже невыносимой непроясненности, какую испытывает человек по отношению к своему собственному существованию и его бесконечным задачам. Эти задачи объединены в одну: только если дух вернется от наивного овнешнения к самому себе, пребывая при себе и только при себе, он сможет стать самодостаточным» [2, с. 325–326].

У самому методі, запропонованому Гусерлем, містяться етичні моменти. Ми це бачимо, наприклад, в знаменитому феноменологічному епохе, яке встановлює розрізнення між позицією людини в світі, його справами і можливістю зняття цієї «природної настанови», що дозволяє відшукати її сенс. Не можна виносити судження про світ, залишаючись в ньому – таке значення цієї процедури, в тому числі і для вирішення моральних проблем. Інтелектуалізм Гусерля чітко заявлено в ролі, що приписується мисленню як тому, що надає сенс буттю.

Ідеї, що стосуються кризи європейської культури, у Гусерля найбільш повно представлені в книзі «Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія», а також у Віденській доповіді (1935 р.), записом якої є стаття «Криза європейського людства і філософія». Звісно, що для «неарійця» Гусерля, вимушеного в зв'язку з приходом нацистів до влади піти у відставку і позбавленого можливості публікуватися в Німеччині, існували серйозні зовнішні причини, що спонукали його до подібних роздумів. Однак, значною мірою, вони були результатом внутрішньої логіки розвитку феноменологічного вчення, що призвела Гусерля до аналізу історичних передумов і горизонтів життєвого світу, до актів історичної рефлексії.

Вже самі назви робіт виявляють програмні положення Гусерля: криза європейської культури є наслідком кризи європейської філософії і європейських наук. Причини цієї кризи Гусерль визначає чітко і лаконічно: «Я ...вполне убежден, что корни европейского кризиса следует искать в сбившемся с пути рационализме» [2, с. 317]. Гусерль відкидає концепцію О. Шпенглера про кризу Європи як невідворотній рок Західної культури, як відкидає і все іраціоналістичні трактування культури. Його критика раціоналізму – це критика саме раціоналізму, що збився зі шляху; критика раціоналізму з позицій

надраціоналізму. Гусерль не сприймає поширених тоді психоаналітичних трактувань людини і культури. Гусерль впевнений, що розум становить глибинну сутність людини, а раціональність – основу європейської культури. «Разум – широкое понятие. Согласно доброму старому определению, человек – разумное живое существо, и в этом широком смысле папуас тоже человек, а не животное. У него есть свои цели, и он действует осознанно, обдумывая свои практические возможности. ...Все же подобно тому как человек, включая папуаса, представляет собой новый уровень живой природы по сравнению с животным, точно также по отношению к человечеству и его разуму новый уровень представлен философским разумом. ...Верно, что универсальная философия наряду со всеми частными науками составляет лишь часть европейской культуры. Но ...часть эта, т. е. философия, является тем функционирующим мозгом, от нормальной работы которого зависят истинность и здоровье европейской духовности» [2, с. 318]. Отже, криза Європи, за Гуссерлем, це і є криза європейської раціональності.

Зв'язок між кризою раціоналізму і кризою європейської культури Гусерль прояснює шляхом філософського осмислення «телеології європейської історії», визначення самої сутності феномену «Європа». Логіка міркувань філософа є такою. «Європа» – феномен духовний, а не географічний, економічний чи політичний. Поява цієї наднаціональної духовної спільноти має своєю батьківщиною Стародавню Грецію. Час народження європейської культури – VII–VI ст. до н. е. Це час народження в Стародавній Греції нової культурної форми – філософії. Філософія як універсальна наука про світ у цілому, про всеєдність сущого, що включає в себе всі науки, за Гусерлем, – виключно європейський феномен, що визначає саму сутність того, що є Європа і європейська культура. Згідно Гусерлю, ніде в світі, окрім як в Стародавній Греції, філософія не виникає; тому говорити про «китайську», «індійську» та ін. «філософії» помилково. Та культурна форма, що отримала назву «філософія», в Стародавній Греції принципово відрізняється від усіх інших східних «філософій» виникненням особливої сутнісної вихідної настанови, яка відрізняється від природної настанови з її наївно-безпосереднім «вживанням» в світ. Цю нову настанову, що народжується тільки в Древній Греції VII–VI ст. до н. е. і створює власне філософію, а відтак і європейську культуру, Гусерль називає теоретичною настановою. «Теоретическая установка ... целиком и полностью изъята из практики. Она основывается на намеренном воздержании от любой естественной [установки — Н. К., В. Л.], включая самые высокие ступени практики...» [2, с. 310]. Ця настанова на незацікавлене споглядання принципово відрізняється від міфологічної настанови в східній ментальній традиції, що орієнтована на служіння людині і вирішення людських завдань, тобто є «практичною», за термінологією Гусерля, настановою.

Поява теоретичної настанови і філософії як науки наук, за Гусерлем, є визначальним для долі європейської культури, бо саме філософія вводить її у вимір ідеального, до ідеальної сфери, що конститує сенс. Саме філософія дає обґрунтування не тільки для всіх наук, але і для етичних, естетичних і, в цілому, культурних норм, які отримують міцний фундамент об'єктивності і загальної

значючості, знаходять своє буття з абсолютної істини, а не на хиткому фундаменті умовно-суб'єктивних думок.

Отже, історія європейської культури розуміється Гусерлем як подолання природної настанови, перехід від «докса» до «епістемі», подолання міфічного ставлення до світу в теоретичній настанові, в філософській теорії, що відкриває вирішальну для європейського людства ідею нескінченного. «Философская форма вот-бытия, состоящая в том, чтобы из чистого разума, из философии свободно устанавливала правила для себя самого, для всей своей жизни» [1, с. 22] і визначається Гусерлем як телос європейської культури.

Як бачимо, в позиції Гусерля розум міцно пов'язаний з етичною сферою, а ідея філософії як точної науки не тільки не вимагає елімінації етичного змісту, але з необхідністю його передбачає. Зауважимо, що це повністю протилежно позитивістському тлумаченню раціональності, який вимагав повного виключення будь-якої ціннісно-сислової навантаженості філософських понять. Гусерль з приводу такої інструменталістської інтерпретації розуму афористично зауважує: «Позитивізм обезголовлює філософію» (Див.: [1, с. 24]). Гусерль переконаний, що філософія повинна давати підстави не тільки наукам, а й відкривати сенс індивідуального і загальнолюдського Dasein. «Только разум в конечном счете придает всему, что считают сущим, всем вещам, ценностям, целям их смысл, а именно их нормативную соотносительность с тем, что со времени начала философии обозначается словом «истина» – истина по себе – и коррелятивным ему словом «сущее»» [1, с. 28–29]. Переконання в існуванні об'єктивної істини є аксіоматичною, точніше догматичною передумовою гусерлевської філософії. Мабуть, ніхто в ХХ в. не висловив з такою силою і категоричністю впевненість в незалежному існуванні абсолютної істини як основи буття світу і людини. Таке розуміння істини визначає демаркаційну лінію між класичною і постмодерністською парадигмою, що заперечує існування істини як абсолюту. За Гусерлем, істині не можна приписати ніяку форму відносності: що істино, то абсолютно. Істина вічна і незмінна, вона не зводиться до фактів (як до чогось існуючого в часі), це не характеристика знань, а сутнісна характеристика буття. Тобто, вічна й абсолютна, ні від кого і ні від чого не залежна істина – це у Гусерля не гносеологічна, а онтологічна категорія. Роль філософії в тому і полягає, щоб відкривати ідеальну сферу аподиктичних істин, в причетності до яких людина і людство досягають розумного сенсу буття. Поза істиною людина втрачає своє буття. За Гусерлем, своє буття людина «..не обладает всегда, уже в силу очевидности «Я есмь», но обладает и может обладать лишь в борьбе за свою истину, за то, чтобы самим сделаться истинным. Истинное бытие всюду составляет идеальную цель, задачу, возложенную на «эпистему», на разум, в противоположность всего лишь мнимому бытию, представляющемуся в «доксе» бесспорным и «само собой разумеющимся» [1, с. 29].

Скептицизм і релятивізм щодо істини, крах віри в розум, що очевидно виявились дна початку ХХ ст., і є, по Гусерлю, основними симптомами європейської культурної кризи, яка загрожує Європі новим падінням у варварство. Причину такого стану речей Гусерль вбачає в процесах, що відбулися в європейській філософії і фундованих на ній науках задовго до

сучасності, а саме, ще на початку Нового часу.

Аналіз цих процесів Гусерль починає з Ренесансу, в якому він вбачає революційний переворот, здійснений людством проти свого колишнього середньовічного способу буття і керований античним ідеалом людини як істоти, що формує себе «в розсуді вільного розуму» (див: [1, с. 22]). Ренесансний ідеал філософії як всеохоплюючої науки, на якій базуються всі інші науки, зокрема, виникає природознавство Нового часу, цілком відповідає ідеалу філософії Гусерля. Однак незабаром, на думку Гусерля, така ідея філософії починає зазнавати внутрішнього зламу. Причина цього – методологічні передумови «галілеєвської фізики», яка породила математичне природознавство Нового часу. «Первородний гріх» цих методологічних передумов філософ бачить в об'єктивізмі, заснованому на наївній натуралістичній настанові, відповідно до якої за реальність визнається тільки матеріальний універсум з його механічними законами. Математизація природознавства призводить, крім іншого, до відриву понять від життєвих підстав, що визначають їх зміст, і до накладання понять на дійсність, в результаті чого відбувається її означування. Світ понять як створених свідомістю ідеалізацій починає самостійне життя, формуючи нові смисли в процесі взаємодії елементів цього світу, що призводить, як показало подальший розвиток культури, до формування симулякрів. Як наслідок – все духовне починає розглядатися як засноване на фізичній тілесності. «При такому подходе,— зазначає Гусерль,— інтерпретація мира сразу же принимает преимущественно дуалистическую, т. е. психофизическую форму» [2, с. 322]. Природознавство, побудоване на таких принципах, повністю відривається від філософії, перетворюючись в дослідницьку техніку. Теорія духу зводиться в кінцевому підсумку до фізичної реальності, тому самодостатнє пояснення духу виявляється неможливим, а її (теорії духу) поняття переносяться до сфери суб'єктивного, індивідуально-особистого. При цьому об'єктивістська настанова орієнтована на елімінацію з науки будь-якої суб'єктивності, ігноруючи кінцеву основу будь-якого мислення – навколишній життєвий світ. У підсумку, відзначає Гусерль, математичне природознавство втрачає всякий зв'язок зі змістом людського життя. «Что может сказать наука о разуме и неразумии, о нас, людях, как субъектах свободы. Само собой разумеется, что простая наука о телах не может сказать об этом ничего, она ведь абстрагируется от всякой соотносительности с субъектом» [1, с. 20].

Ідея «життєвого світу» як дорефлексивної даності, що є смисловою основою всіх наук, виявилася дуже продуктивною для філософії і гуманітарних наук другої половини ХХ в. (А. Шюц, Х.–Г. Гадамер, Б. Вальденфельс, французька школа «Анналів» та ін.), привернула увагу дослідників до світу повсякденного досвіду.

Гусерль вважає, що подолання об'єктивізму шляхом відновлення втраченого зв'язку науки з суб'єктом пізнання, звернення до «життєвому світу» – необхідна умова подолання кризи раціоналізму.

Ще однією фатальною небезпекою для філософії Нового часу Гусерль називає трансцендентальний суб'єктивізм. Основна його теза – твердження, що абсолютної істини не існує і ми можемо говорити лише про істини відносні.

Релятивізм і скептицизм цього напрямку, видатними представниками якого Гусерль вважає Юма і Канта, вплинули не тільки на всю пізнішу філософію, а й на увесь західний світогляд. Вихід з духовної кризи можливий тільки на шляхах боротьби зі скептицизмом і релятивізмом. І це боротьба філософії за свій справжній сенс, «тем самым за смысл подлинного человечества» [1, с. 31].

Таким чином, для Гусерля, роль філософії в подоланні європейської кризи є визначальною. Саме вона може і повинна вказувати людству, яким воно повинно бути. Така позиція Гусерля виявляє ще одну найважливішу демаркаційну лінію між класичною і постмодерністською парадигмами. Постмодернізм не сприймає ідею законодавчої ролі філософського розуму, визначаючи таку позицію як «метафізичне насильство».

Гусерль, навпаки, переконаний в месіанській ролі оновленої раціоналістичної філософії та ставить задачу побудови філософської системи, здатної подолати об'єктивізм і суб'єктивізм, щоб вивільнити початковий телос європейської культури. Це і є метою створеної Гусерлем власної філософської системи – трансцендентальної феноменології, що дає можливість по-новому визначити відносини між суб'єктом і сушим. Недарма його робота про кризу європейських наук є одночасно введенням в трансцендентальну феноменологію.

Отже, причина кризи Європи – втрачений в Новий час телос європейської культури, поширення в філософії фізикалістського об'єктивізму і трансцендентального суб'єктивізму, котрі ігнорують зв'язок з людською суб'єктивністю і життєвим світом, з одного боку, і релятивізують істину, з іншого. Вихід – створення трансцендентальної феноменології як дескриптивної науки, що виходить із трансцендентального Я (людської суб'єктивності) як джерела генези смислу і описує феномени свідомості так, як вони самі себе показують. Необхідним ступенем до такого дослідження є феноменологічна редукція, що складається в дотриманні епохе щодо будь-яких буттєвих припущень. Вчинення феноменологічної редукції виявляється абсолютно необхідною умовою і для виникнення філософії взагалі і для початку будь-якого конкретного філософствування. Тому не випадково цей методологічний принцип феноменології збігається у Гусерля з описом народження теоретичної настанови в античності, яка відкрила можливість народження філософії і – ширше – європейської культури. Суворе дотримання методологічних процедур в феноменології дозволяє досягти неупередженого погляду, звільненого від будь-яких непрояснених передумов (наукових, метафізичних, психологічних та ін.), що відкриває можливість досліджень області трансцендентального досвіду, проникнення в область аподиктичних істин, початок якому поклав Декарт своїм cogito.

Пафос пізніх робіт Гусерля як раз орієнтований на демонстрацію зв'язку моралі та раціональності. Так в «Кризі європейських наук» він говорить про небезпеку «об'єктивістської» і «натуралістичної» деградації раціонального начала в умовах «втоми» і «млявості» раціоналізму, відсутністю в культурі морально-вольового виміру або «героїзму» розуму. Згідно Гусерлю, необхідною умовою підтримки морально-вольового начала є постійна орієнтація на норму. Остання внутрішньо властива інтенціональному життю окремих людей. Правда,

ця постійна нормативна і ціннісна регуляція має відношення не до всіх людей. Вона досить далека від тих, хто не цілком розвинувся в особистість вищого ступеня, яка складається в ході міжлюдських актів, «но все же нормативная регуляция присуща и им в форме необратимого развития и распространения духа универсальной нормативности» [2, с. 304].

Для Гусерля дуже важливим є аспект формального дотримання обраних норм і цінностей, особливо в рамках його професійної діяльності. Він виділяє різні закони, що визначають нормативно-ціннісну поведінку людини як в рамках його професійних занять, так і виходячи за їх межі.

З одного боку, це закон абсорбції (або поглинання). Він визначає функціональну залежність практичних цінностей одна від одної. Він вибудовує можливу розумну практику і знецінення певних норм і цінностей відносно одна одної. Згідно з ним, коли неможливо одночасне слідування різним цінностям, то позитивна оцінка найвищою з цих цінностей абсорбує позитивну оцінку всіх менших цінностей. Вони стають непридатними до практичного застосування для індивіда. До речі, сам Гусерль, будучи німецьким професором і дуже високо оцінюючи формальні моменти академічної діяльності, в своїй поведінці часто надмірно відповідав цьому закону. Так, Карл Ясперс у своїй «Філософській автобіографії» наступним чином свідчить про подібне: «... моя учениця Афра Гайгер, дуже яскрава індивідуальність, приїхала до Фрайбурга вчитися у Гусерля. За формальними умовами участі в його семінарі він її до нього не допустив. Так академічний схематизм позбавив і його, і її слухної нагоди, оскільки Гусерль не захотів побачити самої людини». Ясперс назвав це проявом «авторитету абстрактних приписів» (переклад наш – *Н. К., В. Л.*) [7, S. 92 ff]. З іншого боку, незважаючи на розуміння спрямованості проти нього гейдегеровського «Буття і часу», Гусерль поставився, за свідченням автора книги, все-таки до цього філософського твору з позицій універсальної цінності його для філософії. («Если работа («Буття і час» – *Н. К., В. Л.*) и написана «против» кого-то, так это против Гуссерля, который это сразу понял, но с самого начала придерживался позитивной позиции» [5, с. 123]).

Іншим важливим моральним законом, або як його назвав сам Гусерль, законом «формальної практики», є закон підсумовування. Цей закон дає людині ясну впевненість щодо можливості наповнювати своє життя справами захищеними від обесцінення цілей і передумов. Відкритий горизонт нескінченних можливостей створює для людини без певної роботи розуму з погодження цінностей і цілей почуття невпевненості і незадоволення. Усвідомлення відповідальності розуму, яке і є, по Гусерлю, «етичною совістю», звужує вказаний вище горизонт відкритої нескінченності можливих розчарувань. Розумне саморегулювання в душі античного стоїцизму дозволяє людині перетворювати все своє життя і дає йому гарантію виправдання перед самим собою в будь-який момент.

Відповідальність перед собою за вчинені дії, таким чином, є необхідним і обов'язковим аспектом феноменологічного методу. Справедливо зазначає Е. Соловійов, що у Гусерля вже в «Логічних дослідженнях» істина розглядається як святиня, оскільки для наукового пізнання характерні безкорисливість і

незатмареність. «Соответственно и самоотвержение, предполагаемое «чистой теоретической установкой», возвышается над всеми видами аскетизма, над борьбой склонности и долга, которую индивид ведет в состоянии внутренней раздвоенности» [4, с. 398]. У «Кризис европейского человека» Гуссерль подчеркивает, что с позиции феноменолога не можна вже відривати теоретичне життя від практичного, розщеплювати конкретне життя теоретика на дві паралельні життєві діяльності, і професійна діяльність вченого наповнюється справжнім змістом у своїй самореалізації.

Список літератури

1. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию / Пер. с нем. Д. В. Скляднева.– СПб.: Фонд Университет; «Владимир Даль».– 2004.– 400 с.
2. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия // Культурология. XX век: Антология.– М.: Юрист, 1995. – С. 297–331.
3. Гуссерль Э. Статьи об обновлении // Вопросы философии.– М., 1997.– № 4.– С. 109–135.
4. Соловьев Э. Ю. История и этика в феноменологии позднего Гуссерля // Его же. Прошлое толкует нас: (Очерки по истории философии и культуры).– М.: Политиздат, 1991.– 430 с.
5. Хайдеггер М., Ясперс К. Переписка. 1920–1963.– М.: Ad Marginem, 2001.– 416 с.
6. Husserl E. Die Krisis der europaischen Wissenschaften und die transzendente Phaenomenologie // Husserliana. Den Haag, 1954.– Bd. VI.
7. Jaspers K. Philosophische Autobiographie. Erweiterte Neuausgabe. Munchen, 1977.

Ніна Ковальова, Віктор Левченко

ПРОБЛЕМА КРИЗИСА ЕВРОПЕЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ФЕНОМЕНОЛОГИИ Э. ГУССЕРЛЯ: ЭТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются этические аспекты кризиса европейской культуры, выявленные в поздних работах Э. Гуссерля. Проанализирована интерпретация Гуссерлем европейской рациональности, а именно его аргументация относительно философии как фундамента объективности и всеобщей значимости этических норм. Ответственность перед разумом и ответственность за последствия научной деятельности перед цивилизацией выявляются как этический центр феноменологического учения Гуссерля.

Ключевые слова: *этика, кризис европейской культуры, феноменология, Э. Гуссерль.*

Nina Kovaleva, Viktor Levchenko

THE PROBLEM OF CRISIS OF EUROPEAN CULTURE IN PHENOMENOLOGY OF EDMUND HUSSERL: ETHICAL ASPECT

Some aspects of ethical conception of E. Husserl are considered in this article. Ethical aspects of the crisis of European culture revealed in the last works of E. Husserl are researched in the article. The interpretation of Husserl's European rationality is analyzed, namely his argument about philosophy as the foundation of objectivity and the universal significance of ethical norms. Responsibility to reason and responsibility for the consequences of scientific activity before civilization are identified as the ethical center of the phenomenological doctrine of Husserl. Responsibility to reason and consequences of scientific activity before civilization come to

light as the ethical center of the phenomenological doctrine of Husserl. The authors demonstrate that the aspect of formal following to the chosen norms and values is very important for Husserl. The German phenomenologist selects various laws such as absorption and summarizing defining standards and valuable behavior of the person in his professional activities and going beyond their limits. He speaks about professional life in high sense of the word as the value giving calling and "pure" satisfaction to the person. Husserl emphasizes that it is already impossible to tear off theoretical life from practical, to split concrete life of the theorist on two parallel vital activity and professional activity of the scientist is filled with a true meaning in the self-realization as we are based on phenomenological position.

Keywords: *Ethics, crisis of european culture, phenomenology, E. Husserl.*

References

1. Gusserl E. (2004) Krizis evropejskih nauk i transtsendentalnaya fenomenologiya. Vvedenie v fenomenologicheskuyu filosofiyu [The crisis of European sciences and transcendental phenomenology. Introduction to Phenomenological Philosophy], Per. s nem. D. V. Sklyadneva. Spb., Fond Universitet; Vladimir Dal. 400 s.
2. Gusserl E. (1995) Krizis evropejskogo chelovechestva i filosofija [Crisis of the European mankind and philosophy], *Kul'turologija. XX vek: Antologija, Moskva*, pp. 297-331.
3. Gusserl E. (1997) Stat'i ob obnovlenii [Articles about updating], *Voprosy filosofii, Moskva*, № 4, pp. 109-135.
4. Solov'ev Je. Ju. (1991) Istorija i jetika v fenomenologii pozdnego Gusserlja [History and ethics in late Gusserl's phenomenology], *Ego zhe. Proshloe tolkuet nas: (Ocherki po istorii filosofii i kul'tury). Moskva*, Politizdat, 430 p.
5. Hajdegger M., Jaspers K. (2001) Perepiska. 1920–1963 [Correspondence. 1920–1963]. *Moskva*, Ad Marginem, 416 p.
6. Husserl E. (1954) Die Krisis der europaischen Wissenschaften und die transzendente Phaenomenologie. *Husserliana. Den Haag*, Bd.VI.
7. Jaspers K. (1977) Philosophische Autobiographie. Erweiterte Neuausgabe. *Munchen*.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2017

УДК 7.01:005

ЗНАЧЕНИЕ АНАЛИЗА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ФОРМЫ В ПОНИМАНИИ РАЗВИТИЯ ПРОСТРАНСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ

Алексия Личинаки

В статье «Значение анализа художественной формы в понимании развития пространственного мышления» предлагается рассмотреть аналогии, возникающие в отношении специфических черт архаического и современного изобразительного искусства. Методологические программы, среди которых формальный анализ и школа феноменологической эстетики, позволяют обратиться к основе художественного языка – к формообразованию, и сделать выводы о соотносимости пространственных представлений в архаическом и современном искусстве.

Ключевые слова: художественный язык, формообразование, формальный анализ, феноменология

Целью данной работы является обнаружение глубинной взаимосвязи между архаическим и современным изобразительным искусством посредством сравнения типов пространственного мышления, сформировавшихся в процессе художественной деятельности как в архаическом, так и в авангардистком художественном пространстве. Несомненно, об определенном типе мышления свидетельствует использование в изобразительном искусстве той или иной символики и образного строя. Таким образом, изучение символики, являющейся основой художественного языка произведений первобытного и современного изобразительного искусства, интересно тем, что позволяет проникнуть глубже в пространственные представления архаического и современного сознания. Глубокое понимание типов образного мышления могло бы послужить ключом к раскрытию действительных сходств и различий в способах построения автором композиции, выбора выразительных средств и организации художественного пространства произведения. Поэтому ключевой аспект, рассматриваемый в этой работе, можно определить как осмысление художественной формы в произведении абстрактного изобразительного искусства.

Исследование методов анализа произведений современного изобразительного искусства, выделение их сильных сторон и недостатков, а также разрешение вопроса о возможностях их применения в анализе произведений современного искусства, позволило бы приблизиться к поставленной проблеме и рассмотреть её аспекты в различных плоскостях. В результате, рассмотрение и осмысление наиболее интересных в ключе исследуемой темы эстетических и философских концепций, позволит развернуть не учитываемые или не замечаемые процессы, отвечающие за внутреннюю организацию и построение языка художественного произведения.

Проблемами художественных элементов и анализом художественной формы в теории изобразительного искусства, а также искусствоведении занимаются формальный анализ и феноменологическая эстетика. Для достижения поставленной задачи исследования следует остановиться на

формальном и феноменологическом анализе, чтобы показать, какие возможности предоставят эти методологические программы.

В современном мире, где имеет место как взаимопереплетение культур, так и смешение стилей различных эпох во многих областях, актуальным представляется вопрос о подобии первобытного и современного авангардного изобразительного искусства: глубинно ли это сходство, или только – в отношении внешних признаков? И если эта взаимосвязь характеров первобытной и современной абстракции действительно не случайна, то какой из существующих на сегодняшний день подходов в осмыслении их структуры, функций, языка художественных образов наиболее применим по отношению к ним; какие принципиально новые возможности могли бы открыть рассматриваемые в данной работе концепции при анализе произведений современного авангардного искусства?

Неудивительно, что именно с поворотом авангардного искусства к архаическим формам, в искусствоведении начинается работа по исследованию того, что может сказать форма художественного произведения – какова специфика его художественного языка. Одной из не менее важных проблем теории искусства является также существование в современных исследовательских концептах определенного расслоения в представлении о пространственном и временном мышлении. Пространственное мышление является традиционным и общепринятым в силу его наглядности. Именно поэтому трудно или даже невозможно говорить о времени, не обращаясь при этом к пространственным аналогиям и именно поэтому пространственное мышление приобрело приоритетный статус в научном мышлении. Но в отличие от научного мышления, художественное понимание пространственности, несомненно, связано с более глубокими, динамически рассматриваемыми свой объект формами понимания пространственных представлений. Эти два полярных мнения могут стать ключом для трансформации мышления на существующей исторической дистанции.

Следуя Вальтеру Беньямину, какое-либо сообщение смысловых содержаний как посредством текста произведения изобразительного искусства, так и в самом широком смысле, можно назвать языком, и распространяется он не только на выражение смыслов, но и вообще на все явления. Поскольку художественная деятельность также является выражением языка, то проникнуть в него означает исследовать форму [2, с.7-11]. Таким образом, в результате формирования художественного языка авангардизма возникли специфические способы построения образной системы: чрезмерная зашифрованность, или наоборот – отсутствие конкретного сюжета, конфликтные соотношения формальных элементов, слияние разновременных пластов, а также мифологизация реальности. Зритель, лишенный возможности узнавать знакомые формы, сталкивается с проблемой считывания того, что и в каком контексте сказано формой. Действительно, то, что в исследовании произведений искусства формальный подход приобрёл актуальность, не является случайностью, ведь это произошло именно тогда, когда проблема формы стала очевидна в контексте актуализации архаического и формотворчества авангардного изобразительного

искусства. На сегодняшний день в анализе художественных произведений существует множество разнообразных подходов: формальный и феноменологический, а также иконологический и семиологический, среди которых формальный анализ и феноменология стали говорить о художественной форме как об особом способе изъяснения, рассматривая её игру в пространстве полотна как язык. В данном исследовании следует остановиться на формальном и феноменологическом анализе, чтобы показать, какие возможности предоставляют эти методологические программы.

Формальный анализ как подход в исследовании структуры и организации произведений изобразительного искусства рассматривает выразительность художественной формы как явление, зависящее от специфики организации пространства; простейшие первоэлементы, или «атомарные» формы – как основу для преобразования пространственных форм «волей» художника. Данный подход предполагает всесторонний анализ композиционных, конструктивных, формальных (линия, пятно и т.д.) составляющих художественного произведения, а также последовательное выявление внутренней «логики» согласования всех формальных элементов.

Принципу воссоздания объективной реальности в узнаваемых формах абстракционизм и беспредметное искусство противопоставили идею художественной деформации, открывающую большие возможности для реализации и развития различных форм алогизма и гротеска. Языку деформации нередко находилось объяснение в первобытных культурах, детском творчестве, в искусстве дилетантов. Для большинства направлений авангардизма характерен примитивизм, который проявился и как самостоятельное течение (например, в творчестве М. Шагала).

Посредством деформации, как одного из средств выражения, передается содержание изображаемых на полотне объектов, как это можно пронаблюдать в создаваемых Ж.-М. Баския произведениях абстрактного экспрессионизма. Деформирование представляет собой «изменение структуры вещи и освобождение вещи от тех функций, которые её сотворили через те или иные ощущения художника, требующие создания нового вида живописной структуры [14, с.124]. Таким образом, деформация, совершаемая художником, играет роль в выявлении живописных элементов в объекте посредством восприятия, но не в конструировании иной, отличной формы как таковой. Благодаря совершению акта деконструкции и деформации привычных глазу форм, Ж.-М.Баския удаётся высвободить из впечатлений от предмета чистое живописное ощущение, сплетённое в единое целое из цветовой массы, которая ощущается как некая живописная материя, являющаяся совокупностью изобразительных элементов. Полотна американского художника-неоэкспрессиониста содержат в себе впечатление единой однородной плоскости, объекты которой обретаю равнозначную живописную реализацию. Эта целостность создаёт парадокс в единстве с частичной разорванностью смыслового и эмоционального содержания. Внутреннее напряжение форм достигает своего предела, демонстрируя механистичность, доведенную до грани, где она приобретает ту болезненность, ощущение которой, однако, свойственно только живым

существам.

Одним из первых, кто обратился к исследованию первостепенного значения художественной формы стал А. фон Гильдебранд. Его концепция раскрывает основные закономерности взаимодействия форм и пространственных представлений в изобразительном поле художественного произведения. В работе «Проблема формы в изобразительном искусстве» Гильдебранд рассматривает явление восприятия художественной формы как с точки зрения пространственных представлений, так и его функциональных качеств. В сущности, изображается не восприятие, а представление. Органическое единство форм представляет собой комплекс, который носит на себе отпечаток тех или иных функциональных возможностей зрительного восприятия, так что зритель приобретает возможность перемещаться в находящийся перед ним формальный образ. Необходимо отметить, что пластическое изображение соответствует образу представления, включающему определённые признаки восприятия, вызывающие к жизни те или иные представления о напряжении, покое или движении, при этом не соответствуя образу, который возникает благодаря действительному впечатлению от моментального движения. Некоторые формы способны выражать внутренние процессы благодаря закреплению определенной категории функций за этими самыми формами, т.е. подсознательно и ассоциативно они каталогизируются по присущему им функциональному характеру, в определенное типическое единство.

Поле изображения существует в единстве зрительного и двигательного выражения, что обуславливает его пространственно-временную структуру. Зрительное выражение трехмерного пространства воспринимается как совокупность его признаков на плоскости, объекты которой считываются одновременно, и этот процесс называется зрительным представлением. В далевом образе, то есть в цельной плоскостной картине, зрительные впечатления способны дать только двухмерную протяженность предмета, а из общего впечатления зрителем воспринимаются только линии. В этом случае присутствует только указание на представление глубины, поскольку каждая линия перспективно сокращена. Во взаимодействии целого и частного познается их связь как составляющих явления, в совокупности создающих художественный организм. Все элементы, находящиеся в плоскости полотна взаимно обусловлены как стремление к замкнутому пространственному единству в представлении. Состоящие из комплекса контрастов, изображаемые явления обуславливают пластическое и пространственное представления у зрителя, сформированные под действием создающих в его сознании единый текст художественных элементов [4, с.13, с.28-29].

Главная функция поля как первобытного, так и авангардного художественного произведения, заключается в объединении, связывании находящихся в его границах объектов. Изображение выявляет скрытую структуру своего поля, выражая одновременно согласие и создавая с ним конфликт, следуя и нарушая структурные правила, таким образом, существуя в состоянии постоянного напряжения «силовых линий» пространства. Любая форма в данном случае попадает в сложную структуру пространственных

отношений и выступает в роли компонента единого целого. В то же время, неоднородность пространства поля определяет, в зависимости от местонахождения в нём, энергию его форм и элементов. Таким образом, взаимодействие изобразительного поля с входящими в него знаками (линиями, пятнами, фигурами и т.д.) является основной формой пространственного в картине, главнейший композиционный акт которой – создание выразительно-смыслового целого [5, с.84].

Вслед за Гильдебрандом, попытку выявить сущность изобразительного искусства как специфическую функцию действительного человеческого зрения предпринимает А. Ригль. Однако Ригль полностью отбрасывает предложенный немецким теоретиком искусства и скульптором способ интерпретации художественного зрения как своеобразное решение поставленных самой природой проблем. Вместо этого он совершает попытку описания закона развития изобразительного искусства, исследуя закономерности зрения сами по себе. Для Ригля, ориентированного на методы естественных наук, художественное зрение не может оказаться формой саморазвития Объективного духа, Абсолютной идеи и подобных им метафизических понятий классической идеалистической философии. Как и прочие теоретики формальной искусствovedческой школы, Ригль верил, что конструировал строго научную систему истории искусств, исключаящую элементы идеологии. Принцип художественной воли, заключающийся в требовании при интерпретации художественного произведения принимать во внимание, главным образом, те закономерности, которые присущи самому изобразительному искусству, противопоставлялся сводившемуся к описательности культурно-историческому методу, который уделял внимание внехудожественным факторам развития изобразительного искусства в ущерб имманентному росту самой художественной формы. [7, с.65-72].

Продолжая идеи Гильдебранда, Ригля, Генрих Вёльфлин разрабатывает метод формально-стилистического анализа произведений изобразительного искусства, выделив основную задачу истории искусства как анализ художественной формы. Стоит отметить, что с именем Г.Вёльфлина, а также с его фундаментальным трудом «Основные понятия истории искусства», связано становление истории искусства как самостоятельной научной дисциплины. В этой работе Вёльфлин сравнивает линейный и живописный способы видения, определяя живописность как более поздний способ выражения художественных форм, невозможный без линейного способа видения. Графический стиль выражается в линиях, в то время как живописный – в цветовых массах. Разница между этими способами выражения заключается в том, что линейное видение отображается в контурах, присутствующих также у внутренних форм, и это явление заставляет взгляд совершать движение вдоль их границ, в то время как живописное видение в массах предполагает основной художественный элемент как цветовые или свето-теневые пятна. В графическом способе выражения пластической формы в роли жесткой границы линия управляет светом и тенью, однако в случае, когда линия «обесценена в своём качестве полагания границы, открываются живописные возможности» [3, с.39-40]. Сами по себе линейность и

графичность являют собой разнонаправленные мирозерцания, каждое из которых способно дать законченную картину видимого.

Флоренский П.А. в труде «Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях» опровергает принадлежность понятия пространственности исключительно к математической науке, определяя пространствопонимание как миропонимание, в чьём средоточии, собственно, и покоится проблема пространства. В произведении изобразительного искусства вопрос о пространстве не может оказаться второстепенным, поскольку ни технические средства, ни манера, фактура или сюжет не способны охарактеризовать художественное произведение настолько существенно, насколько способно на это строение пространства, то есть первичной характеристикой является пространственная. В изобразительном искусстве внутреннее пространство произведения и игра пространственных отношений, представляют собой его ядро, без которого оно прекратило бы своё существование. По мнению автора, проникнуть в художественное произведение можно лишь посредством понимания его пространственной организации [23, 90-115].

Произведения архаического изобразительного искусства содержат в себе линейность и статичность, в то время как современное авангардное искусство посредством игры художественных форм выражает живописность и динамичность. Так, в отношении первобытной художественной деятельности имеет смысл говорить о всепоглощающем господстве контурного, линейного рисунка, в котором цвет является пассивным, и исполняет служебную роль – заполнение силуэта. Произведение древнейшего искусства состоит из целой системы переплетающихся, винтообразных или соединённых в разнообразные формы линий, вырезанных или прочерченных на дереве, камне, глине или металле. Применение подобной линейной техники является отличительной чертой первозданного состояния сознания и «лихорадочной энергии воображения» [20, с.394].

Среди разнообразия сюжетов первобытной живописи наиболее широко распространены анималистические мотивы. К примеру, росписи в Ласко (Франция), Альтамире (Испания), наскальные рисунки в ЮАР, первобытные изображения Китая и Сибири. С приходом эпохи неолита эти реалистические, полные динамики изображения уступили место сдержанным, схематичным и лаконичным в своём исполнении росписям и рисункам. К периоду неолитического искусства можно отнести формирование стилизованных художественных образов, уже более совершенных в отношении композиционных решений, которые в свою очередь разворачивают драматургию произведения в его пространственном поле.

Смысловая и эмоциональная глубина абстрактных художественных произведений заключена в точности передачи живописного ощущения, получаемого художником от воспринимаемых им явлений, сущность которых он передаёт при помощи беспредметных формальных элементов, которые находят выражение в компоновке им на полотне живописной массе из цветовых пятен.

В цикле лекций о современном искусстве, прочитанных в Киевском

художественном институте, Казимир Малевич отводит отдельное место главе о возможности определения зависимости между формой и цветом в современном изобразительном искусстве, которое по своей сути является беспредметным и полностью самостоятельным, отражая «содержание различных действенных сил в их специфическом живописном уклоне» [14, с.227]. Результаты проведенных художником исследований показали, что постоянной формы как таковой не существует, также, как и постоянного соответствия формы, цвета и объёма. Также живопись невозможно разобрать на независимые составляющие, и рассматривать форму отдельно от цвета, применяя оптические законы или положения науки о дополнительных тонах, поскольку они не способны послужить законом для живописных гамм художника, создающего неделимую на элементы одухотворенную живопись. Произведение изобразительного искусства должно рассматриваться как выражение художественного содержания, а оптическое восприятие в этом случае играет роль исключительно материала, в котором производится решение проблемы отношения цвета к форме, или, так сказать, оцвечивание формы. Построение художественных произведений совершается по другим законам, ввиду того, что они относятся к душевному и психологическому переживанию художественного образа, заключающего в себе то или иное явление, и художник запечатляет ощущение от него, но не явление само по себе. Цвет и форма не могут рассматриваться им как два отдельных элемента, поскольку они представляют собой результат цельного живописного ощущения, которое при разделении его на форму и цвет утратило бы свою художественную силу и ушло в небытие. Воспринятый ощущением мир является в нём постоянным, потому как формы могут исчезать и меняться, в отличие от ощущений, для которых цвет и форма служат только лишь выражением их энергетической силы.

Василий Кандинский, выдающийся русский художник и искусствовед, заложил фундамент современной теории искусства, разработав как собственную теорию цвета, так и концепцию первоэлементов композиции. Отчасти строго и рационалистически, отчасти интуитивно, он создал своеобразный «алфавит», проведя систематическую работу по классификации базовых живописных элементов, таких как точка, линия и плоскость, а также описал способы их взаимодействия. Основные положения цветовой теории Кандинского были описаны его трудах «О духовном в искусстве» (1912), «Точка и линия на плоскости» (1925), и учебном курсе в Баухаузе. По Кандинскому, форма разворачивает внутреннее содержание. Звучание, являющееся жизнью красок, которое рождается в результате гармонизации целого на полотне, ведет к созданию произведения искусства.

Стоит отметить, что концепции Кандинского о первоэлементах и цвете послужили не только обоснованием его беспредметного искусства, но и сложились в особую педагогическую систему, которая может быть использована в современном формообразовании.

Исследуя живописные первоэлементы, автор подчеркивает, что возможность анализа художественных элементов как бы перекидывает мост к внутренней пульсации произведения, а существующее ранее утверждение, что

раскладывать искусство на элементы опасно, ввиду того, что это «разложение» приведет к гибели искусства, «происходит из незнания, занижающего ценность освобожденных элементов и их первородной силы» [10, с.68].

Одну из особенностей подхода Кандинского можно назвать креационизмом, взглядом художника, творящего свой мир. Исходным элементом этого мира является геометрическая точка, выступающая в качестве метафизического объекта. Точка - это, в действительности, кратчайшее, мгновенное «утверждение» бытия, переход от одного бытия через небытие к другому бытию. Исходя из этого, Кандинский прямо пишет, что «точка есть наиболее краткая временная форма» [9, с. 218]. Находясь в месте творческого напряжения, первая точка бытия является той сингулярностью, из которой рождаются миры. Она есть сжатый до предела мир и поэтому понятие движения бессмысленно для нее. Движение возникает после расщепления художником сингулярной точки, в результате чего она становится той черной бездной, в которой содержится материя мира, тем грузом, который растягивает и притягивает сеть бытия, той центральной точкой, через которую проходит ось мира. Плоскости пространства исходят из нее и завершаются на ней. Число их мерности определяет сложность мира, но потенциально оно бесконечно [19, с.338].

В своей концепции Кандинский выделил два типа живописных элементов: первый тип – это освобожденная от напряжения форма, а второй – обязательно включает в себе живущее в этой форме напряжение. Художник мыслит форму, которая состоит из различных плоскостей. Форма выступает как вторичное по отношению к внутреннему, являющемуся первичным. Он утверждал, что истинное произведение искусства может существовать только при наличии внутреннего содержания, происхождение которого глубоко таинственно, и его характеризует одухотворенность, рожденная вдохновением автора. Без этого наполнения чистая форма не несет никакого энергетического заряда, она не говорит, а потому мертва.

В этой связи основное звучание плоскости полотна Ж.-М.Баския «Нотариус» (1983) можно определить преимущественно как холодное ввиду преобладания ширины основной плоскости произведения. И хотя вертикальные линии играют немаловажную роль в формировании и разграничении композиционной конструкции, а такого рода стремление к тёплой атмосфере подкреплено фигурирующим в центре композиции ярко-желтым пятном, тем не менее, не преодолевают общего холодного звучания основной плоскости, поскольку состояние холодного или же тёплого (в случае преобладания вертикальности плоскости) звучания «не сможет быть преодолено окончательно даже с помощью большого числа противоположных элементов» на общем фоне, задаваемом основной плоскостью [10, с.173].

Художник склонен полностью заполнять плоскость полотна цветовыми пятнами и фигурами, и данная работа – не исключение, однако при внимательном рассмотрении главные действующие персонажи сюжета стремятся в левый верхний угол плоскости, и их лица, напоминающие маски, также направлены влево. Направленность вверх создаёт ощущение разреженности,

исключающей плотность, и отдельные плоскости кажутся более удалёнными друг от друга. Стремление влево также вызывает представление об ощущении лёгкости и разреженности, однако при этом усиливается эффект уплотнения. Формы, напряжения которых направлены преимущественно влево, заключают в себе нечто приключенческое, и движение этих форм нарабатывает нарастающую скорость и интенсивность [10, с.180-181]. Направленные в противоположную сторону от стремящихся влево и вверх героев, человеческие силуэты, повторяющие одну и ту же форму, кажутся отдалёнными от них, будто находятся в ином измерении, хотя очевидного и видимого разрыва между ними не существует. Они приобретают лёгкость, даже некоторую неустойчивость, в то время как черные лики, изначально заключающие в себе ощущение тяжести, приобретают на их фоне ещё больший вес.

Композиционный строй работы в общем виде создаёт изогнутую, выражающую упрямство, волнистую линию, которая графически повторяется схематическими океанскими волнами на фоне лайнера, в свою очередь представляющего противопоставление этим изгибам. Формы, лежащие близко к границе основной плоскости, приобретают большее напряжение по отношению к отдаленным от края формам, и повышают драматическое звучание конструкции, в противоположность «лиричности» центральных форм. Так, например, чёрная фигура, представленная «собакой, охраняющей Фароха», находится в правом верхнем углу, почти на самой границе плоскости, и высокая степень напряжения в этой фигуре очевидна. В то же время, яркая желтая фигура на фоне лайнера, находящаяся почти что в центре полотна, обладает, скорее, лирическим звучанием.

Безупречное владение линией, посредством которой интуитивно выстраиваются формы, Ж.-М.Баския демонстрирует в работе «Музыканты» (1983). При обилии деталей художнику удаётся избежать ощущения перегруженности композиционной конструкции. Он расставляет необходимые акценты, заполняя формы экспрессивными цветовыми массами, при этом не нарушая композиционного равновесия работы. Художественные формы, представляющие собой выразительные пятна, контрастируют с линейными, воздушными и схематическими, создающимися с использованием свободной кривой. Следует признать, что характер линии Баския, в сущности, живописен, её движение создаёт впечатление непредсказуемости и эмоциональности, а не четких и строгих структур. Как отмечает В.В.Кандинский, в напряжении нецентрированных свободных прямых и в интенсивных по насыщенности цветах, существует изначальное родство, и данное утверждение вполне справедливо в отношении характера работ Ж.-М.Баския, являющих собой гармоничное сочетание того и другого.

В работе «О духовном в искусстве» Кандинский подчеркивает, что только форма способна существовать самостоятельно, как изображение какого-либо предмета или как чисто абстрактное ограничение пространства плоскости. Однако цвет не способен, поскольку не допускает безграничного распространения. Например, безграничное красное можно только представлять или же созерцать. Когда мы слышим слово красное, то в нашем представлении

оно не имеет границы, и такое представление можно считать неточным, размытым [9, с.20]. Таким образом, присутствие формы определяет ее как пространственную функцию, являющуюся основополагающей в художественном произведении.

Кандинский различает четыре «звучания» отдельно взятого цвета: теплый или холодный, каждый из которых может быть темным или светлым. И, согласно теории Кандинского, каждый цвет обладает внутренним движением, которое либо стремится к зрителю, либо удаляется от него. Круг, окрашенный в желтый, при наблюдении излучает движение, направленное к зрителю, - эксцентрическое движение, синий круг обладает концентрическим движением, постепенно удаляясь от зрителя. Красному цвету свойственно движение в себе, внутренне беспокойное и подвижное. В зеленом отсутствует любое движение вовсе. Оранжевый цвет, являясь производным от красного и желтого, начинает двигаться в эксцентрическом направлении. Фиолетовый цвет возникает в результате вытеснения синим цветом красного, что приводит к появлению концентрического движения, свойственного синему цвету. На основе этих наблюдений художник рассматривает четыре пары контрастов: контраст желтого и синего как противоположность тепла и холода, контраст белого и черного как противопоставление светлого и темного, контраст красного и зеленого как контраст дополнительных цветов и контраст оранжевого и фиолетового как производный от первого контраста.

В разнообразных своих сочетаниях цвета, их оттенки, а также формы, образующие живописные элементы, взаимодействуют между собой, объединяются в системы и создают своего рода грамматические конструкции, которые в свою очередь в различных последовательностях образуют определенное сообщение, посыл. В этом отношении имеет смысл говорить о символической природе внутренней жизни, а также внешних проявлений форм и цветов.

По выражению Э. Кассирера, «восприятие без представления слепо, в то время как представление без восприятия является пустым», и на практике это означает, что содержание без форм исчезает также, как цвет не может существовать без формы, выступая таким образом содержанием для неё. Так, неизбежное их взаимоотношение приводит к наблюдению воздействия формы на цвет. Стоит подчеркнуть, что поскольку количество цветов и форм бесконечно, нескончаемо также число комбинаций и действий, то есть этот материал неистощим. Таким образом, в зависимости от того или иного сочетания формы и цвета, при их взаимодействии рождается совершенно отличное и своеобразно действующее существо. Ведь сама форма, даже если она полностью абстрактна и подобна геометрической, имеет свое «внутреннее звучание», обладая качествами, идентичными с этой формой и благодаря этому представляя собой некое существо, подобное неповторимой индивидуальности. При этом одна форма способна подчеркнуть значение какого-нибудь цвета, в то время как другая форма – наоборот, ослабить его.

В. В. Кандинский применяет понятие внутренняя вибрация, делает акцент на душевное переживание восприятия цвета в живописи. Эффект

восприятия цвета достигается за счет абстрагирования от формы. Каждый цвет имеет свою «вибрацию», свое переживание, воспринимаемое человеком. В. В. Кандинский находит общее в искусстве музыки и живописи, считает, что форма ограничивает возможности цвета.

Обращение к «внутренней вибрации», по мнению автора, становится возможным только через ассоциативное переживание предмета или явления, которое не ограничено рамками формы. В. В. Кандинский считает данный принцип ассоциации методом познания бытия, где внутренняя вибрация выступает как качество, которым обладает любой предмет или явление. По отношению к форме предмета понятие внутренней вибрация является первичным, так как в ее основе лежит сенсуализм, не ограниченный формой или так называемой литературной окраской. Ассоциативный метод предполагает сильную восприимчивость, утонченность чувств [21, с.114-115].

Феноменологический подход к анализу художественной формы отличается от других школ, поскольку здесь является актуальным становится рефлексия в отношении художественной формы, но рефлексия, связанная с анализом переживаний, возникающих в сознании. Если сторонники формального анализа так или иначе «привязаны» к архетипическим и символическим представлениям о форме, то феноменологический подход ориентирован на редукцию тех или иных контекстов, в которые обычно помещают форму.

В работе «Исследования по эстетике», лежащей в области феноменологической эстетики, Ингарден Р. отмечает тот факт, что элемент художественного произведения может выполнять конструктивную функцию. Эта роль состоит в том, что компонент либо вызывает к жизни другие компоненты картины, либо по крайней мере поддерживает их существование на полотне. Так, например, цветовые пятна, представляющие на полотне определенную форму, являются в самых различных смыслах ее конструктивными элементами. Находясь в определенной последовательности и композиционном расположении, будучи определенного качества, чистоты и насыщенности, они создают различные явления контраста, гармонии или дисгармонии цветов, что ведет к выражению характеров или эмоциональных настроений, которые при ином раскладе не могли бы существовать на полотне. [8, с.305].

М.Мерло-Понти, являющийся представителем феноменологическо-экзистенциального направления современной философии, в работе «Око и дух» разрабатывает проблематику взаимосуществования воспринимающего и воспринимаемого в единстве явления, пространства и тела, которому оно принадлежит. Цвет, освещение, глубина и какие-либо качественные характеристики художественного произведения существуют благодаря пробуждаемому отклику в воспринимающем теле смотрящего, его видение осуществляется в вещах. Автор выделяет несколько способов видения, один из которых соответствует прочтению и суждению, выступает предметом рефлексии, а второй – видение, сплетенное в единое целое с видящим телом как неделимая система. В таком же единстве следует рассматривать символические формы как средство выражения в живописи, которые не способны воздействовать на зрителя подобно стимулу, поскольку их воздействие осуществляется

исключительно в совокупности с контекстом произведения как целого, но не при помощи визуальных эффектов [15, с. 40-46]

Анализ истории первобытного, а также традиционного искусства, существующего и сегодня у некоторых народностей, включает проблему происхождения искусства и рассматривает этапы его развития на протяжении нескольких десятков тысячелетий, от самых древних из известных на сегодняшний день художественных произведений эпохи палеолита, до памятников искусства некоторых современных первобытнообщинных народов. Хронологически оно охватывает всю эпоху существования человеческого вида, а территориально - все континенты.

Невозможно исчерпывающе определить функции архаического искусства не только в силу их многообразия, но также и потому, что функциональная структура искусства не является постоянной и неизменной. Под действием экономических, социальных и политических факторов она развивается, перестраивается, меняет акценты, в то же время сохраняя свои изначальные элементы [17, с.54]: определенный набор характерных именно для архаического искусства художественных форм, выразительных средств и отличительных черт, отображающих его сущность. К ним относятся отточенность и лаконичность абстрактной формы, обнаруживающие сходство с чертами примитивистского авангардного искусства, что не могло не поразить критиков и художников начала XX ст.

Примитивизм в авангардном искусстве заключает в себе потенциальную возможность открыть современному человеку, отделившемуся от своей истинной природы, неисчерпаемый запас символических конструкций и изобразительных средств творческого гения первобытного сознания, приобретая значение своеобразного кода, открывающего новые, не исследованные ранее смысловые измерения в процессе построения структуры художественного произведения.

В целом произведения авангардного изобразительного искусства характеризуются отвлеченным мышлением, тяготением к ассоциативным структурам, проявляющемся в переносе акцента с внешней на внутреннюю сферу, в то время как характерной особенностью первобытного искусства является не только достаточная изобразительная определенность, но даже в некоторой степени примитивная зрелость [19, с.337]. Простые и освобожденные от частных форм способны к глубокой и ёмкой передаче сущности явления и внутреннего содержания скрытого в ней образа.

Рассматривая создающие тот или иной «шифр» символические структуры и комплексы, которыми оперирует авангардное искусство, необходимо понимать саму природу символа и его значение. С точки зрения философии Э. Кассирера, символы обозначают чувственные знаки и образы, которые замещают собой презентованные объекты и данные, формулируя репрезентацию определенных понятий и идей благодаря мгновенной активности разума, которая подчиняет партикулярное определенным универсальностям. Символы недопустимо трактовать как обыкновенные знаки, которые отсылают к определенной реальности с помощью ассоциации или аллегории, поскольку они

являются той силой, которая порождает собственный мир и властвует над ним [20, с.103].

Э.Кассирер в работе «Философия символических форм» говорит о деятельности символической функции сознания в языке, искусстве и мифе как о выражении основных устойчивых форм, извлечённых из потока сознания, обладающих наполовину понятийной, наполовину чувственно-созерцательной природой, которые в потоке содержаний образуют «островок замкнутого на себе формального единства» [11, с.24]. Этой непрерывной смене содержательных моментов сознание противопоставляет собственное единство формы. Воспроизводимость содержания связана с созданием для него знака, в пределах которого сознание действует самостоятельно и свободно. Посредством знака, связанного с содержанием, оно приобретает новый статус и жизнеспособность, поскольку знаку соответствует закрепляемое за ним идеальное значение.

Язык, искусство, миф и религия, как и наука, поставляют материал, из которого строится как наличествующая действительность, так и мир сознательного Я. Их нельзя рассматривать только как явления окружающей действительности, но следует понимать как специфические функции формирования бытия, особые способы его структурирования.

Начиная с принципа мимесиса, развитого еще Аристотелем, и заканчивая, с одной стороны, положениями позитивистской философии XIX века, и гегельянской эстетики - с другой, в человеческом сознании утвердилось представление об изобразительном искусстве как отражении реальности. Вместе с тем всевозможные неоромантические (символические и декадентские) представления широко распространили взгляд на искусство как на нечто противоположное жизни, что отражалось в антитезе творческой свободы и рабства действительности. Ю. М. Лотман, излагая в работе «Культура и взрыв» концепцию пересечения и столкновения смысловых пространств, предлагает взгляд на искусство как на новый уровень действительности, отличающий его резким увеличением степени свободы. Именно благодаря большей свободе искусство оказывается как бы вне морали, делая возможным не только запрещённое, но и невозможное. Текст художественного произведения «фиксирует парадоксальное свойство искусства превращать условное в реальное и прошедшее в настоящее». Однако само наличие ощущения свободы предполагает наблюдателя, направляющего свой взгляд из реальности на искусство, из чего проистекает всегда наличествующая в области искусства отстранённость, и это неизбежно запускает механизм этической оценки. Так, этическое и эстетическое неразделимы как два полюса искусства [13, с.232-236].

Освободить же художественное произведение от нагружающих его смысловых и эстетических конструкций позволяет одна из черт примитивизма в авангардном искусстве – его внеконтекстность, проявляющаяся как наивный взгляд. Он открывает широкие возможности для интерпретаций заложенных в тексте художественного произведения символов и глубинного осмысления посредством всматривания в саму их суть. Наивность взгляда художника-примитивиста предполагает чистоту и абстрагированность, вероятно, в чём-то близкую взгляду древнего творца.

Конечно же, первобытная абстракция и современное авангардное искусство говорили на разных языках со своим реципиентом. Для первобытного художника абстрактные и орнаментальные формы имели свои реальные прообразы, будучи напрямую связанными с видимой и воспринимаемой им окружающей действительностью, в то время как современный художник стремится оторваться от реальности. Его отказ от классических канонов и форм объясняется желанием посредством возвращения в глубокое прошлое устремиться к истокам культуры и совершить попытку увидеть новые пути развития художественной жизни. Вслед за В.В. Кандинским современный художник тяготеет к обнаружению чистой абстрактной формы. В связи с этим возникает вопрос: в чём заключается неуловимая связь постмодернизма и первобытной абстракции?

Поскольку первобытное изобразительное искусство представляет собой единое, фундаментальное, исторически закономерное и глубоко социальное явление, многие его произведения, принадлежащие различным ареалам, оказываются семантическими двойниками. Загадочные поодиночке, при изолированном анализе, они красноречивы именно в совокупности, при возможности вступления в смысловую связь и объяснения друг друга. Сопоставление художественных произведений их разных областей африканского континента вскрывает их коренную близость, которая, вполне возможно, является следствием закономерной общности. Сравнительный анализ этих памятников показывает, что они при всей своей сложности творческой эволюции, ее многообразии и известной неравномерности, тем не менее, воплощают одни и те же идеи благодаря наличию в их структуре общих основных образов, в специфических совпадениях их трактовки, в аналогичных смысловых решениях и способах их выражения.

При реконструкции общей картины искусства палеолита необходимо учитывать факт выборочности дошедших до наших дней свидетельств, в которых различные творческие проявления отдельных культур находят далеко не равноценное отражение. Такого рода резкая источниковедческая неравномерность искажает общую картину, делая ее отрывочной и дробной. Соседство художественно богатых и бедных, и даже совершенно «стерильных» стоянок не может выступать доказательством в пользу заключения о существовании ареалов «без искусства», поскольку области, ранее оцениваемые как художественно бесплодные, со временем были исследованы, обретя памятники малого и монументального искусства неолита. [22, с.38-40].

В антропологическом исследовании «Путь масок» К.Леви-Стросс рассматривает семантику пластических произведений архаического искусства, объединяя их в нерушимую символическую систему. Он приводит сравнение подобной взаимозависимости и взаимообусловленности смыслов с содержательностью и семантическим значением мифов континентальных, а также островных народов, которые утрачиваются при изоляции или изъятии из контекста той или иной интерпретации или контекста выбранного мифа. Безусловно, рассмотрение произведений искусства архаических народностей в комплексе способно дать исследователю более или менее объективное

представление о рассматриваемой им культуре. К.Леви-Стросс выстраивает логически завершенную картину, демонстрирующую результаты мифотворчества и художественной деятельности различных племён, и приходит к выводу о взаимодополняемости одной ритуальной маски или скульптуры для другой, ввиду их существования в одном пантеоне сверхъестественных существ и вытекающей из этого недосказанности при рассмотрении их изолированно. Данный подход применим и всецело справедлив для структурного анализа архаического искусства, поскольку изобразительность на ранних этапах своего развития тесно связана с другими видами деятельности, а роль изображений не сводилась к тому, чтобы служить объектами эстетического созерцания. В этом отношении форма сама по себе не позволяет судить о значении и функциях произведения. Изобразительное искусство архаических культур не изолировано от сферы действия, игры, а также обрядовости, существуя и действуя внутри культа и быта как единая знаковая система. Так, изображение может входить в различные ансамбли, где его изобразительные качества оказываются второстепенными. Иными словами, сфера изобразительности неизмеримо шире чем сфера, называемая изобразительным искусством [5, с.25].

Можно было бы допустить, что художественное произведение само по себе, в изоляции от ему подобных или противопоставляемых ему, отнюдь не лишено своего содержания и не может быть абсолютно безмолвно относительно своих внутренних и внешних функций. Напротив, ритуальная маска или изображение, орнамент на плоскости, взятые в отдельности, заключают в себе закономерности процессов, циркулирующих внутри всего ансамбля произведений, а сила и степень такого эмоционального и смыслового заряда тем выше, чем большим художественным мастерством и способностью вчувствоваться обладали его авторы. Отрывочность и недосказанность свидетельствуют скорее о менее высокой художественной ценности произведения, и только в подобном случае имеет смысл говорить о невозможности его прочтения вне контекста. Однако Леви-Стросс, критикуя функционализм, подчеркивает, что рассмотрение многими историками искусства и этнологами как архаических произведений искусства самих по себе, исходя из их эстетических и ритуальных функций, так и понятия о племенах, замкнутых самих на себе и проживающих особый эстетический, ритуальный и мифологический опыт – ошибочно. Он полагает, что «маска является прежде всего не тем, что она изображает, но тем, что она трансформирует, - иначе говоря, выбирает не изображать. (...) она построена не только из того, что она говорит, или считается, что говорит, но и из того, что она исключает» [12, с.94]. Принято считать, творческий путь как древнего, так и современного художника неразрывно связан с историческим и социальным процессами, и он неизбежно попадает под их влияние. Эту связь можно реконструировать, объясняя характер рисунка или живописи, но исторические и социальные процессы не имеют прямого влияние на логику развития художественной формы. Данное замечание Леви-Стросса отсылает к необходимости выявить неочевидное: типы мышления, способы восприятия пространства. Именно с точки зрения анализа художественной формы возможно выявление развития такого рода

представлений.

Каждая из рассмотренных здесь методологических программ формального и феноменологического подходов позволяет приблизиться к раскрытию специфики языка конкретной художественной формы. Она представляет собой элемент композиционного комплекса произведения, а её особенности рассматриваются с различных точек зрения, лежащих вне историко-культурного контекста, а также факторов, лишь косвенно играющих роль в формировании изобразительного искусства. Такой подход позволяет сконцентрировать исследовательское внимание на проявлениях чистой формы как художественного элемента произведения.

Поскольку основной проблематикой данной работы является вопрос о степени сходства и различий между образным мышлением и пространственными представлениями современного и первобытного мышления, то поиск ключа, раскрывающего сущность данных отношений, несомненно, лежит в области восприятия чистой художественной формы.

Одно из самых очевидных различий в образном восприятии у первобытного и современного художника заключено в синкретическом характере архаического мышления. Можно сказать, что первобытное мировосприятие проявляет себя в создании автором таких визуальных эффектов, как наложение различных форм друг на друга, слияние их границ, за счет чего складывается ощущение единого образного массива, где художественные элементы естественным образом сливаются друг с другом в целостности и органичности. В то время как современные абстракции конструируются художником-авангардистом с четким осознанием границ и идентификации образных символов, закодированных в художественной форме. Необычайно интересным представляется тот факт, что несмотря на преобладающую графичность архаического изобразительного искусства, проявляющуюся в использовании разнообразных линейных техник, его произведения выглядят живописно, тогда как исполняемые при помощи цветовых и свето-теневых отношений абстрактные полотна современных художников, например, американского неоекспрессиониста Ж.-М.Баския, имеют гораздо более жесткую структуру, невзирая на их живописную технику исполнения. Вероятно, такого рода зависимость может свидетельствовать о стремлении первобытного сознания, сохранив свойственный для него характер образных представлений, придать их потоку более конкретные структуры, которые выражались в сочетании простейших первоэлементов, таких как свободные линии, кривые, точки и всевозможные типы штриховок. Так, при помощи художественной деятельности архаическое сознание проявляло свои только лишь зарождающиеся склонности к структурированию и определению границ воспринимаемой реальности, которые, тем не менее, на данном этапе еще нечетки. В отношении характера произведений авангардного изобразительного искусства имеет смысл говорить о проявлении привычки современного сознания категоризировать понятия и явления, присваивать идентификации, перегружать знаки бесконечным количеством возможных интерпретаций, безусловно, создавая при этом совершенно иную мифологию. Современный художник сознательно

заполняет пространство полотна яркими, выразительными пятнами, стремясь избавиться от перегружающих его сознание образов, символов, интерпретаций, поскольку в отличие от первобытного творца сталкивается с хаосом информационного века, и, несомненно, нуждается в живописности. Однако при попытке разрушить существующие живописные законы, деконструировать устоявшиеся понятия, деформировать художественные элементы, современными живописцами в процессе художественной деятельности создаются множество новых способов построения композиции, творятся уже иные законы. Но при этом четкой структурированности современному типу мышления в полной мере избежать не удается, и этот факт явственно проявляет себя в художественном языке и средствах выразительности современного изобразительного искусства.

Художественная форма произведений архаического и современного абстрактного искусства неслучайно стала предметом исследования формалистских и феноменологических школ. Ведь именно их методологии более всего сообразны законам, по которым творятся абстрактные произведения, а также заключают в себе возможность раскрытия сущности и внутренней структуры художественного языка произведения искусства.

Руководствуясь положениями и основными требованиями данных методологических программ, можно сделать вывод о том, что соотносимость между архаической и современной формами абстрактного изобразительного искусства действительно не случайна: она возникает благодаря тому, что пронизывает все этапы развития человеческого сознания. Речь идет о трансформации пространственного мышления, особенности которого видны на примерах художественной деятельности первобытного и современного художника. В случае первобытной абстракции, художественная форма может заключать в себе некоторое стремление сознания к иным, более сложным проявлениям, и заметны его наклонности, отражающиеся в живописности и некоторой «примитивной зрелости» при использовании графических изобразительных средств и техники. Для современного изобразительного искусства, напротив, характерно стремление к четкости и конкретности каждой формы при использовании живописного подхода, что визуально и стилистически приближает авангардное произведение к живописному впечатлению от архаической абстракции, однако направления их развития прямо противоположны. Смещение и накладывание различных форм друг на друга, а также их слияние в произведениях первобытного искусства, свидетельствуют о синкретичном характере архаического мышления, не выделяющего отдельных категорий и ещё не разработавшего привычных для него знаков. Нагромождение же множества символических структур и богатство знаковых систем авангардного произведения говорит об их неразрывном сосуществовании в современном сознании, которое приобрело их в процессе своего становления и развития. Современное сознание сковано четкими структурами, их множественностью, и стремится высвободиться от них, в то время как первобытное – находится в поисках необходимых ему конструкций, в процессе формирования художественного языка создаёт символы, знаки, элементарные формы.

При очевидном внешнем сходстве произведений первобытного и современного изобразительного искусства, имеет смысл говорить о совершенно разных пространственных представлениях художников этих далёких друг от друга по времени эпох. Особенности пространственных представлений определяют тип мышления, а, следовательно, и характер художественного языка произведения. Так что сущность, функции, язык художественных форм первобытного и авангардного изобразительного искусства, несомненно, не могут быть отождествлены или приравнены друг другу, за исключением того, что в обоих случаях они становятся как инструментами, так и индикаторами сдвигов, преобразований, развития в пространственном мышлении и представлениях художника.

Список литературы:

1. Безпятчук Ж. Критика и переосмысление философии символических форм Эрнста Кассирера как путь к реанимации гуманизма // Філософська думка, №5 – Киев: Институт философии им. Г.С.Сковороды НАН Украины, 2017.– С. 101-108
2. Беньямин В. О языке вообще и о человеческом языке // Беньямин В. Учение о подобии: медиаэстетические произведения. / пер с нем.– Москва: Издательство РГГУ, 2012. – С.7-27.
3. Вельфлин Г. Основные понятия истории искусств: проблема эволюции стиля в новом искусстве / пер.с нем. – М.: В.Шевчук, 2009. – 344 с.
4. Гильдебранд А. Проблема формы в изобразительном искусстве и собрание статей / пер. Н.Б.Розенфельда и В.А.Фаворского; репр.воспр.изд. 1914г.– М.: Логос, 2011. – 144с.
5. Даниэль С.М. Искусство видеть: О творческих способностях восприятия, о языке линий и красок и о воспитании зрителя. – Л.: Искусство, 1990. – 223с.
6. Зельдмайер Г. Искусство и истина: Теория и метод истории искусства / пер. с нем.– СПб.: Аxioma, 2000. – 272 с.
7. Зись А.Я. Современное искусствознание. Методологические проблемы.– М.: Наука, 1994. – 256 с.
8. Ингарден Р. Исследования по эстетике. / пер. с польск.– Москва: Изд-во Иностранной литературы, 1962 – 552 с.
9. Кандинский В.В. О духовном в искусстве. / Из архива русского авангарда — СПб: Фонд «Ленинградская галерея» 1989. — 73 с.
10. Кандинский В.В. Точка и линия на плоскости / пер.с нем.– СПб: Азбука, Азбука-Аттикус, 2018. – 240с. – (Азбука-классика. Non Fiction).
11. Кассирер Э. Философия символических форм. Том 1. Язык / пер.с нем.; М.: СПб.: Университетская книга, 2001. 271 с. — (Книга света)
12. Леви-Стросс К. Путь масок /пер.с фр. – Москва: Республика, 2000. – 400 с.
13. Лотман Ю.М. Культура и взрыв. – Москва: Гнозис. Издательская группа «Прогресс», 1992. – 273 с.
14. Малевич К.С. Лекции о новом искусстве. Попытка определения зависимости между цветом и формой в живописи // Малевич К.С. Черный квадрат. – Москва: Эксмо, 2015. – 448 с.
15. Мерло-Понти. Око и дух / пер. с фр. – М.: Искусство, 1992.– 63 с.
16. Мерло-Понти. Косвенный язык и голоса безмолвия // Мерло-Понти М. Знаки /пер. с фр.– Москва: Искусство, 2001.– С.44-94.
17. Мириманов В.Б. Малая история искусств. – Москва: Искусство и Verlag der Kunst, 1973. – 322 с.

18. Петренко С.Д. Формальный анализ Генриха Вёльфлина в художественном образовании // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 2-1. – С.154-157; URL: <https://www.applied-research.ru/ru/article/view?id=6394> (дата обращения: 26.01.2018).
19. Пилогайцева Ю.И. Теория цвета Василия Кандинского // Ученые записки Орловского государственного университета. – Орёл: Серия: Гуманитарные и социальные науки, 2015. – с.337-339.
20. Рёскин Дж. Лекции об искусстве // Джон Рёскин; пер. с англ. – СПб: Азбука, Азбука-Аттикус, 2017. – 448с.: ил. – (Азбука-классика. Non-Fiction).
21. Серяков А.В. Искусство авангардизма как выражение смены типов культуры – Челябинск: Журнал «Вестник культуры и искусств», Т.28, №4. – 2011. – С. 113-116.
22. Столяр А.Д. Происхождение изобразительного искусства. – Москва: Искусство, 1985. – 295 с.
23. Флоренский П.А. Анализ пространственности и времени в художественно-образительных произведениях. Исследования по теории искусства // Флоренский П.А. Статьи и исследования по истории и философии искусства и археологии.– М.: Мысль, 2000. – С. 79–421.

Олексія Лічінакі

ЗНАЧЕННЯ АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОЇ ФОРМИ В РОЗУМІННІ РОЗВИТКУ ПРОСТОРОВОГО МИСЛЕННЯ

У статті «Значення аналізу художньої форми в розумінні розвитку просторового мислення» пропонується розглянути аналогії, що виникають щодо специфічних рис архаїчного і сучасного образотворчого мистецтва. Методологічні програми, серед яких формальний аналіз і школа феноменологічної естетики, дозволяють звернутися до основи художньої мови - до формоутворення - і зробити висновки про співвідношення просторових уявлень в архаїчному і сучасному мистецтві.

Ключові слова: *художня мова, формоутворення, формальний аналіз, феноменологія*

Alexia Lichinaki

THE IMPORTANCE OF THE ARTISTIC FORM ANALYSIS FOR THE COMPREHENSION OF THE DEVELOPMENT OF SPATIAL THINKING

The article "The Importance of the Analysis of the Artistic Form in the Comprehension of the Development of Spatial Thinking" is devoted to consideration on analogies between the specific features of the archaic and modern fine arts. Revealing the essence of the artistic language as the language of spatial form helps to define actual distinctions and deep likenesses between the expressiveness of primitive and modern fine art. The formal analysis and the phenomenological aesthetics give the methodological program for researching the basis of artistic language and making the conclusions about the correlation of spatial representations in archaic and modern art. This also implicates the problem of matching spatial and symbolic representations, taking to account different ways of spatial thinking. Some similarity between the modern and archaic artistic forms is not really random, but nevertheless it can not be considered as correlation between these ways of spatial thinking.

Key words: *artistic language, form formation, formal analysis, phenomenology*

References

1. Bezpyatchuk, Zh. (2017), Kritika I Pereosmyslenie Filosofii Simvolicheskikh Form E. Kassirera kak Put k Reanimacii Gumanisma.(Criticism and rethinking of philosophy of

- symbolic forms of Ernst Cassirer as a way to the reanimation of humanism)// Filosofska dumka, №5 – Kiev: NAS H. S. Skovoroda Institute of Philosophy.– P. 101-108
2. Benjamin, W. (2012), O Yazyke Voobsche I Yazyke Chelovecheskom (About language in general and about human language. Trans.from germ.) // Benjamin W. Uchenie o Podobii: media-aesteticheskie proizvedeniya. Per.s nem. - Moscow: Publishing House of the RGGU. - P.7-27.
3. Vyolfllin, G. (2009), Osnovnye Ponyatiya Istorii Iskusstv: Problema Evolyutsii Stilya v Novom Iskusstve / per.s nem.(Principles of Art History: the Problem of the Development of Style in Later Art. Trans.from germ.) – Moscow: V.Shevchuk, 344 p.
4. Gildebrand, A. (1914, 2011), Problema Formy v Izobrazitelnom Iskusstve i Sobraniye Stately. Per.s nem., repr.vospr.izd.(The Problem of Form in Fine Art. Trans.from germ.). – Moscow: Logos, – 144 p.
5. Daniel, S.M. (1990), Iskusstvo Videt: O Tvorcheskikh Sposobnostyakh Vospriyatiya, o Yazyke Liny i Krasok i o Vospitanii Zritelya. – Leningrad: Iskusstvo, 223 p.
6. Zeldmayer, G. (2000), Iskusstvo i Istina: Teoriya i Metod Istorii Iskusstva. Per. s nem.(Art and Truth: The Theory and The Method of Art History. Trans.from germ.). –St. Petersburg: Axioma, 272 p.
7. Zis, A.Ya. (1994), Sovremennoye Iskusstvovoznaniye. Metodologicheskiye Problemy (Contemporary Art Critics. Methodological Problems).– Moscow; Nauka, 256 p.
8. Ingarden, R. (1962), Issledovaniya po Estetike. Per.s polsk. (Selected Papers in Aesthetics. Trans.from pol.) – Moscow: Izd-vo Inostrannoy literatury, 552 p.
9. Kandinsky, V.V. (1989), O Dukhovnom v Sskusstve. Iz arkhiva russkogo avangarda (Concerning the Spiritual in Art) – St. Petersburg: Fond «Leningadskaya galereya», 73 p.
10. Kandinsky, V.V. (2018), Tochka i Liniya na Ploskosti / per.s nem.(Point and Line to Plane. Trans.from germ.) – St. Petersburg: Azbuka, Azbuka-Attikus, 240 p.
11. Kassirer, E. (2001) Filosofiya Simvolicheskikh Form: Tom 1: Yazyk. Per.s nem. (The Philosophy of Symbolic Forms: Vol.1: Language. Trans.from germ.); M.; St. Petersburg: Universitetskaya kniga, 271 p.
12. Levi-Stross, K. (2000), Put Masok. Per.s fr. (The Way of Masks. Trans.from fr.) – Moscow: Respublika, 400 p.
13. Lotman, Yu.M. (1992), Kultura i Vzryv. (Culture and Explosion). – Moscow: Gnozis. Izdatelskaya gruppa «Progress», 273 p.
14. Malevich, K.S. (2015), Lektsii o Novom Iskusstve. Popytka Opredeleniya Zavisimosti mezhdru Tsvetom i Formoy v Zhivopisi (Lectures on the New Art) // Malevich K.S. Cherny kvadrat (Black Square). – Moscow: Eksmo, 448 p.
15. Merleau-Ponty, M. (1992), Oko i Dukh. Per. s fr. (Eye and Spirit. Trans.from fr.) – Moscow: The Art, 63 p.
16. Merleau-Ponty, M. (2001), Kosvenny Yazyk i Golosa Bezmolviya // Merlo-Ponti M. Znaki. Per. s fr. (Indirect Language and the Voices of Silence. Trans. from fr.) – Moscow: Iskusstvo. – P.44-94.
17. Mirimanov, V. B. (1973), Malaya Istoriya Iskusstv.(Reduced Art History). – Moscow: Iskusstvo i Verlag der Kunst, 322 p.
18. Petrenko, S. D. (2015), Formalny Analiz Genrikha Vyolfllina v Khudozhestvennom Obrazovanii (H.Wolfllin's Formal analysis in Art Education) // Mezhdunarodny zhurnal prikladnykh i fundamentalnykh issledovany.– № 2-1.– P.154-157; URL: <https://www.applied-research.ru/ru/article/view?id=6394> (data obrashcheniya: 26.01.2018).
19. Pilyugaytseva, Yu. I. (2015), Teoriya Tsveta Vasiliya Kandinskogo (W. Kandunski's Theory of Colour) // Uchenye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta. – Oryol: Seriya: Gumanitarnye i sotsialnye nauki.– P.337-339.

20. Ryoskin, Dzh. (2017), Leksii ob Iskusstve. Per. s angl. (Lectures on Art . Trans. from engl.). – St. Petersburg: Azbuka, Azbuka-Attikus, 448 p.
21. Seryakov, A. V. (2011), Iskusstvo Avangardizma kak Vyrazheniye Smeny Tipov Kultury (Avangard Art as the Manifestation of Culture Transition). – Chelyabinsk: Zhurnal «Vestnik kultury i iskusstv».– V.28, №4. – P. 113-116.
22. Stolyar, A. D. (1985), Proiskhozhdeniye Izobrazitel'nogo Iskusstva. (The Origin of Fine Art). – Moscow: Iskusstvo, 295 p.
23. Florensky, P. A. (2000), Analiz Prostranstvennosti i Vremeni v Khudozhestvenno-izobrazitel'nykh Proizvedeniyakh. Issledovaniya po Teorii Iskusstva (The Analysis of the Spatial and Temporal in Fine Art. Researches on Art Theory) // Florensky P.A. Statyi i issledovaniya po istorii i filosofii iskusstva i arkheologii.– Moscow: Mysl. – P. 79–421.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2017

УДК 17.023.36:004:316.324.8

ПЕРФЕКЦИОНИЗМ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ

Похила Мария, Рыбка Наталия

Поскольку перфекционизм является причиной многочисленных негативных проявлений, то поиски эффективных методов преодоления болезненных форм перфекционизма является актуальной общественной проблемой. Заметим, что специалисты недостаточно учитываются социальные аспекты перфекционизма, системный социально-философский анализ данного феномена особенно необходим. Так как рассмотренные синдромы перфекционистов возникают вследствие влияния актуальных общественных устоев (а они ситуативны, иррациональны, ошибочны) и являются элементами мировоззрения индивида, то можно говорить о перфекционизме, как о неадекватном мировоззрении. В результате мы пришли к выводу, что философия, как разновидность рациональной рефлексии, обладает способностью оказывать огромное влияние на внутренний мир человека, благодаря этому человек получает силу и умение противостоять главным разрушающим тенденциям современности.

Ключевые слова: перфекционизм, здоровый перфекционизм, деструктивный перфекционизм, терапевтическая функция философии, стремление к совершенству, идеал.

Является ли перфекционизм проблемой – вопрос открытый, ведь перфекционист не обязательно одержимый или психически неуравновешенный. Само по себе стремление к лучшему ничего плохого в себе не несёт, ведь иначе человечество бы уже давно остановилось в развитии. Психологи отмечают разные формы перфекционизма: «здоровый перфекционизм», «конструктивный перфекционизм». Однако перфекционизм, как потенциальная сила, способная породить интенсивную фрустрацию, является сильнейшим манипулятивным механизмом широко используемым сегодня (особенно в торговле).

Психологические исследования [1,3,4,6,7-9] показывают, что перфекционизм является причиной постоянного напряжения, плохого настроения, депрессии, суицидальных намерений и действий, неадаптивного поведения в виде прокрастинации, избегающего и самоограничительного поведения, «сверхмобилизации копинг-ресурсов», стресса, социальной фобии. Но более того, специалисты подчеркивают, что постоянный страх совершить ошибку, приводит к серьёзным проблемам со здоровьем, в том числе к депрессии, повышению тревожности и даже ранней смерти. Люди, страдающие от чрезмерного страха перед возможной ошибкой или невозможностью достигнуть наилучшего результата в деле, чаще других испытывают ощущение выгорания на работе, в учебе и в занятиях спортом [6]. Тал Бен-Шахар [1] доказывает, что перфекционизм является психическим расстройством, выражающимся в особом рода «зацикленности на мелочах» и в попытках довести любое дело до некоего идеала, «совершенства».

Такие люди невыносимы, как правило, для окружения, не имеют друзей и не допускают мысли, что психически больны, в глубине сердца крайне

горделивы и считают себя особыми, достойными. Их достаточно везде, в том числе и в сфере образования («синдром отличницы», выражающийся в гонке за высокими оценками, опасении потерять статус «умницы» или не оправдать надежды родителей и учителей, сильнейшем желании поступить в престижный ВУЗ), и в маниакальном туризме, а также в стремлении бесконечно делать себя красивее либо через фитнес, либо через многочисленные пластические операции. В карьере (здесь особенно часто перфекционистов подстерегает невроз и депрессия) это заболевание проявляется в доведенной до абсурда ответственности, когда человек искренне считает, что никто, кроме него, не в состоянии выполнить правильно данную работу, пытается часами довести самое мелочное поручение до «совершенства» и в конечном итоге оказывается неэффективным работником. Перфекционизм приводит к заниженной самооценке, неуверенности в себе, порождает тревогу, изматывающий самоконтроль, хронический стресс, приводит к болезненному восприятию критики, страху перед неудачей, отказу от какой-либо деятельности из-за невозможности достичь совершенства.

Однако описание проблемы не достаточно для ее преодоления – важно понимать истинную причину эпидемии болезненного, невротичного перфекционизма у современных людей. Также важно и то, что исследуя перфекционизм современные ученые недостаточно учитываются социальные аспекты перфекционизма [6], системный социально-философский анализ данного феномена необходим.

Следует заметить, что философская традиция перфекционизма глубока, причем восходит она к религиозным верованиям: принципы классического перфекционизма заключены в образах богов древности – боги идеальны, совершенны.

Начиная с античной философии перфекционизм предстает как убеждение в том, что совершенствование, как собственное, так и других людей, является той целью, к которой должен стремиться человек. Аристотель описывает совершенную личность как добродетельную, знающую надлежащую меру всему и во всем, стремящуюся к достойной и разумной жизни. Таким образом, совершенство личности имеет в основе идею о самоограничении человека и подчинении им всех своих поступков избранной с разумом цели.

Христианство также не свободно от перфекционизма, суть которого отражена в словах Христа: «Итак, будьте совершенны, как совершен Отец ваш Небесный» (Мф.5,48).

Среди философов более поздних периодов, относящими себя к сторонникам перфекционизма, являются Г. Лейбниц, И. Кант, А. Шейфсбери, Э. Ренан, считающие совершенствование главной нравственной целью человека. В трудах И. Канта и Г.Ф. Гегеля совершенство начинается с усилия по преобразению качеств, данных человеку природой или жизненными обстоятельствами, с требованиями долга и в конечном счете становится целью его развития. Отголоски перфекционизма также можно найти в идеологиях фашизма и марксизма, поддерживающих идею сверхчеловека [5].

Психологи [8] отмечают, что перфекционист формируется под воздействием разных факторов: прежде всего, это социальная среда, воспитание, образование, окружение, а истоки стать совершенным непосредственным образом связаны с детским опытом. Родители ребенка-перфекциониста чрезмерно критичны, требовательны, редко проявляющие одобрение [6]. Очень часто причиной желаний детей всегда и во всем быть первыми кроется во влиянии родителей, которые с самого детства принуждают их к совершенству.

Исследуя теоретические представления о природе перфекционных тенденций В. Парамонова [9] выявляет такие ансамбли синдромов перфекционистов, многие из них относятся к когнитивной сфере, другие же являются результатами воздействия общества (явного навязывания или же опосредованного усвоения социальных стереотипов, шаблонов, привычек, верований и т.п.): искажения самоидентичности, проницаемость воспринимаемых субъектом телесных границ; неустойчивая самооценка с высокой степенью откликаемости на позицию и ожидания значимых других; преобладание защитного механизма расщепления (телесной и духовно-психологической сферы, хороших и плохих интраектов значимых других, реальной действительности и фантазийного мира желаний и устремлений), а также идеализации, обесценивания, инфантилизации, девитализации в качестве главенствующих механизмов психологической защиты.

Так как рассматриваемые синдромы перфекционистов возникают вследствие влияния актуальных общественных устоев (а они ситуативны, иррациональны, ошибочны) и являются элементами мировоззрения индивида, то можно говорить о перфекционизме, как о неадекватном мировоззрении.

Действительно, идеалистичность, заложенная в основе перфекционализма, формирует неадекватное представление о мире, поскольку идея, мысль, не имеет полного совпадения с объектом по определению. Бен Шахар приводит такую мысль, что древние мудрецы и философы часто перфекционистами понимаются буквально: «Когда Платон писал, что у всего на земле есть свой идеальный прототип на небе, многие воспринимают его слова буквально. Но для меня важность идеальных форм Платона заключается не в их истинности, а в нашей мечте о совершенстве» [1]. Дело в том, что основная нагрузка на человека сегодня – это нагрузка психическая, поскольку человек живет в специфическом мире – в пространстве смыслов, пониманий и представлений, в специфической социальной реальности, в мире моделей и симулякров. Часто они оказывают негативное влияние для индивида, в результате чего возникают психические и физические явления, подобные перфекционизму, которые есть проявления неадекватного восприятия мира, не понимания мира, себя самого и своего места в этом мире [2,10-12].

Ранее мы уже обращались к теме философского осмысления человеком его психического и физического здоровья [10], мы установили, что философия, как разновидность рациональной рефлексии, обладает способностью оказывать огромное влияние на внутренний мир человека, благодаря этому человек получает силу и умение противостоять главным разрушающим тенденциям современности.

Таким образом, современные исследования показывают, что представления о мире часто ошибочны, а идеал человека вообще сегодня навязывается массам с целью сделать зависимыми от покупок, поведения, внешнего вида. Корректировать деструктивные формы перфекционизма наиболее эффективно необходимо по средствам корректирования уменьшать в себе идеализацию окружающего мира и себя лично, ведь в мире нет ничего абсолютно безупречного.

Список использованной литературы:

1. Бен-Шахар Т. Парадокс перфекциониста / Тал Бен-Шахар: Манн, Иванов и Фербер; Москва; 2013. – 256 с.
2. Диденко Н. С., Михальчевский Е. А. Наивный перфекционизм в информационных системах постиндустриального общества // Общество: философия, история, культура. 2017. - №8. - С. 49-52. available at: <https://doi.org/10.24158/fik.2017.8.10>
3. Завада Т. Особливості взаємозв'язку перфекціонізму та самоактуалізації особистості / Т. Завада // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. – 2014. – Вип. 2. – С. 31-34.
4. Ильин Е. П. Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень, available at: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/35749/1/m_th_k.a.irgasheva_2015.pdf.
5. Кононенко О.И. Теоретические модели изучения перфекционизма личности в зарубежной психологии. - available at:// <http://pem.esrae.ru/pdf/2014/2.sr./24.pdf>.
6. Ландрева К. С. Перфекционистская самопрезентация образа «Я» в общении [Текст] // Современная психология: материалы Междунар. науч. конф. (г. Пермь, июнь 2012 г.). – Пермь: Меркурий, 2012. – С. 51-55.
7. Ларских М. В. Теоретико-методологические основы психологической концепции формирования конструктивного перфекционизма студента // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2012. - №3. - С.197-201.
8. Матвеева И. В. Невротический перфекционизм как явление интолерантного воспитания// https://infourok.ru/doklad_na_seminare_nevroticheskiy_perfekcionizm_kak_yavlenie_intolerantnogo_vospitaniya-379447.htm.
9. Парамонова В. В. Высшие устремления личности: перфекционизм как патологический феномен // Развитие личности. - 2009. - №1. - available at: URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/vysshie-ustremleniya-lichnosti-perfektsionizm-kak-ratatsionnyy-fenomen> (дата обращения: 07.11.2017).
10. Рибка Н.М. Актуалізація психотерапевтичної функції філософії/ Н.М. Рибка // Філософська антропологія, психоаналіз та арт-терапія: перспективність взаємодії: підхід філософської антропології як метаантропології: збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції, 30–31 березня 2016 р. / За ред. Хамітова Н.В. – К.: Інтерсервіс, 2016. – С.139-141.
11. Рибка Н.М. Практична філософія у справі адаптування людини до сучасного світу. Н.М. Рибка//Філософія та гуманізм. Вип. 4. – Одеса: ОНПУ, 2016. – №2(4). – С.84-93.
12. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. М.: Прогресс, 1993. – 480 с.

Похла Мария, Рыбка Наталья

ПЕРФЕКЦИОНИЗМ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ

Оскільки перфекціонізм є причиною численних негативних, то пошуки ефективних методів подолання хворобливих форм перфекціонізму є актуальною суспільною проблемою. Зауважимо, що фахівці недостатньо враховуються соціальні аспекти перфекціонізму, системний соціально-філософський аналіз даного феномена особливо необхідний. Так як розглянуті синдроми перфекціоністів виникають внаслідок впливу актуальних суспільних підвалів (а вони ситуативні, ірраціональні, помилкові) і є елементами світогляду індивіда, то можна говорити про перфекціонізм, як про неадекватний світогляд. У результаті ми прийшли до висновку, що філософія, як різновид раціональної рефлексії, має здатність чинити величезний вплив на внутрішній світ людини, завдяки цьому людина отримує силу й вміння протистояти головним руйнівним тенденціям сучасності.

Ключові слова: перфекціонізм, здоровий перфекціонізм, деструктивний перфекціонізм, терапевтична функція філософії, прагнення до досконалості, ідеал.

Maria Pohila, Rybka Natalia

PERFECTIONISM SOCIALLY-PHILOSOPHICAL ASPECTS

This way, perfectionism is the cause of constant exertion, bad mood, depression, suicidal intentions and actions, non-adaptive behavior in the form of procrastination, avoiding and self-limiting behavior, "over-mobilization of coping resources", stress, social phobia.

Present-day scientists do not enough consider the social aspects of perfectionism, a systematic social philosophical analysis of this phenomenon is especially needed.

Investigating the theoretical concepts of the nature of the perfection tendencies was found, that many of them pertain to the cognitive sphere, others are the results of the impact of society (obvious obtrusion or mediated assimilation of social stereotypes, patterns, habits, beliefs, etc.): self-identity distortions, permeability perceived subject body boundaries; unstable self-appraisal with a high degree of responsiveness to the position and expectations of significant others; the predominance of the protective mechanism of splitting (physical and spiritual-psychological sphere, good and bad interjects of significant others, truly reality and a fantasy world of desires and aspirations), and idealization, depreciation, infantilization, devitalization as the predominant mechanisms of psychological protection.

As considered syndromes of perfectionists arise due to the influence of actual social principles (and they are situational, irrational, erroneous) and are elements of the individual's outlook, one can speak of perfectionism as an inadequate worldview.

Nowadays the main burden for a person is a psychological burden, as human lives in specific surroundings - in the space of meanings, understandings, representations, in a specific social reality, in the world of models and simulacra. They often have negative for the individual, psychological and physical manifestations, such as exaggerated demands for themselves, due to inadequate perception of the world, misunderstanding the world, themselves and their place in this world.

Earlier, we already applied to the theme of the philosophical comprehension of human's psychological and physical health, and we established that philosophy, as a kind of rational reflection, has the ability to provide a huge influence to the human's inner world, because of this, human gets strength and ability to resist the main destructive tendencies of contemporaneity.

So that, present-day investigations show that the introduction of the world are often mistakenly, and the ideal of human, all in all, today is imposed to the masses of people in order to make their dependent on shopping, behavior, appearance. Correcting the destructive forms of perfectionism is most efficiently by the way of forming adequate ideas of the world, decreasing the idealization of the surrounding world and yourself as a person.

Key words: *perfectionism, healthy perfectionism, destructive perfectionism, therapeutic function of philosophy, desire for perfection, ideal.*

References

1. Ben-Shahar T. (2013) Paradoks perfektsionista [Paradox of a perfectionist] Mann, Ivanov i Ferber; Moskva256 p.
2. Didenko N. S, Mihalchevskiy E. A. (2017) Naivnyiy perfektsionizm v informatsionnykh sistemah postindustrialnogo obschestva [Naive perfectionism in information systems of a postindustrial society] Obschestvo: filosofiya, istoriya, kultura. №8. P. 49-52. <https://doi.org/10.24158/fik.2017.8.10>
3. Zavada T. (2014) Osoblyvosti vzaiemovv'язku perfektsionizmu ta samoaktualizatsii osobystosti [Features of the relationship of perfectionism and self-actualization of the individual] Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia. №. 2.P. 31-34.
4. Ilin E. P. (2015) Rabota i lichnost. Trudogolizm, perfektsionizm, len [Work and personality. Workaholism, perfectionism, laziness] http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/35749/1/m_th_k.a.irgasheva_2015.pdf.
5. Kononenko O.I. (2014) Teoreticheskie modeli izucheniya perfektsionizma lichnosti v zarubezhnoy psikhologii [Theoretical models of the study of personality perfection in foreign psychology] <http://pem.esrae.ru/pdf/2014/2.sr./24.pdf>.
6. Landreva K. S. (2012) Perfektsionistskaya samoprezentatsiya obraza «Ya» v obschenii [Perfectionist self-presentation of the image of "I" in communication] Sovremennaya psikhologiya: materialy Mezhdunar. nauch. konf. Perm: Merkuriy, P. 51-55.
7. Larskih M. V. (2012) Teoretiko-metodologicheskie osnovy psikhologicheskoy kontseptsii formirovaniya konstruktivnogo perfektsionizma studenta [Theoretical and methodological foundations of the psychological concept of the formation of constructive student perfectionism] Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta MVD Rossii. №3. P.197-201.
8. Matveeva I. V. (2017) Nevroticheskii perfektsionizm kak yavlenie intolerantnogo vospitaniya [Neurotic perfectionism as a phenomenon of intolerant education] https://infourok.ru/doklad_na_seminare_nevroticheskii_perfekcionizm_kak_yavlenie_intolerantnogo_vospitaniya-379447.htm.
9. Paramonova V. V. (2009) Vysshie ustremleniya lichnosti: perfektsionizm kak patologicheskii fenomen [Higher aspirations of the individual: perfectionism as a pathological phenomenon] Razvitie lichnosti. №1.
10. Rybka N.M. (2016) Aktualizatsiia psykhoterapevtichnoi funktsii filosofii [Actuality of the psychotherapeutic function of philosophy] Filosofska antropolohiia, psykhoanaliz ta art-terapiia: perspektivnist vzaiemodii: pidkhid filosofskoi antropolohii yak metaantropolohii: zbirnyk naukovykh prats Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, 30–31 bereznia 2016. Za red. Khamitova N.V. K.: Interservis, P.139-141.
11. Rybka N.M. (2016) Praktychna filosofiiia u spravi adaptuvannia liudyny do suchasnoho svitu. [Practical philosophy in adapting a person to the modern world.] Filosofiiia ta humanizm.№. 4. Odesa: ONPU, №2(4). – P.84-93.
12. Horni K. (1993) Nevroticheskaya lichnost nashego vremeni. [The neurotic personality of our time] M.: Progress, 480 p.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2017

УДК 101:811.111

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ МОВИ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ АНГЛОМОВНОЇ ФІЛОСОФІЇ Янушевич Ірина

Відмінності у філософських дискурсивних стратегіях відображаються на особливостях філософських текстів, аналіз яких потребує різноманітних підходів, у тому числі лінгвістичного. Однак лінгвістична філософія стикається із проблемою «недосконалості» природної мови як адекватного засобу філософської рефлексії. У статті було показано, що англійська мова для цих цілей розташовує найбільш оптимальними ресурсами.

Ключові слова: *філософський дискурс, мова філософії, засоби філософської рефлексії.*

Філософське знання багатоліке, воно реалізується в текстах, часом непорівнянних один з одним, але щораз справді філософський текст заперечує сам себе. Його завдання – запустити, підсилити механізм сумніву, філософської рефлексії. Труднощі розуміння філософських текстів нерідко пов'язані з тим, що в них перехрещуються, накладаються й заперечують один одного різні види дискурсивних стратегій. Розвиваючись у відомому змісті автономно, кожний дискурс окремої філософії одночасно є складовою частиною інтелектуального простору англійської філософії. Із цього можна припустити існування загальних дискурсивних параметрів ряду англійських філософських текстів, а також по-новому глянути на проблему сучасної філософської мови.

Із приводу необхідності створення особливої філософської мови, вільної від повсякденності, в аналітичній філософії була розгорнута ціла дискусія. При цьому одні її представники пропонували замінити менш ясні мовні вираження більш чіткими й зрозумілими (Дж. Мур), інші – взагалі «перевести» на штучну мову вираження природної мови з метою прояснення логічної структури останнього та лежачих у його основі онтологічних допущень (З. Карнап, Н. Гудмен, В. Куайн), треті слідували традиції прагмалінгвістичного аналізу пізнього Л. Витгенштейна, тобто виявляли способи вживання мовних виражень, розкривали джерела «збоїв» у роботі мови – основної причини філософських дилем (Г. Райл, П. Стросон). Однак визнаючи «недосконалість» природної мови як інструмента філософської рефлексії, логічна філософія так і не змогла створити винятково логізовану метамову філософії.

Є підстави припускати, що саме англійська мова філософії є певним виключенням серед інших природних мов. Мова англійської філософії в меншій мірі, ніж інші національні мови наділена «недосконалостями», про яких говорить логічна філософія, і надає унікальні ресурси для максимально точної передачі філософської рефлексії. Наприклад, Л. Витгенштейн уважав, що занурена в національну (англійську) мову, філософія існує у своєму природному середовищі, що спонукало і самого геніального філософа в пізній період його творчості перейти на написання своїх робіт англійською мовою. Стилістично нейтральною англійською мовою користуються й сучасні філософи інших

європейських країн, при цьому властиві англійському специфічні форми підносяться ними як особливості філософського стилю. І, напевно, не безпричинна більшість ідей технології філософствування існують в книгах англійською мовою, яка у двадцятому сторіччі стала універсальною мовою інтелектуального дискурсу.

Поліваріативність філософських дискурсів приводить до того, що по суті чіткого й загально визнаного визначення «дискурсу», що охоплює всі випадки його вживання, не існує, і не виключено, що саме це сприяло широкій популярності, придбаній цим терміном за останні десятиліття. Найбільше чітко виділяються три основні класи вживання терміна «дискурс», що співвідносяться з різними національними традиціями й внесками конкретних авторів.

Оскільки традиційно філософський дискурс характеризується логічною універсальністю, то одне з основних понять цього терміна зв'язується з особливим ідеальним видом комунікації, який здійснюється в максимально можливій відстороненій від соціальної реальності, традицій, авторитету, комунікативної рутини й т.п., що й має метою критичне обговорення й обґрунтування поглядів і дій учасників комунікації. Його можна назвати «дискурсом раціональності», саме ж слово «дискурс» тут явно відсилає до основного тексту наукового раціоналізму – «Міркування про метод» Р. Декарта (в оригіналі – «Discours de la methode», що при бажанні можна перевести і як «дискурс методу»). Пізнавальні здатності філософії в цьому випадку зосереджені на проблемах логічної послідовності міркувань дослідника.

Разом з тим, відносно того факту, що оповідальна форма викладу становить фундаментальну основу філософських спроб описати природу, соціум і людину, на рівноправних початках з раціоналістичним трактуванням філософського дискурсу виступає нарративна форма пояснення природи філософського дискурсу як самої природної форми його існування. Нарратив перебуває в ряді понять, актуалізованих «лінгвістичним поворотом» в історії філософії, і в цей час претендує на міждисциплінарний статус у гуманітарних науках.

Нарративна форма, на відміну від строгих форм знання, допускає усередини себе множинність «язикових ігор». Тому представники структуралізму і постструктуралізму, звідки й беруть початок нарративні трактування філософського дискурсу, уважали, що мова, передуючи буттю, конструює його. Проте, відповідно до цього вчення мова існує не для вираження філософських ідей, вона не є основою пізнання буття й ніяк не пов'язана із зовнішнім світом. Мова не підпорядковується законам логіки та суперечлива по своїй природі: у ній закладена нестабільність значень, двозначність, постійні семантичні зміни, великий обсяг етимології, ідіоматики і т.д.

Безумовно, проблема співвідношення та диференціації цих двох діаметрально протилежних трактувань поняття філософського дискурсу значима не тільки для певної епохи розвитку філософського знання. Філософія як строго логічна та несуперечлива система знань із чіткими дефініціями з одного боку, і філософія як міркування, дескриптивна форма філософського дискурсу – з іншого, співіснували завжди в контактах і конфліктах. Адже, якби не було

поетичного стилю діалогів Платона, то, як знати, відбулася б чи ні сама «філософська раціональність»? «Процес філософської творчості завжди містить кілька рівнів рефлексії, кожному з яких відповідає свій спосіб формування філософських категорій. Однак ці рівні (або етапи) народження та формування філософських концептів цілком можуть бути віднесені до філософського процесу будь-якої епохи, а також до індивідуальної філософської творчості» [1; с. 200].

Крім того, стислість, образність та символістика – не кращі засоби для цілісного, багатоаспектного, семантично прозорого (точного, ясного, певного) і логічно послідовного розгортання змісту філософських концептів. І це означає, що нарративний стиль дискурсу не доречний лише на тій стадії філософського процесу, який представляється як етап раціоналізації. Для останнього більш адекватним є та буде існувати науково-прозаїчний стиль дискурсу, і критичні зауваження на адресу нарративу в цьому випадку виявляються доречними.

Інша справа, що в справжній період вплив цих різних типів філософського дискурсу один на одного стало заходити «занадто далеко» і на порядку денному з'явилася проблема розмивання границь між ними. Але саму появу цієї проблеми не слід сприймати як симптом дискурсивного синтезу. Вона пояснюється інакше в логіці свого часу і, насамперед тим, що протягом двох останніх сторіч філософія стала розпізнавати як свого союзника (або конкурента) у сфері виробництва знання художню літературу, виявляючи в ній усі нові пізнавальні ресурси. Крім того, справедливим є й той факт, що логічна коректність міркувань дискурсу в будь-яку епоху не гарантує безумовного прийняття адресатом їх висновків, навіть якщо посилки не зазнають сумніву, оскільки переконуючий потенціал таких міркувань перебуває в прямій залежності від рівня логічної культури адресата.

Своєрідним вододілом між цими протилежними стилями філософського дискурсу, може служити властиво лінгвістичний підхід до розуміння та уточненню суті філософських міркувань, у яким проглядаються спроби уточнення і розвитку традиційних понять мови, тексту та діалогу. Перехід від поняття мови до поняття дискурсу у свій час було зв'язано із прагненням ввести в класичне протиставлення мови та мовлення, що належить Ф. де Соссюру, деякий третій член – щось парадоксальним образом і «більш мовне», ніж сама мова, більш формальне і тим самим «більш язикове» [2; с. 40-45].

Таке розуміння терміну «дискурс» презентовано головним чином в англійській науковій традиції, де дискурс зв'язують із такою активністю в мові, яка відповідає специфічній мовній сфері та має специфічну лексику. Крім того, продукування дискурсу здійснюється за певними правилами (синтаксису) і з певною семантикою. Дискурс тим самим створюється в певному значеннєвмі полі та передає певні змісти, він націлений на комунікативні дії зі своєю граматикою. Вирішальним критерієм дискурсу виявляється особливе мовне середовище, у якому створюються мовні конструкції. Тому сам термін «дискурс» вимагає відповідного визначення – «політичний дискурс», «науковий дискурс», «філософський дискурс». Відповідно до цього розуміння дискурс — це «мова в мові», тобто певна лексика, семантика, прагматика й синтаксис, що виявляє себе в актуальних комунікативних актах, мові та текстах.

Вплив цих факторів позначається на прояві національної специфічності філософського дискурсу в європейських мовах. І хоча, приміром, Ж. Дерріда заперечує наявність окремих національних «філософських пейзажів», які дозволили б установити просту відповідність між національною філософською традицією і мовою в повсякденному змісті цього слова, позначені позиції знаходять своє підтвердження (так само як і заперечення) у мовних фактах різномовних філософських дискурсах [3; с.8-9]. Безумовно, що визнання специфічності кожної національної метамови означало б розпад світового інтелектуального дискурсу філософії по національних мовних ознаках, і як наслідок значний проблеми в області перекладу філософських текстів і в цілому в міжкультурній комунікації.

У цілому для лінгвістичного дослідження дискурсу філософії представляє широке поле досліджень: невизначеність термінів, відсутність одноманітної організації тексту, змішання строгих і пливучих композиційних форм, розмитість термінологічних дефініцій, імплікативність підтексту, насичена діалектність, поліжанровість, – усі ці характеристики філософського тексту наближають філософський дискурс до художнього дискурсу. Із цього випливає, що в якійсь мірі лінгвістичний аналіз тут все-таки доречний. А лінгвістичний ресурс англійської мови досить гнучкий, щоб відповідати запитам філософського міркування. Розглянемо, як це реалізується практично.

Як правило моделювання часу в мові безпосередньо зв'язане із множинністю моделей часу, присутніх у повсякденній свідомості людей і відбитих у мові часу. Традиційно у філософії час виступає в якості об'єктивної та загальної форми існування матерії, що рухається, внутрішньо властивий їй. Разом з тим, сутність часу можна розкрити лише у відношенні його до людини, і тому у філософським розумінні час – це ще й форма «інтуїції», що відповідає людському внутрішньому почуттю. Об'єктивність часу, що втримується в соціальних діях, невіддільна від його сприйняття та концептуалізації. Англійська культура відноситься до «монохронного» типу (що має на увазі чітке планування часу, у відмінності, наприклад, від східної – «поліхронної», що акцентує увагу на спілкуванні з людьми, налагодженні зв'язків, родині). Напевно, тому досить непростою, а головне – незвичайною для жителів континентальної Європи та інших частин світу, є дієслівна система англійської мови.

Для філософського міркування важливо, що основною змістовною та граматичною категорією в англійській мові є дієслово і дієслівне семантика, що відображає реальне (колективно-індивідуальне) уявлення про цінність позначувану лексемою (адже лексема включає різні значеннєві варіанти слова, що залежать від контексту, у якому це слово вживається), отже, інструментарій англійської мови такий, що уможливує виразити різні значення найважливіших для філософії категорій. Наприклад, тяжіння англійської граматики до використання форм продовженого дії (Continuous time), а також до субстантивзації дієслівних форм і номіналізації висловлень, адекватно вербалізує одну з найважливіших онтологічних категорій філософії – категорію «буття», «небуття», «становлення», а також згадану раніше категорію «часу».

Досить згадати, що основу грецького мислення, звідки бере початок проблематика центрального філософського поняття «буття» (і похідних від нього – сутність, існування, субстанція), формує детермінована властивостями грецької граматики опозиція понять «буття – становлення», де «буття» пов'язане з розумінням незмінності та істинності речі, а становлення – зі зміною в часі. Для грецького мислення та мислення тих культур, які успадковують його, час пов'язаний зі зміною і таким чином, з неістинністю, з нефіксованістю. Адже істина фіксована та незмінна, а тому винесена за межі часу. Занурене в потік часу змінюється, і ніяку річ не можна схопити в її істинності, не піднявшись над цим потоком.

Звертає на себе увагу, що в східних, а також у російській та українській мовах багато похідних від дієслів слів, які для всякого філософського міркування є базовими категоріями (наприклад, розуміння з'ясування/усвідомлення, мислення/ міркування) не мають семантики часу, тобто описані так званими девербативами процеси в цих мовах винесені за межі часу. Через те, що семантичне поле всякого дієслова репрезентує принцип концептуалізації зовнішнього світу, мабуть, що відбити присутність у мовній і філософській свідомості грецьких філософів тимчасової семантики найбільш адекватним способом при перекладі давньогрецьких текстів можливо англійською мовою.

По цій же причині при перекладі англійських текстів російською або українською можуть виникати проблеми розуміння. Наприклад, уживаний Дж. Локком термін «understanding» у назві його роботи «Досвід про людське розуміння» російською мовою переведене словом «розуміння», а як підібрати російським словам «думать», «мнить», «мудрствовать» англійські еквіваленти? Принципові відмінності в способах збагнення реальності констатують той факт, що змістоприпущення, закладене в англійській мові як мові аналітичного типу об'єктивно більш точно дозволяє вибудовувати локковську теорію походження ідей з почуттєвого досвіду.

Саме Локк своєю роботою «Advancement of learning» перервав традицію написання філософських текстів на латині, представивши все багатствоіманентно властивих англійській мові особливостей, які можуть успішно служити цілям вербалізації філософських концептів. Він також увів велику кількість термінів, що стали базовими категоріями методології і теорії пізнання, таких як: general theory of science, empiricism, structured modes of action, things as they appear, the doctrine of twofold truth, doctrine of the two worlds, mind idols, crooked mirror, proofs and demonstrations і ін.

Для порівняння потрібно відзначити, що переклад, наприклад, текстів німецької класичної філософії, яка в значній мірі зорієнтована на текст і особистість та припускає використання системи штучних понять, що не допускають спрощення, багатьма перекладачами на англійську мову асоціюються як принципово неможливі. Наприклад: німецьке слово Wissenschaft цілком можна перевести як science, але в текстах по епістимології такого перекладу недостатньо; або Geisteswissenschaften – «науки про дух», «гуманітарні науки» – термін, який виник при перекладі на німецький міллевського терміна «moralsciences», однак той зміст, який він придбав у В.

Дільтея та у німецькій філософії ХХ століття, робить його неперекладним, у тому числі і на англійську мову.

Словотворча та граматична природа мови німецької класичної філософії така, що вона не створює «фонованого знання» у деяких романських мовах, а, отже, і культурно-конотативної тотожності між німецькою та англійською філософськими традиціями класичного періоду. Тому англомовний переклад німецького філософського тексту нездійснений без великих виносів і перекладацьких коментарів, якими бувають, наприклад, англійські коментарі до Г. В. Ф. Гегеля, або коментарі на італійському й французькому мовах до М. Гайдеггера. Багато німецьких філософів (такі як М. Гегель, В. Дільтей, І.Фіхте, М. Гайдеггер, Ф. Шеллінг), а, що також випробував вплив німецької традиції Ж. Деррида, вважаються важкодоступними для перекладу на інші мови. Однак уже такі німецькі філософи як, приміром, Л. Вінгенштейн, Р. Карнап, Є. Мах, Ф. Фреге, чий мовний переваги демонструють постмодерністську тенденцію до спрощення мови філософії, досить успішно переводяться на інші європейські мови.

Нічого подібного не виникає, коли маємо справу з перекладом робіт англійських мислителів. Англосаксонська філософська професійна мова, що випробувала вплив раселовско-фрегевської формальної логіки створює унікальний ресурс для вираження філософської рефлексії. У тому числі такі граматичні форми як герундій, причастя теперішнього часу та форми продовженого дії англійської мови є прекрасними засобами для вираження динамічності й процесуальності філософського стилю, дозволяють у потрібних випадках мінімізувати суб'єкт-об'єктну дихотомію, а також виразити рефлексію над самими подіями, а не над фактами.

«It is easy to understand how such a view originated, but it is not so clear why it should be considered to be a particularly pious or reverent attitude. Why should Nature seem more wonderful to us if she cannot be known completely? Surely she does not wish to conceal anything on purpose, for she has no secrets, nothing to be ashamed of. On the contrary, the more we know of the world the more we shall marvel at it; and if we should know its ultimate principles and its most general laws, our feeling of wonder and reverence would pass all bounds. Nothing is gained by picturing God as jealously hiding from his creatures the innermost structure of his creation, indeed, a worthier conception of a Supreme Being should imply that no ultimate boundary should be set to the knowledge of beings to which an infinite desire of knowledge has been given. The existence of an absolute ignorabimus would form an exceedingly vexing problem to a philosophical mind. It would be a great step forward in philosophy, if the burden of this bewildering problem could be thrown off» [6, 14].

У свою чергу, категорія пасиву, щедрість словникових запозичень, свобода суфіксальних способів утворення абстрактних іменників створюють прекрасні можливості для передачі тонкощів дискурсивних стратегій, про яких говорилося вище.

«The laws of the phenomena of society are, and can be, nothing but the laws of the actions and passions of human beings united together in the social state. Men, however, in a state of society, are still men; their actions and passions are obedient to

the laws of individual human nature. Men are not, when brought together, converted into another kind of substance with different properties» [6; 19].

У силу зазначених характеристик англійська мова перетворилася в пріоритетну мову спілкування філософів, а знання, наприклад, німецькою поступово перестає бути обов'язковим для професійного філософа.

Список літератури:

1. Коротков Е.А. Специфика философского дискурса: логико-эпистемические заметки/ Е. А. Коротков// Гуманитарные науки. – Воронеж: ВГУ, №1. – С. 193-204.
2. Соссюр Фердинанд де. Курс общей лингвистики/ Фердинанд де Соссюр. Пер. с французского.– М.: Едиториал УРСС, 2004. — 256 с.
3. Деррида Ж. Есть ли у философии свой язык? [Электронный ресурс] /Ж.Деррида // Электронный альманах о человеке. - Antropolog.ru, 2011.–: <http://www.antropolog.ru/doc/library/derrida/derrida>
6. Schlick Moritz Unanswerable Questions /Moritz Schlick //The Philosopher, Volume XIII, 1935. – <http://www.the-philosopher.co.uk/moritz.htm>

Янушевич Ирина

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФСКОЙ РЕЧИ В ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ФИЛОСОФИИ

Различия в философских дискурсивных стратегиях отражаются на особенностях философских текстов, анализ которых требует разнообразных подходов, в том числе лингвистического. Однако лингвистическая философия сталкивается с проблемой «несовершенства» естественного языка как адекватного средства философской рефлексии. В статье было показано, что английский язык для этих целей располагает наиболее оптимальными ресурсами.

Ключевые слова: философский дискурс, язык философии, средства философской рефлексии.

Yanushevych Iryna

PROBLEMS OF MODERN PHILOSOPHICAL LANGUAGE IN INTELLECTUAL SPACE OF ENGLISH-SPEAKING PHILOSOPHY

Distinctions in philosophical discursive strategies are reflected on the characteristics of philosophical texts, which analysis requires various approaches, including linguistic approach. However, linguistic philosophy runs into the problem of «imperfection» of human language as an adequate mean of philosophical reflection. In this paper it was shown that English language for these purposes has the most optimum resources.

In continental philosophy, language is not studied as a separate discipline, as it is in analytic philosophy. Rather, it is an inextricable part of many other areas of thought, such as phenomenology, semiotics, hermeneutics, Heideggerian ontology, existentialism, structuralism, deconstruction and critical theory. The idea of language is often related to that of logic in its Greek sense as «Logos», meaning discourse or dialectic. Language and concepts are also seen as having been formed by history and politics, or even by historical philosophy itself.

The field of hermeneutics and the theory of interpretation in general, has played a significant role in 20th century continental philosophy of language and ontology beginning with Martin Heidegger. Heidegger combines phenomenology with the hermeneutics of Wilhelm Dilthey. Heidegger believed language was one of the most important concepts for Dasein. Heidegger believed that language today is worn out because of overuse of important words, and would be inadequate for in-depth study of being (Sein). With such new concepts as Being-in-the-

world, Heidegger constructs his theory of language, centered on speech. He believed speech (talking, listening, silence) was the most essential and pure form of language. Heidegger claims writing is only a supplement to speech, because even a reader constructs or contributes one's own «talk» while reading. The most important feature of language is its projectivity, the idea that language is prior to human speech.

Keywords: philosophical discourse, language of philosophy, means of philosophical reflection.

References

1. Korotkov E.A. Spezifika filosofskogo diskursa: logiko-epistemicheskiye zametki [Specifics of a philosophical discourse: logiko-epistemic notes], gumanitarnije nauki, Voronezh, VGU, №1. – p. 193-204.
2. Sossur Ferdinand de Kurs obzhej lingvistiki [Course of the general linguistics],– Moscow, Editirial URSS, 2004. — 256 p.
3. Derrida J. Jest li u filosofii svoj yazik? [Does philosophy have it own language?] available at: Antropolog.ru, 2011,.; <http://www.antropolog.ru/doc/library/derrida/derrida>
6. Schlick Moritz Unanswerable Questions /Moritz Schlick //The Philosopher, Volume XIII, 1935. – <http://www.the-philosopher.co.uk/moritz.htm>

Стаття надійшла до редакції 19.11.2017

HOW HAS THE WEB CHANGED OUR PERSONALITY?

Matthias Kolonko

The shown aspects of in uence on human personality draw a dark, even dystopic picture of the future of human mankind. Despite all the good aspects of the Web, it seems to be a catalyst or even an ampli er of the bad habits of mankind like laziness, disinhibition, aggression or bias. Personally, I have to admit that these developments are scaring - especially when we talk about the way people deal with each other more and more hostile using hate speech and the like. It points into a gloomy future if these developments intensify

Keywords: Web, hate speech, social bubble, social networks

The World Wide Web has created a tremendous change in the way human beings are living their lives. We all have access to enormous resources making it so much easier to cope with certain situations then a few years ago (e.g. doing bank transactions at home online or buy special items via the Web).

But how did this vast progress e ect human personality? This essay illuminates the approaches from as a starting point with scope on human personality. It will reveal that the topics outlined there also pose challenges to the personal development of mankind which are to overcome.

The Networked Mind

Paul R. Smart extends the «Extended Mind» hypothesis (Clark and Chalmers, 1998) to the World Wide Web creating «The Web-Extended Mind» hypothesis [HM14, ch. 8]. Halpin, Clark and Wheeler go beyond that approach introduc-ing the idea of «the Web as Collective Intelligence" [HM14, ch. 2, par. 6]. The example of Otto (a mentally impaired agent) and Inga (a regular agent) intro-duced originally by Clark and Chalmers is impressively extended to support this view where both agents make use of the same representation via the Web making the action of one agent in uencing the actions of the other agent when Inga marks the original entry as closed because of a construction site and an-other entry as main entrance. Otto then makes immediately use of this change of the common representation and nds the new entry.

In fact, the argumentation can not be dismissed that two people making use of the same information resource like an online map «share a single representation» and therefore to a certain extent «cognitive state»[HM14, ch. 2, page 26]. This theory has entered the eld by now with the online map systems provided by Google, Bing and the like. And yes, it is absolutely obvious in this example that the intelligence of one person (Inga) can manipulate this representation that all users share and hence in uence the decisions in their minds.

But personally, I would not call this «Collective Intelligence», especially reconsidering what Bringsjord and Govindarajulu worked out about intelligence with respect to the Web ([HM14, ch. 9]), which could be resumed as a rhetorical question: Is it really intelligence when I make use of the production of the intelligence of someone else? Hence, the approach of the «Web-Extended Mind» seems more valid. I would rather speak of what I would call a «networked mind». The minds of people are

connected via the Web as a vast network. It is this "many-to-many" characterization that Stefaneas and Vandoulakis describe when analyzing the Web as "proving" tool ([HM14, ch. 10, par. 3.1, p. 152]). They share representations, thoughts and ideas working together on and making use of them. The border to a collective intelligence is not reached yet, but for our personality the idea of collaboration and information sharing regardless of physical distance has become the common case and we are starting to get used to the possibility of doing that in a vast network with public access for everyone instead of only interacting with people of our personal environment, so only a certain group of persons interact. "The Web-Extended Mind" where we can outsource and rely on certain cognitive state and share it, has already become true.

The Laziness of the Human Mind

What sounds so enthusiastic and promising about the "Web-Extended Mind" also carries some risks. It is pretty comfortable to outsource certain parts of what our mind contains, especially knowledge. As Halpin, Clark and Wheeler state: "Humans have difficulty maintaining any sort of coherent memory (. . .). Technology allows this weakness to be turned into a strength (. . .)."[HM14, ch. 2, p. 26] This argument is definitely undeniable. But when you think this through to the end, human kind must be aware of that strength turning into a weakness again! Otherwise, it will become a complete fail when all people leave all remembrance to technology. It involves the danger that outsourcing all memory to the Web and relying on it creates the possibility of not being able any more to distinguish which information is valid and trustworthy and which is not. We lose the freedom to decide on our own what we accept as reality and leave it to a black box not knowing any more where the information is coming from.

To apply this to the example of Chalmers and Clark about Otto and Inga: While the impaired Otto has no other choice to rely on the information his hand-held device offers him, Inga might become simply too lazy to remember herself the right way to the museum and looks it up just like Otto does. And as she becomes more and more lazy, Inga will start to follow the way to the map each time without questioning the route, because she won't remember how she went there last time. If we assume a bad agent, Mister X, who manipulates the information on the map with bad intentions (maybe to create chaos on the streets or guide people to his own museum), Inga would simply follow this and could not correct the wrong information as she wouldn't remember. Of course, this is an exaggeration. But it shows the danger of laziness creating people who can't question critically any more.

Laziness is part of the human personality and everybody has to be careful with this part all the time not to take over. Especially, when the Web lures us to enforce this essence by making it so easy.

The fact that this is not just scare stories, but beginnings are already visible can be seen in everyday life. In Germany you can find more frequently the saying "Wissen heißt wissen wo's steht!" (Knowledge means knowing where it is located!) The verse "Google is my professor!" from the song "Now Generation" of the band "The Black Eyed Peas" [Pea09] is also indicative for this current development. Hence, the Web enforces laziness as part of our human personality.

Human Perception of the (Non-)Digital World

Another field of our personality that underwent a change to some extent is the

perception of the digital and non-digital world. The essay of Yuk Hui about "What is a Digital Object"[HM14, ch. 4] already shows that people start to perceive digital objects not as plain data represented through bits and bytes, but as an incarnation of what they represent or even as real independent objects of our world that people use.

Moreover, Johnny Saker refers to the «extravirtual» (meaning the world outside the web - our «regular physical world») and the «intravirtual» (the virtual world we see inside the Web) and points out «the importance of being clear about the intravirtual and extravirtual consequences of our actions, and the corresponding placement of conditions of satisfaction».[HM14, ch. 11, p. 179]

Saker describes virtual worlds as not being only bits and bytes but as being what these bits and bytes represent. This idea becomes very clear when thinking about "Second Life" - a system that creates a whole virtual world where people interact inside with each other using human avatars. They even create this virtual reality by building their own buildings, cities and infrastructure. They pay and earn money there. It is a complete own society as a virtual world in the Web.

These explanations prove that for humans the borders between the virtual and the physical world start to blur. We accept both worlds as reality and interact with them likewise. The perception is of course «observer dependent» as Saker puts it [HM14, ch. 11, p. 179]. This leads to a different way how different people perceive the virtual world.

Saker's example of the virtual rape [HM14, ch. 11, p. 176] shows pretty clear what is meant by the «observer dependent» perception. Both, perpetrator and victim, perceive virtual avatars as existing items and interact with them. But while the perpetrator sees the avatar and the whole virtual world as a kind of parallel world or a lifeless model of a world, the victim goes even further in its perception seeing the virtual world as part of our world as a whole and breaks down because of sympathizing for the avatar. Still, the perpetrator executes interactions with the avatar in the virtual world as with a real person. He wouldn't do these actions in the real world as he is held back by the conventions of our social and legal rules as he acts as a regular member of our society. However, he seems to live his fantasies here freed from all social conventions. Hence, the virtual world is perceived as reality by both. And the fact that virtual worlds like «Second Life» or «World of Warcraft» are populated by an enormous amount of people shows that this is not only a singular phenomenon.

But doesn't that hold true for the physical world as well? Isn't it the regular case that different people can have different opinions about the same issue. And to stay with the example about the virtual rape: If you look at psychopathic persons, you can see that they also have this kind of different perception when observing the physical world. What the virtual perpetrator is doing only virtually, because he does not see a misconduct in his virtual actions, applies equally to a psychopath as he or she can not see a misconduct in his real actions, although they are socially and legally not acceptable.

When we accept this coherence and look at the other presented facts, it shows that our personality changed indeed in a way that we integrate the virtual world and the physical world as one continuum.

The Social Bubble

The essay of Thomas W. Simpson about «Evaluating Google as an Epistemic Tool»[HM14, ch. 7] reveals another development in human personality in u-enced by the Web. Among his dimensions of assessment for an epistemic eval-uation, "objectivity" and its restrictions stand out for the considerations about human personality. He points out that the current trend of "personalization" threatens objectivity although authority prioritization is given. The problem he depicts here is that through personalization an agent receives indeed valid information, but only that kind of valid information that he is interested in, i.e. information he wants to hear. But if you ignore certain valid information on a topic, you might recognize only half of the truth. This inevitably leads to bias. Although all received information is valid, the picture in the receivers mind is still incorrect.

Parts of the Web can formalize that. And the problem here lies in the fact that by this the agent becomes ignorant of information without purpose. A web user searching for information is presented «personalized» results for his search, meaning that the user is presented ltered information by evaluating interests based upon previous behavior. Hence, instead of seeing all relevant aspects to a topic, the user sees only information he or she was interested in in the past (and so should be still interested at present) - or in other words: Information, arguments or opinions he or she liked. Hence, a formalized process «decides» what the user is interested in and the other side of the coin remains unseen without the user probably being aware of this. This creates a feedback loop of self-reinforcement of ones own point of view by which he or she nally only sees what is appreciated and does not see any other evidence than that of what supports his or her own point of view.

Hence, we start to encapsulate ourselves within a «social bubble» as a group of persons that have the same ideas and follow the same argumentations. We don't look beyond the box anymore and start to see people with deferring opinions as eccentric or even as enemy and we don't accept them anymore. As an example, the New York Times published an article on this phenomenon showing the reasons and the consequences about this encapsulation.([Hes17]) And we can nd a lot more evidence for this. A thorough scienti c research on that would be adorable.

This development of human personality encapsulating into ones own comfortable group of consent is somewhat dangerous as it enforces a split between people and open dialog is replaced by mistrust, aggression and hatred. Every-one should become more aware of this problem when using tools like Google that propagate personalization as a feature. And it is also the responsibility of those operators of these tools to confront themselves with the dangers of this «feature» and nd ways to limit the consequences.

Social Exhibitionism

Speaking of social activities - what's also recognizable is the tendency of a blurring between public and private issues in the web. E.g., the German data protection o cers nd that Facebook is breaking German data protection law on purpose and as part of their business model.[Wei12] Facebook's founder Mark Zuckerberg openly admits that he does not hold any privacy. He calls it outdated.[Joh10]

Coming to the question of human personality, we can nd many evidence on the web where people publish their everyday actions and partly intimate details of their

live publicly on their Facebook page, Twitter or Instagram as if they were friends with the whole world. This becomes especially vital for the younger generations that have never known a live without the Web. For them it is socially accepted and normal to share private live in the Web and it is even socially disapproved not to do so. At the worst, one feels obliged to follow this social pressure or it becomes even a competition between individuals. This leads to a "social exhibitionism" revealing all private life to the public.

Hence, Zuckerberg seems to be right. Or was it perhaps his statement that initially created this social pressure to publish all private life on the Web?

However, it is a fact that we accept more and more that publishing our private life is somewhat «normal». And the actions of Facebook as a very central part of the «Social Web» enforce that development. Everybody, who has a Facebook account can tell of everyday system requests like «Do you want to post an update?» or memories presented to you to «re-post». The way Facebook tries to make user present themselves to the world intensi es on the one hand, while their e orts to protect the data stays in the background and gets more and more complicated. If you have a look at the privacy settings you can see that it is partly hard to tell which setting will have which consequences on publishing. And even more dangerous: Some settings have consequences for the posts of other people. Hence, if a «friend» on Facebook has a wrong setting, you will be exposed without wanting that.

What sounds pretty technical and far away from the philosophical view of human personality is the description of the path, why human personality starts to accept why it is «OK» to open ones private life to the public: While it is hard and complicated to have the correct settings so the people you want to get your posts, Facebook demands you to post your life all the time. Hence, we give up to hide as it gets too complicated accepting that we just cannot do anything about it. And so we accept the «Social Exhibitionism» as normal.

The Disinhibition of the Human Character

The most disturbing development in human personality that we could observe for the last years is an increasing disinhibition of the human character. The example about the virtual rape mentioned before is a rst indicator. One might discount it as a crude joke, but if looking at it from what we know today, it is more a start of a development that we can see until today.

It is signi cant that the term «hate speech» has manifested over the last months. It describes the way people write about others extremely aggressive and full of hate. They tell lies about them and insult people extremely rude. It is also signi cant that a few years ago, people did this anonymously using a pseudonym account or no name at all when posting those messages. But lately people do this openly showing their real name and seem to have no fear of any consequences. This can be observed clearly at the example of journalists that are confronted more and more with hate speech as reaction of people that do not agree to their writings. It is remarkable that this has become such a big problem already that German public service television started the campaign "Sag's mir ins Gesicht!" («Tell it to my face!»)[Kra17b] where journalists try to face the hate speech writers directly. It is astonishing and also a good prove how the Web in uences the personality that when the asynchronous character of writing posts in

the Web is abandoned and people have to tell things right to their opponent's face, the hate speech vanishes.[Kra17a]

One of the reasons for this kind of disinhibition might be again the aforementioned "Social Bubble" where people only accept the information they want to hear and by doing so reinforce themselves and others that have the same opinion which as already suggested leads to massive hatred which finds its way in the Web. And the fact that people start to post their messages openly with their real names shows that this is indeed a disinhibition of the human personality as those people seem to feel that it is their right to do so and it is OK to do so.

Another maybe quite delicate example that can be presented is the disinhibition of sexual desires. A humorous prove for this is a song from the musical "Avenue Q" titled «The Internet is for Porn»[LMW03]. As it is with most satirical plays, there is some truth in it and indeed the number of web pages of this genre established early in the Web and has reached an absolutely remarkable amount.[Bra17] The biggest problem about this kind of disinhibition lies especially in the possibility of obtaining material anonymously that is definitely not legal like e.g. child pornography. Hence, this disinhibition abandons the distinction between what is ethically right or wrong.

Conclusion

The shown aspects of influence on human personality draw a dark, even dystopic picture of the future of human mankind. Despite all the good aspects of the Web, it seems to be a catalyst or even an amplifier of the bad habits of mankind like laziness, disinhibition, aggression or bias. Personally, I have to admit that these developments are scaring - especially when we talk about the way people deal with each other more and more hostile using hate speech and the like. It points into a gloomy future if these developments intensify.

But we should not forget that the Web altered the human perception of the world. It helps to find information and communicate with people all over the world. It can augment our physical reality and create even virtual realities that can become part of our everyday life. It is definitely not exaggerated to talk about a revolution in communication technology.

And as we have seen with the industrial revolution as a predecessor revolution of that kind, mankind has to undergo a development and adaptation process to cope with the challenges this revolution brings. The initial enthusiasm about this revolution makes us blind to these challenges at the beginning and we jump on these new and fascinating opportunities. We learn only now what these challenges are and slowly start to cope with them. The Web is a great innovation with great potential. This must be enforced by disputing the challenges clearly and finding ways to overcome the negative influences.

Obviously, the influences through the Web on human mankind have a great impact on our personality as we have seen in this essay and most of these influences are not desirable and should be restrained so that the positive aspects of the Web creates an amplification of the positive characteristics of human mankind. As it has been so often, we have to become aware of our own personality and the influences and find the right way and not let us distract by possibilities that offer the easy way.

References

- [Bra17] Fabrice Braun. "Fabian Thylmann im Interview: Haben wir nicht früher alle irgendwelche Sexheftchen angeschaut?" In: Süddeutsche Zeitung (Aug. 9, 2017). url: <http://www.sueddeutsche.de/digital/fabian-thylmann-im-interview-haben-wir-nicht-frueher-alle-irgendwelche-sexheftchen-angeschaut-1.3622454>.
- [Hes17] Amanda Hess. "How to Escape Your Political Bubble for a Clearer View". In: The New York Times (Mar. 3, 2017). url: <https://nyti.ms/2lmrmp>.
- [HM14] Harry Halpin and Alexandre Monnin, eds. Philosophical Engineering, Toward a Philosophy of the Web. Blackwell Publishing Ltd and Metaphilosophy LLC, 2014. isbn: 978-1-118-70018-1.
- [Joh10] Bobbie Johnson. "Privacy no longer a social norm, says Facebook founder". In: The Guardian (Jan. 11, 2010). url: <https://www.theguardian.com/technology/2010/jan/11/facebook-privacy>.
- [Kra17a] Anna-Mareike Krause. Tagesschau-Aktion "Sag's mir ins Gesicht" - Für eine bessere Gesprächskultur. June 2, 2017. url: <https://www.tagesschau.de/inland/sags-mir-ins-gesicht-113.html>.
- [Kra17b] Anna-Mareike Krause. Tagesschau-Aktion zu Hatespeech - "Sag's mir ins Gesicht". May 28, 2017. url: <https://www.tagesschau.de/inland/sags-mir-ins-gesicht-101.html>.
- [LMW03] Robert Lopez, Je Marx, and Je Whitty. Avenue Q / The Internet Is For Porn. 2003. url: <https://youtu.be/LTJvdGcb7Fs>.
- [Pea09] The Black Eyed Peas. Now Generation (from the album "The E. N.D."). 2009.
- [Wei12] Thilo Weichert. "Datenschutzverstoß als Geschäftsmodell { der Fall Facebook". In: Datenschutz und Datensicherheit - DuD (10 2012), pp. 716{721. issn: 1614-0702. url: http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/15503/1/Holm-Hadulla_et_al_2009_PsyTher.pdf.

Матіас Колонко

КАК ИНТЕРНЕТ МЕНЯЕТ НАШУ ЛИЧНОСТЬ?

Исследование интернета открыло множество новых аспектов человеческой личности: «речи ненависти», де-табуирование сексуальной распушенности. Интернет изменил человеческое восприятие мира. Он может увеличить нашу физическую реальность и создать новые виртуальные реальности, которые могут стать частью нашей повседневной жизни. Не преувеличением будет назвать это революцией в коммуникационных технологиях.

И, как ранее с промышленной революцией, человечество должно пройти процесс развития и адаптации, чтобы справиться с вызовами, которые эта революция приносит. Первоначальный энтузиазм в отношении этой революции заставляет нас уменьшить важность этой проблемы и увлеченно исследовать новые и увлекательные возможности. Но сейчас мы должны признать наличие проблем, чтобы справиться с ними.

Ключевые слова: интернет, речи ненависти, социальный пузырь, социальные сети

Матіас Колонко

ЯК ІНТЕРНЕТ ЗМІНЮЄ НАШУ ОСОБИСТІТЬ?

Дослідження інтернету відкрило безліч нових аспектів людської особистості: «мови ненависті», де-табування сексуальної розбещеності. Інтернет змінив людське сприйняття світу. Він може збільшити нашу фізичну реальність і створити нові віртуальні реальності, які можуть стати частиною нашого повсякденного життя. Не буде перебільшенням назвати революцією у комунікаційних технологіях.

І, як раніше з промисловою революцією, людство повинно пройти процес розвитку

і адаптації, щоб впоратися з викликами, які ця революція приносить. Початковий ентузіазм щодо цієї революції змушує нас зменшити важливість цієї проблеми і захоплено досліджувати нові і захоплюючі можливості. Але зараз ми повинні визнати наявність проблем, щоб справлятися з ними.

Ключові слова: інтернет, мови ненависті, соціальний міхур, соціальні мережі

Стаття надійшла до редакції 19.11.2017

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АФАНАСЬЄВ Олександр – докт. філос. наук, професор. кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

БАРАНОВСЬКА Ольга – канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

БОРОДІНА Наталя – канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

ВАСИЛЕНКО Ірина - канд. філос. наук, доцент кафедри політології Одеської національної академії зв'язку.

ГОЛОБОРОДЬКО Володимир - студент Одеського національного політехнічного університету.

ГУСАРОВ Вячеслав - студент Одеського національного політехнічного університету.

ЖАРКИХ Володимир – докт. філос. наук, професор, зав. кафедрою філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

ІВАНОВА Євгенія - канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

КОВАЛЬОВА Ніна – канд. філос. наук, доцент кафедри культурології та мистецтвознавства Одеського національного політехнічного університету.

ЛЕВЧЕНКО Віктор – канд. філос. наук, доцент кафедри культурології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

ЛІЧІНАКІ Алексія – студент Одеського національного політехнічного університету

РИБКА Наталія - - канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

ПОХИЛА Марія - студент Одеського національного політехнічного університету.

ЯНУШЕВИЧ Ірина – канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

KOLONKO Matthias - аспірат Одеського національного політехнічного університету.

ЗМІСТ

Жарких В. Постулати філософії прагматизму в ситуації комунікативного вибору.....	4
Афанасьєв А., Василенко І. Історична пам'ять: наука та ідеологія.	12
Барановська О. Раціональне: предмет і принципи мислення.....	20
Бородіна Н. Позитивність як тренд.	28
Голобородько В., Янушевич І. Искусственный интеллект – начало новой эпохи или конец человечества.....	37
Гусаров В. Полемика сторонников квантового сознания и веданской теории в перспективе исследований искусственного интеллекта.....	46
Іванова Є. Ресурсні системи та адаптаційні резерви людини.	56
Ковальова Н., Левченко В. Проблема кризи європейської культури в феноменології Е. Гусерля: етичний аспект.	62
Лічінакі А. Значение анализа художественной формы в понимании развития пространственного мышления.....	71
Похила М., Рыбка Н. Перфекционизм: социально-философские аспекты.....	92
Янушевич І. Проблеми сучасної філософської мови в інтелектуальному просторі англійської філософії.....	98
Колонко М. Как интернет меняет нашу личность.....	106

CONTENTS

Zharkyykh V. Pragmatism's postulates in a situation of communicative choice.....	4
Afanasyev O., Vasylenko I. Scientificity and ideology in phenomenon of historical memory.	12
Baranovska O. The irrational: the subject and the principles of comprehension.....	20
Borodina N. Trend of positive.....	28
Yanushevych I., Goloborodko V. Artificial intelligence – the beginning of the new era or the end of mankind.....	37
Gusarov V. The controversy of supporters of quantum consciousness and witan theory in the perspective of research of artificial intelligence.....	46
Ivanova I. Resource systems and reserves of human adaptation.....	56
Kovaleva N., Levchenko V. The problem of crisis of european culture in phenomenology of edmund husserl: ethical aspect.	62
Lichinaki A. The importance of the artistic form analysis for the comprehension of the development of spatial thinking.....	71
Pohila M., Rybka N. Perfectionism socially-philosophical aspects.....	92
Yanushevych I. Problems of modern philosophical language in intellectual space of english-speaking philosophy.....	98
Kolonko M. How has the web changed our personality?.....	106

Вимоги до оформлення статей

У структурі статті повинні бути наступні елементи: постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями, аналіз останніх публікацій, чітко сформульована мета дослідження, виклад основного матеріалу та висновків.

1. Мова статей українська або англійська.

2. Обсяг статті – 14,5 тис.–22 тис. знаків;

3. Матеріали мають бути оформлені за такою формою:

- **УДК** (розташовується зліва у верхньому кутку, шрифт напівжирний).
- **НАЗВА** статті напівжирними великими (прописними) літерами, жирним.
- **Прізвище та ініціали автора** / авторів пишемо зліва, курсив, жирним.
- *Коротка анотація статті українською мовою не більше 10 рядків, курсивом.*
- Ключові слова (назва **Ключові слова (Keywords)** – жирним, самі слова курсивом.

- Текст статті з посиланнями у квадратних дужках, де перша зазначена позиція відповідає позиції у *Списку літератури*, а друга позиція – відповідній сторінці цитованого прямо / непрямо посилання [1, с. 2].

- Посилання на літературу подавати не у вигляді підрядкових приміток, а по тексту у квадратних дужках, де перша цифра – номер позиції у списку літератури, літера с. – позначення слова «сторінка», друга цифра – номер сторінки. Наприклад: [21, с. 40], [23, с. 40–43], [28, с. 5; 40, с. 58–60].

- **Список літератури** (напівжирним курсивом). Літературу оформляємо відповідно до вимог Книжкової палати.

- **References** відповідно вимогам Гарвардського стилю, де спочатку іде ПІБ автора, потім в дужках рік видання, потім транслітерація назви та її переклад на англійську, через кому видання, місто видання та кількість сторінок. Див. докладніше: http://sultaniivskichytannia.if.ua/Pravyla_oformlennia_spysku.pdf

- Англійською мовою після тексту вказати: ім'я / імена, прізвище (а) авторів, назву статті, дати анотацію та ключові слова. Обсяг анотації від 200 слів.

4. Матеріали до збірників подаються у комп'ютерному наборі. Текст мусить бути набраний у програмі MS Word (версії від 97 і вище). Основна гарнітура набору – Times New Roman. Основний текст повинен бути набраний гарнітурою Times New Roman 9,5-м кеглем з міжрядковим інтервалом 1 та вирівнюванням по ширині, без переносів слів, а також надрукований на одному боці аркуша. Підрядкові примітки, анотації, список літератури та *References* набирати гарнітурою Times New Roman 8,5-м кеглем з міжрядковим інтервалом 1 та вирівнюванням по ширині, без переносів слів.

5. Усі ілюстративні (графічні) об'єкти, зокрема імпортовані у текстові файли, слід також додавати в оригінальному форматі (*.tif, *.eps, *.xls, *.psd, *.cdr, *.ppt), зашифровані за прізвищем автора і номером, під яким вони зазначені у тексті. При цьому у тексті мають бути чіткі посилання на них (прив'язки), крім того, ці об'єкти повинні мати необхідні текстові (підписи / назви) та нумерацію.

6. Для набору таблиць використовується вбудований у Word табличний редактор. Оформлення таблиць: номер і назва таблиць пишуться над таблицею. Слово «Таблиця», № (якщо більше, ніж одна таблиця) – курсивом. **Назва** таблиці – напівжирним.

7. Відомості про автора надсилати окремим файлом: повністю прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце праці, вчений ступінь, звання, адреса (службова і домашня), телефони. Адреса електронної пошти автора – обов'язково.

Невиконання зазначених вимог дає підстави для відмови в прийомі статті до публікації.

Статті до редакції надсилати за електронною адресою: n.v.borodina@opu.ua

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Філософія та гуманізм. Вип. 2 (6). - Одеса: ОНПУ, 2018. – 118 с.

Це видання – четвертий випуск журналу, присвячений різним проблемам філософії та гуманізму. В статтях розглядаються філософські, культурологічні, антропологічні, педагогічні та ін. аспекти гуманізму.

Для фахівців з філософії та гуманітаристики, аспірантів і студентів-гуманітаріїв і широкого кола читачів.

Philosophy and Humanism. 2(6). – Odessa, ONPU, 2018. – 118 p.

This edition is the third issue of the journal and it's devoted to various problems of the Philosophy and Humanism. The articles consider the philosophical, cultural, anthropological, pedagogical etc. aspects of humanism.

For philosophers and specialists on the humanities, students on the humanities and wide circle of readers.

Комп'ютерна верстка та макет – Н. В. Бородіна

Адреса редакції – Каф. філософії та методології, ОНПУ, пр. Шевченка, 1, Одеса, Україна, 65044
e-mail: n.v.borodina@opu.ua

Підписано до друку 30.11.2017 р.